

Technisch verslag van het secretariaat over de maximale beschikbare marges voor de loonkostenontwikkeling

9 november 2010

Internet:

<http://www.ccecrb.fgov.be>

Verantwoordelijke Uitgever:

Luc Denayer, secretaris van de CRB

Blijde Inkomstlaan 17-21

1040 Brussel

Voorwoord

De laatste jaren is de redactie van het Technisch verslag van het secretariaat meer en meer het resultaat geworden van teamwork dat gedragen wordt door een aantal wetenschappelijke medewerkers van het secretariaat, in casu de heren Luc Denayer, Hendrik Nevejan en Gunter Uwents (hoofdstuk 1), mw. Florence Meessen (hoofdstuk 2), de heer Kris Degroote (hoofdstukken 3 en 4 en algemene coördinatie), mw. Marie Monville (hoofdstuk 4), de heren Sébastien Yasse en Michael Rusinek (hoofdstukken 4 en 5) en mw. Siska Vandecandelaere en de heer Stephen Renders (hoofdstuk 5).

De thema's die in het interprofessioneel overleg worden aangesneden zijn dan ook steeds talrijker geworden. Dit heeft het secretariaat ertoe gebracht te steunen op een steeds ruimer netwerk voor het verzamelen van data en analytisch werk. In dit kader wil de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven zijn dank betuigen aan de heer Mont (permanente vertegenwoordiging bij de Oeso), de heer Dell'Abate, de la Fuente, en mw. Kotecka (Eurostat), mw. Termote en Geenens (fod Economie, Kmo, Middenstand en Energie ADSEI), de heren Bogaert, Englert, Masure, Hendrickx, Van Horebeek, Dobbelaere, Bossier en Stockman en de dames Kegels en Biatour (Federaal Planbureau), de dames Zachary, Druant, Heuse, Buydens, Rubbrecht en Brumagne en de heren Van Cauter, Van Meensel, Stragier en Dresse (Nationale Bank van België), de heren Vermeeren, Beca, Van Nuffel en (fod Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal overleg), de heren Dmitrevsky, Vets en mw. Piette (RSZ), de heer Valenduc (fod Financiën), de heer Barrat (DARES), de heer den Ouden en mw. Verhoeve (CPB), de dames Wanger (IAB) en van Deuverden (IWH), de professoren Jacquemin (FUNDP), Dewachter (KUL) en Bauwens (UCL, Core) en de heren Kalenga M'Pala, Mansour-Kadjar en Spithoven (pod Wetenschapsbeleid) voor hun bereidwillige medewerking aan het verslag.

Verder kon er bij het tot stand komen van dit verslag gerekend worden op de input van de professoren Bruno Vanderlinden (UCL) en Leo Sleuwaegen (Vlerick Leuven Gent Management School) in het kader van samenwerkingsakkoorden tussen hen en de CRB.

De verantwoordelijkheid van het verslag is volledig voor rekening van het secretariaat.

Onze dank gaat ten slotte ook uit naar alle medewerkers van het secretariaat en de interimkracht die met hun werkzaamheden op het vlak van administratieve opvolging, dactylografie, eindopmaak, vertaling en drukwerk hebben bijgedragen tot de concrete verwezenlijking van het verslag.

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	3
Inhoudsopgave	4
Lijst met grafieken	7
Lijst met tabellen	8
Algemene inleiding.....	9
Boordtabel: Indicatoren van het IPA	10
1 Macro economische context	25
1.1 De internationale omgeving.....	26
1.2 De risico's voor het economisch herstel.....	31
1.3 De Belgische macro-economische context	33
1.4 Inflatie	35
1.4.1 De evolutie.....	35
1.4.2 Invloed van de energiedragers.....	36
1.4.3 Invloed van andere producten.....	38
1.4.4 Inflatie in België, recente gegevens en vooruitzichten	38
1.5 Vooruitzichten van de overheidsfinanciën.....	39
Bronvermelding.....	42
2 Arbeidsmarkt.....	43
Boordtabel	44
2.1 Recente dynamiek van de werkgelegenheid in België en in de drie buurlanden.....	45
2.2 Crisistijd en arbeidstijdverkorting.....	48
2.2.1 België.....	50
2.2.2 Duitsland.....	52
2.2.3 Frankrijk	54
2.2.4 Nederland	55
2.3 Recente ontwikkeling van de werkloosheid en werkaanbiedingen.....	56
2.4 Toekomstige dynamiek	57
Bronvermelding.....	59

3	Loonvorming	61
	Boordtabel	62
	3.1 Loononderhandelingen.....	63
	3.1.1 Duitsland.....	63
	3.1.2 Nederland	68
	3.1.3 Frankrijk	70
	3.1.4 België.....	72
	3.2 Cao nr. 90	74
	3.2.1 Sectorale akkoorden	74
	3.2.2 Ondernemings-cao's en toetredingsakten.....	74
	3.2.3 Impact op de loonontwikkeling	75
	3.3 Impact van de (para)fiscaliteit op de arbeid.....	76
	3.3.1 Ontwikkelingen en uitdagingen	76
	3.3.2 Arbeid, kapitaal en verbruik.....	76
	3.3.3 Maatregelen ter verlichting van de (para)fiscaliteit op de lonen	77
	3.3.4 De effecten van de maatregelen ter verlichting van de (para)fiscaliteit op de arbeidskosten en op de koopkracht	83
	Bronvermelding.....	86
4	Opleiding en vorming	89
	Boordtabel van de sociale partners.....	90
	Boordtabel : internationale vergelijking	90
	4.1 Voordelen en verantwoordelijkheid	91
	4.2 Verbintenissen van de sociale partners.....	92
	4.3 Van het interprofessionele naar het sectorniveau	94
	4.4 Van verbintenissen tot resultaten	95
	4.4.1 2009 in het kort	96
	4.4.2 Structurele indicator van Lissabon en EU2020-strategie	97
	4.4.3 Formele voortgezette opleiding.....	97
	4.4.4 Minder formele en informele voortgezette opleiding	98
	4.4.5 Initiële opleiding	98
	4.4.6 Alomvattende indicatoren	99
	4.5 Sanctiemechanisme	99
	Bronvermelding.....	102

5	Structureel concurrentievermogen.....	103
	Boordtabel	104
	5.1 Verandering in economische realiteit	108
	5.2 Onderwijs	109
	5.3 Innovatie.....	111
	5.4 Ondernemerschap	113
	5.5 Internationalisatie	115
	5.6 Ontwikkeling marktaandeel	118
	5.7 Kostenstructuur	122
	5.8 Verdeling van de rijkdom.....	125
	5.8.1 Primaire verdeling van de inkomens	125
	5.8.2 Secundaire herverdeling van de inkomsten	131
	Bronvermelding.....	137
6	Bijlagen.....	139
	Bijlage 1A : Bedrijfstakkenomenclatuur Nace rev.1 (versie 2003).....	140
	Bijlage 1B: Bedrijfstakkenomenclatuur Nace rev.2 (versie 2008).....	141
	Bijlage 2 : Loonkostenontwikkeling per persoon en per uur	141
	Bijlage 3 : Wegingscoëfficiënten	141

Lijst met grafieken

Grafiek 1-1:	Inflatieontwikkeling sinds 2007 in Duitsland, Nederland, Frankrijk, de eurozone en België.	35
Grafiek 1-2:	Ontwikkeling van de prijzen van van elektriciteit en van gas. HICP – Bruto-indexcijfers (1996 = 100)	37
Grafiek 1-3:	Vooruitzichten consumptieprijsindex.....	39
Grafiek 2-1:	Ontwikkeling van het bbp (jaar-op-jaarverandering)	46
Grafiek 2-2:	Ontwikkeling van het aantal werknemers en uren in de privésector (jaar-op-jaarverandering)	47
Grafiek 2-3:	Impact van de uitkeringssystemen voor gedeeltelijke werkloosheid op de vaste werkgelegenheid, naar verhouding en in absolute cijfers, van het begin van de crisis tot het derde kwartaal van 2009.....	49
Grafiek 2-4:	Ontwikkeling van de tijdelijke werkloosheid om economische redenen, jaar-op-jaarverandering van de begrotingseenheden	50
Grafiek 2-5:	Ontwikkeling van het aantal personen die betrokken zijn bij de “Kurzarbeit”, 1991-2011 (in duizenden personen).....	53
Grafiek 2-6:	Ontwikkeling van de werkgelegenheid (in personen en in volume) en van de werkgelegenheidsgraad sinds 1996.....	58
Grafiek 3-1:	Relatieve uurloonkostenontwikkeling België tgov. gemid. 3	62
Grafiek 3-2:	Uurloonontwikkeling in Duitsland	64
Grafiek 3-3:	Uurloonontwikkeling in Nederland.....	69
Grafiek 3-4:	Uurloonontwikkeling in Frankrijk	70
Grafiek 3-5:	Uurloonontwikkeling in België	73
Grafiek 3-6:	Aandeel niet-recurrente resultaatgebonden voordelen (in % van het RSZ-brutoloon).....	75
Grafiek 3-7:	Faciale aanslagvoet, effectieve aanslagvoet voor en na de vereenvoudiging volgens het peil van het brutomaandloon.....	80
Grafiek 5-1:	Internationale vergelijking van de kostenstructuur.....	122
Grafiek 5-2:	Aandeel van energie in de productiekosten van de economie in haar geheel en van de industrie (2005) ...	123
Grafiek 5-3:	Ontwikkeling van de bijdrage van de productiekosten aan de ontwikkeling van de deflator van de finale vraag van 1996 tot 2008	124
Grafiek 5-4:	Loonaandeel in de verwerkende industrie, de marktdiensten en de markteconomie, België, 1970-2009	126
Grafiek 5-5:	Loonaandeel in België en in de drie referentielanden, markteconomie 1970-2007 (1973=100).	127
Grafiek 5-6:	Rentabiliteit van het kapitaal in de verwerkende industrie, de marktdiensten en de markteconomie. België, 1970-2008.....	128
Grafiek 5-7:	Rentabiliteit van het kapitaal in de markteconomie in België en Nederland (1970-2007) en in Duitsland (1991-2007).....	129
Grafiek 5-8:	Samenstelling van het bruto-exploitatieoverschot van de niet-financiële vennootschappen (in % van het bruto-exploitatieoverschot).....	130
Grafiek 5-9:	Ontwikkeling van het reëel beschikbaar gezinsinkomen per inwoner met of zonder sociale overdrachten in natura.	136

Lijst met tabellen

Tabel 1-1:	Macro-economische context in de drie partnerlanden, de eurozone en in België	30
Tabel 1-2:	De bijdrage van verschillende componenten aan de groei van het bbp in België.....	34
Tabel 1-3:	Beknopt overzicht van de openbare financiën van 2009 tot 2015, bij ongewijzigd beleid (in procent van het bbp)	40
Tabel 1-4:	Vorderingssaldo per bestuursniveau, bij ongewijzigd beleid (in procent van het bbp).....	41
Tabel 1-5:	Nieuwe versus oude ramingen van het vorderingssaldo per bestuursniveau (in procent van het bbp).....	41
Tabel 1-6:	Evolutie van het vorderingssaldo en de overheidsschuld (in procent van het bbp) in de buurlanden, de Eurozone en België.....	42
Tabel 2-1:	Maandelijks instroom en uitstroom van uitkeringsgerechtigde volledig werklozen	56
Tabel 3-1:	Impliciete aanslagvoeten op het verbruik, het kapitaal en de loonarbeid: economie in haar geheel (2008)...	77
Tabel 3-2:	Ontwikkeling van en vooruitzichten m.b.t. de loonsubsidies 1996-2012 (miljoenen euro's)	82
Tabel 3-3:	Ontwikkeling van de gemiddelde aanslagvoet, ervan uitgaand dat de lonen van 1996 tot 2009 de inflatie zouden hebben gevolgd.....	84
Tabel 3-4:	Totale stijging van het nettoloon tegen constante prijzen en stijging van het nettoloon tegen constante prijzen als gevolg van de (para)fiscale veranderingen van 1996 tot 2009.....	85
Tabel 3-5:	Verminderings van de sociale werkgeversbijdragen en loonsubsidies in procenten van de loonmassa: privésector (1996-2012)	85
Tabel 5-1:	Vergelijking van het verloop van de uitvoer, de uitvoermarkten en de marktaandeelen tussen 1995 en 2008	119
Tabel 5-2:	Uitsplitsing van de groei van het loonaandeel in de verwerkende industrie en in de marktdiensten – gemiddelde jaarlijkse groeipercentages over de periode 1970-2007.....	127
Tabel 5-3:	Schommeling van de passiva, schommeling van de activa en financieringssaldo van de niet-financiële vennootschappen (% van de toegevoegde waarde).....	131
Tabel 5-4:	Impliciete aanslagvoeten op kapitaal, arbeid en verbruik in 2008.....	132

Algemene inleiding

Boordtabel: Indicatoren van het IPA

I. Macro-economische context	2007	2008	2009	2010 ^e	2011 ^p	2012 ^p	07-08	09-10 ^p	97-10	11-12 ^p
	<i>Jaarlijkse veranderingspercentages</i>						<i>Gecumuleerde veranderingspercentages</i>			
Bruto binnenlands product, volume	2,8%	0,8%	-3,0%	1,4%	1,9%	2,8%	3,7%	-1,6%	29,1%	4,8%
Bruto binnenlands product privésector, volume	3,3%	1,3%	-3,2%	1,7%	1,8%	4,3%	4,6%	-1,6%	31,1%	6,2%
Uurproductiviteit, privésector	1,6%	-0,6%	-1,3%	1,1%	1,4%	3,3%	0,9%	-0,2%	16,2%	4,7%
Bbp-deflator, privésector	2,3%	1,5%	0,8%	1,6%	2,0%	1,6%	3,8%	2,4%	24,9%	3,7%
Consumptieprijsindex	1,8%	4,5%	-0,1%	2,1%	2,0%	1,8%	6,4%	2,1%	30,6%	3,8%
Gezondheidsindex	1,8%	4,2%	0,6%	1,6%	1,9%	1,8%	6,1%	2,2%	28,2%	3,7%
Interne ruilvoet ⁽¹⁾	0,5%	-2,6%	0,2%	0,0%	0,1%	-0,1%	-2,1%	0,2%	-2,6%	0,0%
Schuldgraad van de ondernemingen, niveau ⁽²⁾	38,9%	42,1%	44,0%	43,0%						
Kapitaal-arbeidratio (gefilterde reeks)	0,94%	0,98%	1,01%	1,01%						
Reële uurloonkosten	1,9%	-1,0%	2,2%	-0,5%			1,0%	1,7%	11,8%	
Gecorrigeerd loonaandeel, privésector ⁽³⁾										
Niveau	63,2%	64,7%	66,8%	65,6%			63,9%	66,2%	65,4%	
Veranderingspercentage	-0,2%	2,3%	3,3%	-1,8%			2,2%	1,4%	-1,4%	
⁽¹⁾ Verhouding: deflator van de toegevoegde waarde privé-sector/gezondheidsindex, een ruilvoetverbetering vindt plaats wanneer de deflator van de toegevoegde waarde sneller stijgt dan de gezondheidsindex										
⁽²⁾ Door kredietinstellingen (binnen euro) verstrekte kredieten en vastrentende effecten (excl. kredieten van de niet-financiële sector), in % van het bbp										
⁽³⁾ Aan de zelfstandigen wordt het gemiddeld loon van een werknemer toegekend										
^e = raming; ^p = voorspelling										

II. Uurloonkostenontwikkeling in de privésector	2007	2008	2009	2010 ^e	2011 ^p	2012 ^p	07-08	09-10p	97-10	11-12 ^p
	<i>Jaarlijkse veranderingspercentages</i>						<i>Gecumuleerde veranderingspercentages</i>			
Index (1996=100) van de relatieve loonkostenontwikkeling : België / Gemid. 3										
Bron Oeso juni	102,4%	102,3%	102,9%	104,0%						
Secretariaat oktober ⁽³⁾	102,7%	103,3%	104,1%	103,9%						
Gemid. 3										
Bron Oeso juni	2,3%	2,6%	2,0%	0,0%	0,4%	3,4%	5,0%	2,0%	36,3%	3,9%
Secretariaat oktober	2,2%	2,6%	2,1%	1,3%	1,5%	3,4%	4,8%	3,4%	38,1%	5,0%
België										
Bron Oeso juni	3,7%	2,5%	2,6%	1,1%			6,3%	3,7%	41,8%	
Secretariaat oktober ⁽³⁾	3,7%	3,2%	2,8%	1,1%			7,1%	3,9%	43,4%	
Sector-cao ⁽⁴⁾	1,9%	3,5%	2,6%	1,0%			5,4%	3,7%	38,0%	
<i>waarvan : - indexerings</i>	1,6%	2,9%	2,5%	0,9%	2,1%	1,8%	4,6%	3,4%	27,2%	3,9%
<i>- reëel sectorieel</i>	0,2%	0,5%	0,1%	0,1%			0,7%	0,2%	8,6%	
Sociale werkgeversbijdragen ⁽¹⁾	0,5%	0,0%	0,5%	-0,2%			0,6%	0,3%	0,8%	
<i>waarvan : - betaald aan overheid</i>	0,2%	0,0%	0,1%	0,1%			0,2%	0,3%	-0,4%	
<i>- betaald aan privésector</i>	0,1%	0,4%	0,0%	-0,1%			0,5%	0,0%	1,5%	
<i>- toegerekende bijdragen⁽²⁾</i>	0,3%	-0,4%	0,4%	-0,3%			-0,1%	0,1%	-0,3%	
Loondrift	1,3%	-0,3%	-0,3%	0,3%			1,0%	0,0%	3,0%	
Secretariaat, excl. sociale werkgeversbijdragen betaald aan de overheid	3,6%	3,2%	2,7%	0,9%			6,9%	3,7%	43,9%	
⁽¹⁾ Bijdrage tot de loonkostenontwikkeling										
⁽²⁾ Voornamelijk gewaarborgd loon bij ziekte, ontslagvergoedingen en sociale voordelen (pensioenen direct door de werkgevers betaald aan ex-werknemers, kinderbijslag...)										
⁽³⁾ Gebaseerd op Federaal Planbureau, bijgewerkte versie Economische begroting 2009, 14 oktober 2008										
⁽⁴⁾ Enkel de stijgingen van de in de paritaire comité's onderhandelde sectorale basisminimumlonen worden opgevolgd met uitzondering van de premies, de loonsverhogingen op ondernemingsniveau en het opzetten van een sectoraal pensioenfonds e.d.										
^e =raming; ^p = voorspelling										

III. Totale werkgelegenheid in de privésector	2007	2008	2009	2010 ^e	2011 ^p	2012 ^p	07-08	09-10	97-09
Personen									
Gemid. 3	1,9%	1,3%	-0,9%				3,2%		12,4%
België	1,8%	1,9%	-0,7%	0,2%			3,7%	-0,4%	14,3%
Gewerkte uren									
Gemid. 3	1,6%	1,1%	-2,4%				2,7%		4,0%
België	1,6%	2,0%	-2,0%	0,6%			3,6%	-1,3%	12,1%
IV. Onderzoek en ontwikkeling									
	2003	2004	2005	2006	2007	2008			
België	1,88%	1,86%	1,83%	1,86%	1,90%	1,92% ^p			
EU-15	1,92%	1,89%	1,89%	1,92%	1,93%	1,99%			
Gemid. 3	2,30%	2,28%	2,26%	2,28%	2,25%	2,28%			

V. Opleiding	1993	1999	2005	2006	2007	2008	2009 ⁽⁴⁾
Investerings van werkgevers ten gunste van werknemers							
CVTS-ENQUETE							
België	1,4%	1,6%	1,6%	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Gemid.3	1,6%	2,0%	1,8%	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
SOCIALE BALANSEN: ECONOMIE IN HAAR GEHEEL ⁽²⁾							
Cursussen en stages ⁽³⁾	n.a.	1,25%	1,06%	1,08%	1,13%	1,15%	1,10%
Participatiegraad							
SOCIALE BALANSEN: ECONOMIE IN HAAR GEHEEL	n.a.	30,4%	32,7%	32,5%	32,6%	31,4%	32,8%
ARBEIDSKRACHTENENQUÊTE							
Alle vormen van opleiding	n.a.	n.a.	24,1%	22,7%	23,1%	22,0%	22,9%
Financiële tegemoetkoming van de werkgever	n.a.	n.a.	16,9%	16,6%	17,3%	17,0%	17,7%
Structurele indicator Lissabon (25-64, 4 weken)		6,9%	8,3% ⁽¹⁾	7,5%	7,2%	6,8%	6,8%
Opleidingsuren in % van de gewerkte uren							
Cursussen en stages	n.a.	0,74%	0,69%	0,71%	0,77%	0,76%	0,78%
Opleidingsuren per deelnemer							
⁽¹⁾ Gegevens op jaarbasis v vanaf 2005							
⁽²⁾ Bijkomende gegevens over de formele en informele vormingsinspanningen zijn beschikbaar in de boordtabel bij het hoofdstuk 4 over Voortgezette beroepsopleiding							
⁽³⁾ Deze gegevens zouden in principe eveneens de bijdragen van de ondernemingen ten gunste van het betaald educatief verlof moeten bevatten, welke 0,04% van de brutoloonmassa bedroegen tot 2008. De eerste drie kwartalen van 2008 steeg de bijdrage tot 0,08% om nadien weer te dalen tot 0,04% in het laatste kwartaal van 2008. Deze gegevens zouden eveneens de sectoriële bijdragen ten gunste van werk voor en opleiding van risicogroepen moeten bevatten, welke variëren van 0,10% tot 0,75% van de loonmassa.							
⁽⁴⁾ De gegevens voor 2009 met betrekking tot de vormingsinspanningen uit de sociale balansen zijn gebaseerd op de voorlopige gegevens van het constant staal van de NBB (versie 19 oktober 2010).							
n.a. = niet beschikbaar							

VI. Elementen van de looncontext		2011-2012	Duitsland	Nederland	Frankrijk
Beschikbare marge Technisch verslag		5% ^a			
Waarvan: 2de jaar akkoord			3,6%	2,9%	3,4%
		Gemid. 3	Duitsland	Nederland	Frankrijk
Systematische afwijking vooruitzichten 1996-2010		1,1% ^b	2,3%	-1,2%	0,0%
		Loonniveau (in % van het gemiddelde loon)	Alleenstaande	Koppel twee identieke inkomens	Koppel met kinderen en twee identieke inkomens
Impact van de (para)fiscaliteit op de koopkrachtontwikkeling over de periode 1996 - 2009		50%	13,8%	12,9%	16,2%
		100%	3,2%	3,7%	5,8%
		250%	3,9%	3,9%	5,0%
		2006	2007	2008	2009
Ontwikkeling van het reële bruto alternatief beschikbaar inkomen per Belgische inwoner ^c (jaarlijks veranderingspercentage)		2,3%	2,5%	0,5%	1,3%
<p>^a De marge wordt door het secretariaat van de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven berekend in het Technisch verslag. Het eerste jaar van de vooruitzichten is gebaseerd op de recentste publicaties van elk nationaal instituut. Voor het tweede jaar van de vooruitzichten wordt het middellangetermijns scenario van de Oeso gehanteerd.</p> <p>^b De "systematische afwijking vooruitzichten" stemt overeen met het verschil tussen de uurloonkostenontwikkeling die werd verwacht bij het begin van het akkoord (Technisch verslag dat aan een IPA voorafgaat) en de nu werkelijke vastgestelde uurloonkostenontwikkeling. Het betreft dus het verschil tussen de ex-anteberekening op basis van de vooruitzichten en de x-postberekening op basis van de waargenomen gegevens. Het betreft een gemiddeld cijfer, m.a.w. een rekenkundig gemiddelde van de berekende verschillen over de 7 perioden. Een positieve cijfer houdt een overschatting in en een negatief cijfer houdt een onderschatting in.</p> <p>^c Het reële bruto alternatief beschikbaar inkomen per inwoner is het bruto beschikbaar inkomen van de particulieren, verhoogd met de sociale overdrachten in natura, gedeefateerd door het indexcijfer van de consumptieprijzen en gedeeld door de totale bevolking (jaarlijks veranderingspercentage).</p>					

De wet van 26 juli 1996 tot bevordering van de werkgelegenheid en tot preventieve vrijwaring van het concurrentievermogen schrijft voor dat de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven een Technisch verslag moet publiceren over de maximale beschikbare marges voor de loonkostenontwikkeling. Dezelfde wet schrijft een tweede verslag voor over de ontwikkeling van de werkgelegenheid en van de loonkosten, met als doel de aspecten van het structurele concurrentievermogen te analyseren. Dit Technisch verslag van het secretariaat van de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven komt aan beide voorschriften tegemoet.

De wet van 26 juli 1996 steunt aldus op twee pijlers, waarmee één doel wordt nagestreefd: de werkgelegenheid aanzwengelen. De eerste pijler is bedoeld om de loonkosten op macro-economisch niveau in de pas te doen blijven met die van drie referentielidstaten: Duitsland, Nederland en Frankrijk. De tweede pijler van de wet betreft de structurele aspecten van het concurrentievermogen (innovatie...) en van de werkgelegenheid. Deze verschillende aspecten passen in een allesomvattende strategie die ten dienste staat van meer werkgelegenheid en meer welzijn voor iedereen.

Macro-economische vooruitzichten

In 2009 heeft het bbp de aanzienlijkste inkrimping sinds de Tweede Wereldoorlog gekend. In België bedroeg de achteruitgang -2,8%, terwijl ze in Duitsland, Nederland en Frankrijk uitkwam op resp. -4,9%, -3,9% en -2,6%. In het tweede kwartaal van 2009 werd echter het dieptepunt van de economische crisis bereikt. Vanaf dat moment is de activiteit sneller opgeveerd dan op basis van de vooruitzichten was verhoopt, zodat de groeivooruitzichten voor 2010 in de loop van het jaar opwaarts werden herzien. De spectaculairste herziening betrof zeker Duitsland, waar het officiële groeivooruitzicht van de vijf Duitse instituten (Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose) 0,9% bedroeg in het voorjaar van 2010 en tijdens dit najaar werd herzien tot 3,5%.

In de loop van het huidige jaar zal het groeicijfer van de wereldeconomie, onder de impuls van de fase van wedersamenstelling van de voorraden en van de budgettaire relance, allicht een niveau bereiken dat uitstijgt boven het peil dat gedurende de tien jaar voor de crisis werd bereikt; ook volgend jaar zou dat opnieuw het geval zijn. Maar kenmerkend voor deze opleving was beslist de intensiteit van de groei in de opkomende economieën. Volgens de recentste vooruitzichten van het IMF zou de productie er in de loop van het jaar 2010 opnieuw het niveau van voor de crisis bereiken en zou de groei weer in zijn historische en trendmatige tempo terechtkomen. Dit is niet het geval voor de ontwikkelde landen, waar de groei van de wereldhandel voor een stevige steun in de rug zorgt, maar waar de gezinsschuld en de onevenwichten in de overheidsfinanciën wegen op de vooruitzichten m.b.t. de binnenlandse vraag, terwijl de naweën van de bankencrisis de kredietverleningscapaciteit van de banken afremmen. Zo houdt de bijsturing in de vastgoedsector aan, wat zwaar weegt op de groei in de landen die in deze sector tijdens de jaren voor de crisis een uitbundig klimaat hadden gekend. In totaal zal de groei van het bbp in de ontwikkelde landen tijdens het tweede halfjaar van 2010 allicht vertragen en in 2011 uitmonden in een gemiddeld groeicijfer dat lager uitvalt dan dat van 2010.

Voor het komende jaar blijft de opleving broos, wat blijkt uit de vele onzekerheden die de economische vooruitzichten beheersen. De onzekerheid omtrent het effect van de kracht van de groei op de grondstoffenprijzen en op de inflatie zou in de opkomende economieën kunnen leiden tot een brutale verstrakking van het budgettaire en van het monetaire beleid in deze landen. Een ander risico is de synchronisatie van de regularisering van het begrotings- en van het monetaire beleid en van hun effect op de vraag. Deze risicofactor zou kunnen worden versterkt indien de begrotingstoestand in een aantal ontwikkelde economieën bij de spelers op de financiële markten vragen oproept over de houdbaarheid van de overheidsschuld in deze landen. Dit zou in die landen leiden tot een stijging van de rentevoeten en zou, in het kielzog daarvan, hun financiële systeem in moeilijkheden brengen. Dat zou hun

herstelvermogen ernstig in het gedrang brengen en van de weeromstuit het financiële systeem van de landen die hun krediet hebben verleend en, via dit kanaal, hun groeicijfer aantasten. De extreme risico's werden evenwel beperkt door het programma van terugkoop van soevereine obligaties door de Europese Centrale Bank en door het Europese stabilisatiemechanisme van de regeringen van de eurozone. Maar het financiële systeem blijft kwetsbaar, want de herfinancierings- en herkapitalisatiebehoeften van de banken zijn aanzienlijk, terwijl de markten nog steeds niet al te sterk geneigd zijn om risico's te nemen. Ook kan worden vastgesteld dat de tekorten op de lopende verrichtingen nog altijd maar in beperkte mate weer in evenwicht worden gebracht. De opkomende landen blijven lopende overschotten creëren en wisselreserves opbouwen i.p.v. hun munt te laten opwaarderen. Bijgevolg blijft de opleving onevenwichtig en bestaat het gevaar dat ze niet duurzaam is.

Wat de inflatie betreft, zien we, na de piek in 2008, een vertraging van de inflatie tot juli 2009. Daarna versnelt de inflatie opnieuw. Deze bewegingen kunnen in belangrijke mate verklaard worden door de beweging van de energieprijzen, zowel brandstof, stookolie, elektriciteit en gas, en vervolgens door de tweede ronde effecten. Over de periode 2009-2010 daalde de onderliggende inflatie, maar de onderliggende inflatie blijft hoger dan deze in de drie buurlanden en deze in de eurozone. De onderliggende inflatie was in België zowel in de afgelopen jaren als in de meest recent geobserveerde cijfers van september 2010 hoger dan in de eurozone en in de drie referentielanden. In 2009 daalde de onderliggende inflatie in de eurozone tot 1,3% (-1,4 %-punt tgv. 2008) en tot 2 % (-0,4%-punt) in België. In de drie referentielanden situeerden de waarden zich in 2009 tussen de 1,2% en de 1,6%.

Werkgelegenheid

De inkrimping van het bbp heeft geleid tot een daling van het aantal personen met een baan in België en in de referentielanden. Maar de daling van de werkgelegenheid was minder sterk in Duitsland en, in mindere mate, ook in België. In ons land is het aantal personen met een baan in 2009 met 17.000 teruggelopen in vergelijking met 2008, wat bijna vijfmaal minder is dan het aantal arbeidsplaatsen dat in 2008 werd gecreëerd. In verhouding tot de totale werkgelegenheid is de werkgelegenheid in België en Duitsland heel wat minder sterk teruggelopen dan in Frankrijk en Nederland. Dit verschil kan met name worden verklaard door de beleidsmaatregelen inzake tijdelijke werkloosheid, die in de twee eerstgenoemde landen bijzonder intens werden uitgevoerd. Dat heeft geleid tot een uitgesproken daling van het aantal gewerkte uren per persoon in deze landen. Aan de twee andere landen is dit verschijnsel zo goed als onopgemerkt voorbijgegaan.

Net als voor de economische opleving, maar meer nog dan voor deze opleving, is de terugdringing van de werkgelegenheidsdaling sneller dan verwacht verlopen, aangezien - afgezien van Nederland - alle andere landen volgens de nationale vooruitzichten al vanaf 2010 een groei van de totale werkgelegenheid zouden kennen.

Met de achteruitgang van de werkgelegenheid is de werkloosheidsgraad in België omhooggegaan, minder dan in Frankrijk en Nederland, maar meer dan in Duitsland. In dat laatste land is dit een weerspiegeling van de relatief betere werkgelegenheidstoestand, maar vooral van de zwakke groei van de actieve bevolking ingevolge de vergrijzing van de bevolking.

De teruglopende groei en werkgelegenheid hebben geleid tot een vermindering van de spanningen op de arbeidsmarkt; verdwenen zijn deze spanningen echter niet.

De werkgelegenheidsgraad van 61,6% in 2009 viel weliswaar lager uit dan in 2008, maar blijft op een historisch hoog niveau, al is dit nog veraf van de 70%-doelstelling die de Europese landen zichzelf tien jaar geleden in Lissabon hadden opgelegd.

Werkgelegenheid staat al vele jaren centraal in het Belgische en Europese economische beleid. De verhoging van de werkgelegenheidsgraad met kwaliteitsvolle banen wordt immers als de beste strategie omschreven om te zorgen voor een sterke sociale samenhang, hetzij omdat hierdoor het armoederisico wordt beperkt, hetzij omdat aldus de overheidsmiddelen worden verhoogd en bijgevolg de leefbaarheid van het sociale model tegen de achtergrond van de vergrijzing van de bevolking kan worden gegarandeerd.

Dit standpunt werd opnieuw bevestigd door de recente "EU 2020-strategie" van de Europese Unie, die een slimme, duurzame en inclusieve groei wilt bevorderen. Deze "inclusieve" groei veronderstelt immers dat een "economie met veel werkgelegenheid en sociale en territoriale cohesie" wordt aangemoedigd¹. De Europese Unie heeft zichzelf dan ook een nieuwe doelstelling voor zijn werkgelegenheidsgraad van 75% opgelegd, die binnen de komende tien jaar moet worden bereikt wat de populaties van 20 tot 64 jaar betreft. De EU preciseert dat dit doel met name moet worden bereikt dankzij een grotere participatie van de jongeren, de oudere werknemers en de laaggeschoolde werknemers en een betere integratie van de legale migranten. Elk land zal op basis hiervan een nationale doelstelling moeten vastleggen. Uitgedrukt voor deze leeftijdscategorie bedroeg de Belgische werkgelegenheidsgraad 67,1% in 2009, d.i. 3 procentpunten lager dan het gemiddelde van het Europa van de 15.

Loonkostenontwikkeling

Sedert 1996 verloopt de ontwikkeling van de uurloonkosten in de privésector binnen het kader van de opeenvolgende normen die door de sociale gesprekspartners om de twee jaar worden afgesproken. Sinds het najaar van 2002 houden de interprofessionele sociale gesprekspartners niet alleen rekening met de vastgestelde marge voor de stijging van de loonkosten gedurende de twee toekomstige jaren, maar ook met het verschil dat tijdens de vorige periodes was ontstaan tussen de loonkostenontwikkeling in België en die in de referentielanden.

Zoals vorige jaren in de Technische verslagen werd besproken, was dit verschil in 2001-2002 te wijten aan een sneller dan verwachte stijging van de inflatie als gevolg van de forse stijging van de olieprijs. Ondanks het feit dat de groei van de uurloonkosten in Duitsland in 2003-2004 lager uitviel dan verwacht als gevolg van het gevoerde beleid en van de afgesproken loonmatigingsmechanismen in dat land, ontwikkelden de uurloonkosten zich in België minder snel dan gemiddeld in de referentielanden. Voor de periode 2005-2006 en 2007-2008 zijn de prijzen uiteindelijk sneller gestegen dan verwacht (de indexering van de cao-lonen bedroeg resp. 0,5 en 0,7 procentpunt meer dan de vooruitzichten inzake het gezondheidsindexcijfer in het Technisch verslag dat de marges vaststelt), terwijl de uurloonkosten in de referentielanden met 1,4 procentpunt resp. 0,7 %-punt neerwaarts werden herzien in vergelijking met de eerste vooruitzichten. Dit leidde tot een sterkere stijging van de uurloonkosten in België dan gemiddeld in de referentielanden, hoewel de sociale gesprekspartners voorzichtige indicatieve loonnormen hadden vastgesteld, nl. een norm die resp. 0,8 en 0,5 procentpunt lager was vastgelegd dan de beschikbare loonmarges (verwachte ontwikkeling in het najaar van 2004 en 2006 van de loonkosten in de drie referentielanden).

Rekening houdend met de beschikbare marge van 5,1% (alternatief november) en de in het Technisch verslag van november 2008 verwachte indexering van 5,1 %, werd in het uitzonderlijk akkoord 2009-2010 – gesloten in volle uitbraak van de financiële crisis – voorzien in een voorzichtige "nettoaanpak",

---

¹ Mededeling van de Europese Commissie, "Europa 2020, een strategie voor slimme, duurzame en inclusieve groei", 3 maart 2010, blz. 5

waarbij de indexeringen en baremieke verhogingen gegarandeerd werden zodat de koopkracht kon worden gevrijwaard en de impact van de crisis op de werkgelegenheid in de beschouwde periode kon worden gematigd, zoals ook het relanceplan van de regering heeft gedaan. Er werd voorzien in een vertrouwen gevend akkoord waarbij in samenspraak met de regering de lasten voor ondernemingen niet zouden worden verhoogd en waarin toch een beperkte reële nettoloonstijging (van max. 250 euro in 2010) mogelijk werd gemaakt, dit onder meer door de mogelijkheid tot invoering van "ecocheques". Zoals blijkt uit paragraaf 4.2 van het verslag werd in de loop van 2008 en begin 2009 ook van de mogelijkheid tot invoering van niet-recurrente resultaatsgebonden voordelen waarin het IPA 2007-2008 voorzag gebruik gemaakt. Meer in het algemeen werden de laatste jaren (para)fiscale maatregelen ontwikkeld om de koopkracht van de werknemers te stimuleren. Op basis van de meest recente vooruitzichten van de uurloonkostenontwikkeling voor de periode 2009-2010 in de referentielidstaten, kunnen we ervan uitgaan dat de uurloonkosten gemiddeld in de drie referentielidstaten naar beneden wordt herzien, nl. naar 3,4 % tgov. een verwachte uurloonkostenontwikkeling van 3,9 % in België. De lager dan verwachte loonindexering (3 % tgov. 5,1 %) in de periode 2009-2010 heeft niet kunnen verhinderen dat de Belgische uurloonkostenontwikkeling hoger uitkomt dan deze in het gemiddelde van de referentielidstaten. In totaal over de periode 1996-2010 zouden de uurloonkosten in België met 3,9% sneller zijn gestegen. Dit verschil resulteert voor een groot deel uit het feit dat de vooruitzichten betreffende de stijging van de uurloonkosten gemiddeld in de drie referentielanden al regelmatig te hoog zijn gebleken. Sedert 1996 bedraagt het verschil tussen de in de Technische verslagen gemaakte vooruitzichten m.b.t. de beschikbare loonmarges en de recentste waargenomen cijfers gemiddeld 1,1 procentpunt voor de twee jaren van het Interprofessioneel akkoord samen (Duitsland 2,3%, Nederland - 1,2% en Frankrijk 0,0%). Voor 2012 wordt een stijging van de loonkosten vooropgesteld van 3,6% voor Duitsland, van 2,9% voor Nederland en van 3,4% voor Frankrijk.

Rekening houdend met de meest recente vooruitzichten van de nationale instituten inzake uurloonkosten voor 2011 en het middellangetermijns scenario van de Oeso voor 2012 gaat het secretariaat ervan uit dat de uurloonkosten in de referentielidstaten zouden toenemen met 1,5% in 2011 en 3,4% in 2012, of met 5% gecumuleerd over de periode 2011-2012.

De verwachte loonindexering voor 2011-2012 zou volgens de meest recente vooruitzichten van het FPB uitkomen op 3,9%, dit is 0,2% hoger dan de stijging van de gezondheidsindex.

Parallel heeft de regering sinds 2004 een vrijstelling van betaling van een deel van de bedrijfsvoorheffing ingevoerd. De in dit kader genomen maatregelen werden eerst toegespitst op onderzoek, ploegen- en nachtarbeid en overuren, en sinds het recentste interprofessioneel akkoord heeft een nieuwe maatregel betrekking op alle werknemers. Deze elementen beïnvloeden weliswaar niet de berekening van de loonkosten in dit verslag, maar verminderen wel de productiekosten van de onderneming. De verlaging van de bedrijfsvoorheffing voor ploegen- en nachtarbeid en voor overuren, die eerst 5,63% bedroeg, werd opgetrokken tot 10,7% vanaf 1 april 2007 en tot 15,6% vanaf 1 juni 2009.

Volgens hetzelfde beginsel geldt sinds 2005 voor de eerste 65 overuren een vermindering van de bedrijfsvoorheffing op het overloon, zowel voor de werkgevers als voor de werknemers. De verlagingen van de bedrijfsvoorheffing zijn in het IPA 2007-2008 fors verhoogd, waarbij wel erop werd toegezien dat een overuur niet goedkoper zou worden dan een normaal uur. Sinds 1 juni 2009 is het aantal overuren waarvoor deze regeling geldt opgetrokken van 65 tot 130.

Bovendien werd de algemene maatregel die een vrijstelling van bedrijfsvoorheffing invoerde van 0,25% van de brutolonen, d.i. 0,15% van de loonkosten sinds 1 oktober 2007, verlengd en uitgebreid. De vrijstelling werd verhoogd tot 0,75 % vanaf 1 juni 2009 en werd verhoogd tot 1% vanaf 1 januari 2010, waarbij wordt voorzien in een alternatieve financiering voor een bedrag gelijk aan een daling van de

voorheffing van 0,15%, die niet ten laste van de ondernemingen komt en die de koopkracht van de werknemers niet aantast.

Voorts moet er mee rekening worden gehouden dat de werkgeversbijdrage voor betaald educatief verlof van 2007 tot 2008 was verhoogd van 0,04% tot 0,08%, wat heeft geleid tot een toename van de productiekosten. Voor het vierde kwartaal van 2008 werd deze bijdrage weer herzien tot 0,04% en in 2009 bedraagt ze 0,06%. In het laatste kwartaal van 2009 daalt ze opnieuw tot 0,05%. Sinds 1 januari 2010 werd de werkgeversbijdrage voor de arbeidsongevallen verhoogd met 0,02 procentpunt.

De gezamenlijke gegevens over de loonkosten houden geen rekening met de impact van de loonsubsidies aan de ondernemingen van de privésector waarover werd onderhandeld in het kader van de akkoorden tussen de sociale gesprekspartners en met de handicap, d.w.z. de loonkostenkloof tussen België en de referentielanden die aan het einde van de jaren tachtig en aan het begin van de jaren negentig is geslagen.

De (para)fiscale wijzigingen die sedert 1996 werden ingevoerd (werkbonus, herinvoering van de indexering van de belastingschalen, verlaging van de crisisbelasting, hervorming van de personenbelasting, verhoging van het vrijgestelde gedeelte voor lage en middelgrote inkomens en verhoging van de eerste schijf van de forfaitaire kosten) hebben het nettoloon tegen vaste prijzen verbeterd, ongeacht de gezinssamenstelling en het inkomenspeil. Tot in 2006 was de stijging van de koopkracht als gevolg van de (para)fiscale wijzigingen in verhouding groter voor de lage lonen, vervolgens voor de hoge lonen en ten slotte voor de middelgrote lonen. Tussen 2006 en 2009 kwamen de (para)fiscale wijzigingen vooral ten goede aan de lage lonen.

Een innovatiegedreven economie

De opkomst van een aantal nieuwe economieën en de integratie van deze economieën in de wereldhandel zorgt voor een toename van de concurrentiedruk. In vergelijking met deze economieën zijn onze productiefactoren duur. Als reactie hierop werd gezocht naar efficiëntieverbeteringen, onder meer door kapitaal- en schaalverhoging. In de literatuur wordt gesproken over een efficiëntiegedreven economie.

Zoals in vele andere ontwikkelde landen botst deze strategie echter tegen de grenzen van de technologische mogelijkheden aan. Het wordt steeds moeilijker om verdere efficiëntieverbeteringen te realiseren. Bovendien zijn een aantal opkomende economieën zelf de stap naar een efficiëntiegedreven economie aan het zetten. Naast deze ontwikkelingen langs de aanbodzijde zetten ook een aantal ontwikkelingen langs de vraagkant het huidige ontwikkelingsmodel onder druk. Zo hebben de opkomende economieën tegenwoordig de meest dynamische afzetmarkten – een belangrijke locatiefactor voor internationale ondernemingen.

De hierboven beschreven ontwikkelingen dwingen westerse economieën om de stap te zetten naar een volgende ontwikkelingsfase: de stap van een efficiëntiegedreven economie naar een creatieve economie. In een dergelijk model ligt de nadruk vooral op kwaliteit, innovatie en creativiteit. De ontwikkeling van nieuwe, kennisintensieve sectoren is hierbij cruciaal. In ontwikkelde landen stijgt de vraag naar klassieke producten/diensten immers nog maar traag. De ontwikkeling van nieuwe, kennisintensieve sectoren moet hierop een antwoord bieden. Onderzoek leert inderdaad dat vooral deze sectoren de groei in de industrielanden de jongste jaren hebben aangezwengeld.

Een analyse van de Belgische economische structuur leert echter dat we momenteel nog relatief sterk gespecialiseerd zijn in minder kennisintensieve sectoren. Een sterkere positie en hoger marktaandeel in de meer kennisintensieve sectoren is dan ook cruciaal. In de toekomst moeten we het verschil

maken door onze kennis en wat ermee gebeurt. Een inputfactor die onlosmakelijk verbonden is met kennis is het onderwijs. Onderwijs produceert immers de 'skills' die kennis kunnen produceren en absorberen. Wetenschappelijk en technologisch geschoold personeel is hierbij cruciaal. De zwakke prestatie van België op het vlak van W&T-afgestudeerden – zowel in het secundair als het hoger onderwijs - is in dit opzicht een bedreiging. Kennis op zich is natuurlijk niet voldoende. Drie creatieve processen moeten ervoor zorgen dat deze kennis wordt omgezet in economische groei: 1) innovatie, 2) ondernemerschap en 3) internationalisatie.

Er bestaan verschillende vormen van innovatie. Zo is België een koploper op het vlak van procesinnovatie, wat suggereert dat België nog in belangrijke mate concurreert door bestaande producten efficiënter te produceren. Het concurrentievermogen van de Belgische economie zal in de nabije toekomst echter meer en meer afhangen van het vermogen om superieure producten en diensten te vervaardigen en te verkopen. Op dit vlak scoort België minder goed, zeker voor radicale innovaties.

Een belangrijke input in het innovatieproces is onderzoek en ontwikkeling (O&O). De O&O-intensiteit, O&O-uitgaven uitgedrukt als percentage van het bbp, is in België ongeveer even hoog als gemiddeld in Europa (EU-15) en ver verwijderd van de 3% die volgens de Barcelonadoelstelling in 2010 zou moeten bereikt worden. Hiervan dient 1/3 gefinancierd te worden door de publieke sector en 2/3 door de private sector². In vergelijking met het gemiddelde van de EU-15 is in België de financiering door de binnenlandse bedrijven wel iets hoger dan gemiddeld (de O&O-financiering door de binnenlandse bedrijven bedraagt in België 1,17% van het bbp versus 1,07% in de EU-15). Dit geldt echter niet voor de binnenlandse overheden, die tgv. de andere landen sterk achterblijven als investeerder in O&O (0,42% van het bbp versus 0,63% in de EU-15). Er dient wel opgemerkt te worden dat de cijfers voor de binnenlandse overheden enkel rekening houden met de directe uitgaven voor O&O en niet met de fiscale maatregelen ten voordele van O&O. Dit is een Europese afspraak en geldt dus ook voor de cijfers van de andere landen, maar het neemt natuurlijk niet weg dat het een onderschatting is van de werkelijke overheidsinspanning op het vlak van O&O. Nochtans worden de fiscale maatregelen steeds belangrijker in België: ze evolueerden van 0,02% van het BBP in 2005 naar 0,12% in 2009.

De gemiddelde prestatie van België op het vlak van O&O-uitgaven heeft te maken met onze onderspecialisatie in hoogtechnologische sectoren. Het streven naar de 3%-doelstelling is dan ook in belangrijke mate een streven naar een wijziging – op lange termijn – van de industriële structuur. Ondernemerschap is hierbij cruciaal.

Verschillende bronnen tonen een zwakke prestatie van België op het vlak van ondernemerschap. Zo was de TEA-index, het percentage van de beroepsbevolking dat actief betrokken is bij het opzetten van een onderneming of recentelijk een eigen onderneming heeft opgericht, in België in 2009 het op één na laagste van de 20 innovatiegedreven economieën die deelnamen aan het onderzoek. Net zoals in andere Europese landen scoren we ook zwak voor de doorgroei van deze starters. De CRB zette een werkgroep op die dit probleem meer in detail bestudeerde³. Op basis van het rapport van deze werkgroep werken de sociale partners momenteel aan een advies rond ondernemerschap.

---

² De private sector en de publieke sector zijn ruimer dan de binnenlandse ondernemingen en de binnenlandse overheden waarvoor hieronder cijfers worden gegeven. Ze omvatten onder andere ook de O&O-uitgaven van respectievelijk de buitenlandse bedrijven en de buitenlandse overheden. Voor de meeste landen zijn hiervoor echter geen cijfers beschikbaar.

³ Deze werkgroep past in een reeks van werkgroepen opgezet om de knelpunten die geïdentificeerd werden in het diagnoseadvies rond O&O en innovatie meer in detail te bestuderen. De werkgroep rond octrooien beëindigde haar werkzaamheden eind 2007, wat resulteerde in het advies 'Werk maken van een gemeenschapsoctrooi en van een sterkere

Naast innovatie en ondernemerschap draagt ook internationalisatie – via schaafeffecten, toegang tot nieuwe markten, toegang tot nieuwe kennis, toegang tot goedkopere productiefactoren,... - bij tot een beter concurrentievermogen. Een veel voorkomende vorm van internationalisatie is export. Deze is echter sterk geconcentreerd bij grote ondernemingen. Kmo's exporteren nog relatief weinig, waardoor heel wat potentieel onbenut bleef. Eveneens verontrustend is dat onze export de jongste jaren (periode 1995-2008) minder snel stijgt dan gemiddeld in Europa. Een deel hiervan kan verklaard worden door structurele factoren. Zo is België in vergelijking met de Europese referentiegroep nog meer gericht op de oude lidstaten van de EU-15 (en op de buurlanden in het bijzonder) en minder op groeiemarkten zoals de nieuwe EU-lidstaten, de BRIC-landen en de Aziatische tijgers. Ook de productstructuur van de Belgische export is minder aangepast aan de wereldvraag: tussen 1995 en 2008 steeg de vraag naar Belgische exportproducten iets minder snel dan de vraag naar de exportproducten van de referentiegroep.

Deze verklaringen volstaan echter niet. Het dalende marktaandeel van de Belgische export toont dat de Belgische export minder snel stijgt dan kan verwacht worden op basis van de geografische specialisatie of productspecialisatie. Bovendien daalde het Belgische exportmarktaandeel over de periode 1995-2008 sneller dan het exportmarktaandeel van de referentiegroep.

Er dient hierbij wel een onderscheid gemaakt te worden tussen twee subperiodes. Hoewel het marktaandeel continu daalt tussen 1995 en 2008, was het verlies aan marktaandeel groter over de periode 1995-2000 dan over de periode 2000-2008. In vergelijking met de referentiegroep van 12 Europese landen verliest België over de subperiode 1995-2000 ook meer marktaandeel; het verlies aan marktaandeel over de periode 2000-2008 is daarentegen vergelijkbaar met dat van de referentiegroep.

Naast export bieden nog andere internationalisatievormen opportuniteiten. Door de toegenomen concurrentie gaan bedrijven meer en meer een globale structuur opzetten waarbij (delen van) activiteiten gevestigd worden op de meest optimale locatie. Het fenomeen wordt typisch aangeduid met de term offshoring. Verschillende indicatoren wijzen erop dat België sterk actief is op dit vlak. Dit wordt weerspiegeld in de Belgische kostenstructuur, die ongeveer voor een derde uit ingevoerde intermediaire inputs bestaat. Dit is het hoogste cijfer van alle referentielanden. De keerzijde hiervan is dat het aandeel van de toegevoegde waarde door de productiefactoren arbeid en kapitaal in de totale Belgische productie lager ligt.

Uit de analyse van het aandeel van de Belgische reële toegevoegde waarde in de reële toegevoegde waarde van de EU-15 voor de verwerkende nijverheid blijkt dat er tussen 1998 en 2007 sprake is van een daling. Ook het aandeel van België in de reële toegevoegde waarde van de marktdiensten in de EU-15 daalde tussen 1996 en 2007. De interpellende ontwikkeling van deze aandelen wordt zowel beïnvloed door bewegingen van de relatieve lonen als door bewegingen van relatieve arbeidsproductiviteit.

De hierboven beschreven creatieve processen hebben ook een effect op het loonaandeel en de rentabiliteit van het kapitaal. Inderdaad, de ontwikkeling van deze variabelen vloeit voort uit de loonvormings- en de prijsmechanismen, uit de dynamiek van de productiviteit en van de werkgelegenheid en uit de hervorming van de structuur van de economie, die o.m. de productiviteitsgroei beïnvloedt.

---

octrooicultuur in België'. De werkgroep rond kennistransfer tussen wetenschap en industrie beëindigde haar werkzaamheden in 2009 en deze resulteerden in het 'Advies betreffende het versterken van kennisuitwisseling tussen de onderzoekswereld en het bedrijfsleven'. De activiteiten van de werkgroep rond fiscale stimuli voor O&O en policymix lopen nog.

De manier waarop de rijkdom in een economie is verdeeld, beïnvloedt zowel de billijkheid als de efficiëntie en dus ook de sociale samenhang en de economische groei. De rijkdom wordt verdeeld via de primaire verdeling en de secundaire herverdeling van de inkomens.

De ontwikkeling van de primaire inkomensverdeling kan worden gemeten a.d.h.v. de ontwikkeling van het loonaandeel. Wat de markteconomie betreft, wordt de ontwikkeling van het loonaandeel gekenmerkt door een sterke stijging in de jaren 70, een daling in de jaren 80 tot op een peil dicht bij dat van midden de jaren 70 en een schommeling rond dat peil tot in 2007. In 2008 en 2009 kent het loonaandeel een stijging tot op een niveau dat het recordpeil van begin de jaren 80 opnieuw benadert, in de context van de zwaarste recessie die we sedert het einde van de Tweede Wereldoorlog hebben gekend. Volgens de vooruitzichten van het Federaal Planbureau zal het loonaandeel echter in 2010 allicht opnieuw kleiner worden.

Tot aan het einde van de jaren 80 kent de rentabiliteit van het kapitaal in de industrie en in de marktdiensten een ontwikkeling die tegengesteld is aan die van het loonaandeel: een verslechtering in de jaren 70, daarna een stijging in jaren 80. Vanaf het einde van de jaren 80 lopen de ontwikkelingen uiteen: de rentabiliteit van het kapitaal verslechtert voortdurend in de industrie, terwijl ze in de marktdiensten alsmaar toeneemt.

Een ander aspect van de primaire inkomensverdeling is de verdeling van de winsten binnen het bruto-exploitatietooverschot van de ondernemingen. Tussen 1996 en 2008 ondergaat de samenstelling van het bruto-exploitatietooverschot van de niet-financiële vennootschappen enige wijziging. Het aandeel van de netto uitgekeerde dividenden stijgt, terwijl dat van de andere posten, waaronder de rentelasten en het beschikbaar inkomen, daalt. Toch neemt de investeringsgraad toe, evenwel ten koste van een verslechtering van het financieringssaldo. In 2009 stijgt het aandeel van de dividenden en van de lonen in de toegevoegde waarde. Het financieringssaldo is niettemin in evenwicht, wat o.m. te danken is aan de verkoop van voorraden en aan de daling van de investeringsgraad.

De secundaire inkomensherverdeling gebeurt via het fiscale en parafiscale stelsel. De voorbije jaren hadden twee belangrijke belastinghervormingen plaats die de fiscale lasten op kapitaal en op arbeid hebben veranderd. Het gaat om de fiscale aftrek voor risicokapitaal (beter bekend als aftrek van de notionele interesten) en om de hervorming van de personenbelasting.

De ontwikkeling van de koopkracht van de gezinnen is een andere indicator van de secundaire inkomensherverdeling, die niet alleen rekening houdt met de fiscale en parafiscale heffingen die de gezinnen betalen, maar ook met de sociale uitkeringen die ze ontvangen. Tussen 1996 en 2008 is de koopkracht van de gezinnen (gemeten a.d.h.v. het reële bijgestuurde beschikbaar inkomen per inwoner) met 15% gestegen. Ter informatie: zonder rekening te houden met de sociale overdrachten in natura bedraagt de stijging slechts 12%.

In 2009 werd de achteruitgang van het particulier verbruik beperkt door de forse stijging van de koopkracht van de gezinnen. Deze stijging resulteerde uit de tijdelijke daling van de personenbelasting via de versnelling van de inkohieringen, uit de verhoging van de socialezekerheidsuitkeringen als gevolg van de maatregelen ter herwaardering van de sociale uitkeringen t.a.v. de welvaart en van de anticrisismaatregelen (o.m. de economische werkloosheid) en uit een sterke verbetering van de lonen van alle particulieren. Deze laatste factor kan worden verklaard door de stijging van de gezondheidsindex en door de vertraagde automatische indexering van de lonen en de sociale uitkeringen op deze gezondheidsindex, wat heeft geleid tot een krachtige nominale stijging van de lonen, ook al stagneerde de globale index van de consumptieprijzen.

Vormingsinspanningen

Als we een toenemend deel van de werknemers in het productieproces willen handhaven om het hoofd te bieden aan de vergrijzing, op een moment dat de technologieën zich steeds sneller ontwikkelen, is het onontbeerlijk dat de werknemers hun kennispotentieel levenslang kunnen behouden en verder ontwikkelen. Dit zal zorgen voor een meer open houding tegenover verandering, die minder zal worden opgevat als een bedreiging, maar eerder als een aan te grijpen kans. Aangezien de actieve bevolking in een steeds minder veraf gelegen toekomst zal beginnen te krimpen, zal het ook meer dan in het verleden nodig zijn de vereiste kwalificaties intern te vinden. In de huidige context zou een bijzondere inspanning kunnen worden geleverd om de jongeren in te schakelen en de werkzoekenden opnieuw in te schakelen in het arbeidsproces dankzij beroepsopleidingen die nauwkeurig worden afgestemd op toekomstgerichte functies; hierbij zou meer kunnen worden samengewerkt met de bevoegde gewestelijke instanties en met het onderwijs. Ten slotte is een meer innoverende economie er een waarin de werknemers "leren leren" via interne bedrijfsprocessen.

In dit kader stelt de structurele indicator van Lissabon op Europees niveau als doel een graad van participatie van de actieve en inactieve volwassenen van 25 tot 64 jaar aan formele en informele opleidingen van 12,5% voorop. Deze Europese indicator is gebaseerd op de Enquête naar de arbeidskrachten en omvat de participatie aan één of meer (formele of minder formele) opleidingen tijdens de vier weken die voorafgingen aan de datum van de enquête. In 2009 bedroeg de participatie van de Belgen van 25 tot 64 jaar aan alle opleidingsvormen 6,8%.

In België hebben de sociale gesprekspartners zich sinds 1998 ten doel gesteld in globo voor de privésector 1,9% van de loonmassa te investeren in voortgezette opleiding. Om hun vormingsinspanningen te evalueren, hebben de sociale gesprekspartners in 2004 overeenstemming bereikt over een nieuwe boordtabel. In het verlengde van de Werkgelegenheidsconferentie van 2003 hebben de sociale partners bovendien eenstemmig bepaald dat ze tegen 2010 een graad van participatie aan voortgezette opleiding van 50% wilden bereiken. De nieuwe boordtabel werd, zoals al werd aangestipt in het vorige Technisch verslag, aangevuld met de cijfers over de minder formele en informele opleiding van de nieuwe sociale balansen en van de brutobijdragen. Aan de hand van deze nieuwe boordtabel kunnen de totale vormingsinspanningen, zowel formele als minder formele en informele, worden geëvalueerd op basis van verschillende bronnen. Deze boordtabel is opgenomen in Hoofdstuk 4 over onderwijs en opleiding en bevat de belangrijkste indicatoren inzake voortgezette opleiding: financiële inspanning, participatiegraad, opleidingsuren per deelnemer en opleidingsuren als percentage van de gewerkte uren.

Aan de hand van de sociale balans van de Balanscentrale (op basis van het boekjaar) kunnen deze indicatoren wat formele opleiding betreft sinds 1996 jaarlijks worden opgevolgd. De moeilijkheden die een deel van de ondernemingen, met name de kleine en middelgrote ondernemingen, ondervinden om dit formulier in te vullen en het feit dat alle bedrijven herhaaldelijk vergeten hun diverse bijdragen (betaald educatief verlof, doelgroepen, opleidingsfondsen) erin op te nemen, doen echter vermoeden dat de aldus verkregen resultaten niet voor 100% representatief zijn voor het niveau dat door de indicatoren wordt gehaald, maar wel voor de ontwikkelingen ervan. Om die redenen – en om een rubriek toe te voegen waarmee de minder formele en informele vormingsinspanningen in kaart kunnen worden gebracht – hebben de sociale partners een advies tot vereenvoudiging en aanpassing van de sociale balans uitgebracht (NAR-advies nr. 1536 dd. 30 november 2005).

De bij wet aangebrachte wijzigingen aan de sociale balans zijn in werking getreden voor de boekjaren die vanaf 1 december 2008 worden afgesloten. De voor 2008 beschikbare gegevens uit de nieuwe sociale balans zijn definitief, terwijl die voor 2009 nog voorlopig zijn. De verandering van formulier vergt een correcte interpretatie die rekening houdt met de volgende twee elementen: ten eerste, het aantal

ondernemingen dat het opleidingsgedeelte van de sociale balans heeft ingevuld is in een jaar tijd met ruim 50% gestegen in de door de NBB geanalyseerde constante steekproef; ten tweede, de invoering van een nieuwe rubriek m.b.t. de minder formele en informele opleiding heeft aan het licht gebracht dat sommige ondernemingen die hun gezamenlijke vormingsinspanningen registreerden, vanaf nu deze inspanningen uitsplitsen in formele en minder formele en informele opleiding.

Volgens de cijfers van de sociale balans is de graad van participatie van de werknemers aan formele opleidingen (cursussen en stages) gestegen van 29,6% in 1998 tot 32,7% in 2004 en bleef hij daarna stabiel tot in 2007. Na de daling in 2008 tot 31,4% zou de participatiegraad in 2009 opnieuw stijgen tot 32,8% (voorlopig cijfer). Dit niveau evenaart het beste resultaat dat voorheen werd gehaald. De voorlopige cijfers voor 2009 brengen aan het licht dat de financiële inspanningen (zonder de subsidies die de ondernemingen rechtstreeks aan formele opleiding besteden) terzelfder tijd terugliepen van 1,15 tot 1,10%. Dit vermogen om meer werknemers op te leiden op basis van een kleiner wordende financiering kan door een dubbele tendens worden verklaard. Enerzijds zijn de opleidingen die de werknemers volgen almaar meer gericht op de praktische beheersing van het werkinstrument en wordt de gemiddelde duur van de opleidingen korter (32,9 uren in 2008 en 28 uren in 2009 volgens de voorlopige cijfers). Anderzijds nemen de financiële prikkels die de overheid aan de ondernemingen ter beschikking stelt aanhoudend toe.

Dankzij de nieuwe sociale balans kunnen vanaf 2008 ook kwantitatieve gegevens worden verzameld over de minder formele en informele voortgezette opleiding, zowel wat de financiële inspanning als wat de participatiegraad betreft. Volgens de definitieve ramingen van 2008 hebben de ondernemingen 0,40% van de loonmassa geïnvesteerd ten gunste van minder formele en informele opleiding, volgens de voorlopige cijfers van 2009 0,36%. Voorts kan een raming worden gemaakt van de gezamenlijke bijdragen die de ondernemingen betalen voor betaald educatief verlof, werk voor en opleiding van de doelgroepen en de eventuele bijkomende bijdragen voor de voortgezette opleiding van de werknemers. Voor 2008 zijn al deze bijdragen, uitgedrukt in percenten van de loonmassa, goed voor 0,182%, tegenover 0,184% in 2009.

Met behulp van de Europese enquête Continuous Vocational Training Survey kan ook, in een internationale vergelijking, een financiële indicator worden verkregen voor de ondernemingen met meer dan 10 werknemers in de industrietakken en in de diensten in de privésector. Volgens de CVTS III-gegevens m.b.t. het jaar 2005 hebben de Belgische ondernemingen 1,6% van hun loonmassa geïnvesteerd in de formele voortgezette opleiding (tegenover resp. 1,6% en 1,4% in 1999 en 1993), terwijl het gemiddelde van de drie buurlanden 1,8% bedraagt (tegenover resp. 2% en 1,6% in 1999 en 1993). Het verschil is even groot gebleven als in 1993. Uit de CVTS III-enquête blijkt bovendien dat België nu een hogere participatiegraad heeft dan de gemiddelde graad van de drie referentielanden (40%, tegenover 37 %).

Dankzij de door de sociale gesprekspartners gevraagde aanpassing kan op basis van de Arbeidskrachtenenquête voortaan in België de jaarlijkse graad van participatie van de werknemers van de privésector aan alle opleidingen worden berekend. In 2009 bedroeg deze indicator 22,9% (22% in 2008). Deze kan ook worden berekend door alleen rekening te houden met de opleidingen die de werkgever, gedeeltelijk of volledig, financieel ten laste neemt; deze participatiegraad bedraagt dan 17,7% in 2009, tegenover 17% in 2008.

1 Macro economische context

1.1 De internationale omgeving

De wereldwijde economische vooruitzichten worden nog steeds beheerst door de gevolgen van de financiële crisis. Deze begon vanaf juni 2007 en leidde, nadat de Amerikaanse bank Lehman Brothers op 15 september 2008 ten onder ging, tot een algemeen gebrek aan vertrouwen in het ganse financiële systeem, dat hierdoor zo goed als ingestort is. De massale ingrepen van de overheid en van de centrale banken, die kapitaal, liquiditeiten en garanties verstrekten, hebben het onmiddellijke risico van een algemeen falen van het financiële systeem voorkomen. Terzelfder tijd werden aanzienlijke budgettaire herstelmaatregelen genomen om, waar nodig, het effect van de automatische stabilisatoren aan te vullen teneinde de impact van de financiële crisis op de economische groei te temperen. Al deze maatregelen hebben zo te zien het financiële systeem en ook de conjunctuur weer kunnen stabiliseren.

Nu is de tijd gekomen voor een analyse van de oorzaken van deze crisis, om weer een sterk, duurzaam en evenwichtig groeimodel tot stand te brengen, enerzijds en om ervoor te zorgen dat de factoren die deze crisis hebben veroorzaakt geen verder onheil meer kunnen aanrichten, anderzijds.

Deze crisis heeft aangetoond dat het huidige groeimodel van de wereldeconomie onhoudbaar is. Dit model berustte op de grote bijdrage van de Amerikaanse economie en, meer in het algemeen, van de gezamenlijke landen met een tekort op hun balans van de lopende verrichtingen aan de wereldwijde groei. Deze bijdrage ging ten koste van een aanhoudende daling van de gezinsspaarquote en werd over de rest van de wereld verspreid via de handelsbetrekkingen. De onevenwichten in Amerika hadden een exacte tegenhanger in de landen met een overschot op hun balans van de lopende verrichtingen, m.n. in China. In de Verenigde Staten weerspiegelde de daling van de gezinsspaarquote een toenemende schuldgraad bij de gezinnen in de context van de groter wordende inkomensongelijkheid, terwijl in China de ondernemingen een toenemend aandeel van hun winsten na belasting behielden en de gezinnen hun spaartegoeden nog aandikten in een context van bescheiden ontwikkeling van de sociale bescherming en van een weinig uitgebreid distributienetwerk.

De onderlinge verstrengeling tussen een groei die wordt aangetrokken door de uitvoer in tal van opkomende landen en een groei die wordt aangedreven door schulden in een groot deel van de geïndustrialiseerde wereld heeft aanleiding gegeven tot omvangrijke middenstromen. De landen met een lopend overschot stapelden wisselreserves op waarmee ze een plotse kapitaalvlucht moesten counteren van het type dat werd waargenomen tijdens de Aziatische crisis, zonder een beroep te moeten doen op het Internationaal Muntfonds, m.a.w. waarbij ze hun beleidsonafhankelijkheid konden vrijwaren t.a.v. een instelling die in hun ogen al te sterk gedomineerd lijkt door de belangrijkste industrielanden. Aangezien de dollar de belangrijkste internationale munt was, belegden deze landen hun wisselreserves in de Verenigde Staten, voornamelijk in de effecten van de openbare schuld. Hierdoor zorgden ze voor een verschrompeling van het verschil tussen de langetermijn- en de kortetermijnrentevoeten, in een context waarin de monetaire autoriteiten de reële rentevoeten op een uitzonderlijk laag niveau handhaafden om de groei te stimuleren.

Het lijkt dan ook aangewezen dat er, wil men deze macro-economische omgeving bijsturen, een globale discussie moet worden gevoerd over de evolutie van de handelsoevenwichten (met als belangrijke spelers de VSA en China) en ook over de monetaire wereldorde. Politieke leiders pleiten voor een nieuwe monetaire orde, waarin bvb. hervormingen van het Internationaal Monetair Fonds worden voorzien, de huidige rol van de dollar in vraag wordt gesteld, de waardering van de Chinese munt wordt bevestigd. Heel wat voorstellen zitten in een studie- en of bezinningsfase. Tot nu heeft dit nog niet geleid tot zeer concrete maatregelen.

Deze bijzonder lage rentevoeten hebben een kredietexplosie en een sterke toename van de schulden in tal van geïndustrialiseerde economieën veroorzaakt, meer bepaald in de Verenigde Staten, en hebben ertoe geleid dat steeds meer risico's werden genomen op het vlak van het activabeheer. De financiële instellingen bieden vlotjes langetermijnovereenkomsten aan (levensverzekeringen, pensioenregelingen...), die vrij hoge nominale rendementen garanderen. Wanneer de rentevoeten tot een uitzonderlijk laag niveau terugvallen, aanvaarden de financiële instellingen een hoger risico, in de hoop de nodige inkomsten te behouden om hun rentabiliteit in stand te houden.

De aanhoudende onevenwichten hebben geleid tot herhaalde waarschuwingen vanwege de internationale organisaties voor economische samenwerking, maar hierop volgde geen reactie van de overheden van de betrokken landen. Maar deze overdreven uitbundigheid had niet kunnen voortduren en had niet zo een grote omvang kunnen aannemen indien de talloze disfuncties binnen het financiële systeem niet hadden geleid tot een onderschatting van de toenemende risico's als gevolg van de ontwikkeling van een financiële zeepbel, van een vastgoedbel of van een bel van de productiecapaciteit in de automobiellindustrie.

Aldus heeft de crisis duidelijk gemaakt dat het model van toekenning en, vervolgens, van de verkoop van kredieten problemen inzake interne en externe governance aan de orde brengt; zo lieten de verkopende instellingen en de beheerders van de effectiseringsstructuren na om aan te dringen op controle- en waakzaamheidsprocedures, m.n. over de kwaliteit van de kredietnemer. De crisis vergrootte ook het belang voor de werking van de markt van de evaluatie van de ratingbureaus, waarop de finale belegger zich baseerde om zijn risico in te schatten. Er werd over het hoofd gezien dat de ratings vooral steunen op de gemiddelde kredietverliezen en dat ze geen rekening houden met de potentiële verliezen. Wegens het complexe karakter van de effectiseringsstructuren is de waaier van potentiële verliezen bij dezelfde rating echter heel wat breder dan voor de leningen of de obligaties. Bovendien houden de ratings geen rekening met de potentiële verliezen die te wijten zijn aan de wisselwerking tussen marktrisicofactoren en kredietrisicofactoren.

Deze factoren waren prominent aanwezig op de markt van de risicovolle hypothecaire leningen, waar de financiële strubbelingen een aanvang namen. Deze kredieten hebben twee belangrijke kenmerken. Ten eerste zijn ze bestemd voor een publiek dat al eerder zijn kredieten niet had afgelost. Ten tweede maken ze het mogelijk toegang te krijgen tot financiële nieuwigheden die anders voorbehouden waren voor de makkelijke cliënten (bv. lage persoonlijke inbreng, lage mensualiteiten tijdens de eerste twee of drie jaar, die daarna echter fors worden verhoogd...). Dit laatste kenmerk verklaart ongetwijfeld hoe het kon dat 15% tot 50% van de kredietnemers op die markt toegang konden krijgen tot de markt van eerste rang. Deze kredieten kenden de afgelopen 15 jaar al een hoge vlucht, maar de uitstaande kredieten zijn van 2003 tot 2006 verdubbeld. Deze explosie komt blijkbaar tegemoet aan een toegenomen vraag vanwege de financiële markten naar activa die berusten op risicovolle hypothecaire kredieten met hogere rentevoeten. Om aan die vraag te voldoen, hebben de verhandelaren van hypothecaire kredieten de risicovereisten fors verminderd (slechte voorlichting van de kredietnemers over de aanpassing van de mensualiteiten in de loop van de kredietperiode; toekenning van leningen zonder controle van de aangegeven inkomens (37% van de toegekende kredieten in 2006) ...). Zo is de kwaliteit van de leningen, bij vergelijkbare kenmerken van de kredietnemers, de leningen en de ontwikkeling van de vastgoedprijzen, sterk achteruitgegaan, waardoor een veel groter deel van de kredieten niet werd afgelost dan voorheen; deze verslechtering werd in eerste instantie echter aan het oog onttrokken door de stijging van de vastgoedprijzen. Deze ontwikkelingen kaderden in een geheel van beleidskeuzes die in het midden van de jaren negentig werden gemaakt om de graad van toegang tot eigendom te verhogen. Na een periode van stabiliteit van 1985 tot 1995 op een niveau dat vergelijkbaar was met dat van het begin van de jaren zeventig, is die graad van toegang inderdaad gestegen van 64% in 1996 tot 69% in 2004. Vanaf dat moment trad weer een stabilisering op. Terzelfder tijd is ook het aantal gezinnen met een tweede woning gestegen. Van 1994 tot 2001 is de

graad van toegang tot eigendom in dezelfde mate gestegen voor de gezinnen met een hoger of een lager inkomen dan het mediaan inkomen. Vervolgens verklaren de lichte daling van het mediaan inkomen, maar vooral de stijging van de vastgoedprijzen waarom de stijging van de graad van toegang tot eigendom van 2001 tot 2004 vooral ten goede kwam aan de makkelijkste huishoudens. De twee segmenten van de Amerikaanse bevolking die het meest voordeel hebben gehaald van de verbeterde toegang tot eigendom zijn de jongeren en de minderheden.

Ook de systemen voor de vergoeding van de fondsenbeheerders en van de ratingbureaus deden problemen rijzen. De systemen voor de vergoeding van de fondsenbeheerders waren al te sterk gekoppeld aan het zakenvolume en hielden geen rekening met het risico dat hun beslissingen voor de instelling deden lopen. Soms moedigden ze zelfs gedragingen aan die de ontwikkeling van de financiële zeepbel bevorderden en zetten ze bestuurders en operatoren ertoe aan een enorme risicohoeveelheid op te stapelen die werd gedragen door de kredietgevers en, in fine, door de overheid. De taak van de ratingbureaus bestaat erin te voldoen aan de informatiebehoeften m.b.t. de leningen en uitgaven van obligaties door aan de kredietgever een onafhankelijke evaluatie van de waarschijnlijkheid van terugbetaling te verstrekken. Maar zij worden vergoed door de emittent van een financieel instrument, wat in sommige gevallen een versturende factor kon vormen.

Aan de hierboven al aangehaalde problemen moet nog het relatieve gemak worden toegevoegd waarmee de financiële instellingen bepaalde activiteiten buiten de regelgevende sfeer hebben geplaatst. Voor de verrichtingen die onder de toezichthoudende instanties vallen, moeten de banken eigen middelen bezitten die in verhouding staan tot de risico's waaraan ze blootstaan. Deze regelgevende vereisten inzake eigen middelen hebben het hefboomeffect van de banken, d.w.z. de capaciteit van de financiële tussenpersonen om hun schulden te verhogen om zo de aankoop van risicovolle activa te financieren, wel degelijk beperkt. Maar aangezien een minder hoog hefboomeffect ook een minder hoge rentabiliteit impliceerde, hebben de bankbestuurders een middel gevonden om het risico te verhogen zonder hun eigen middelen op te trekken, door activiteiten buiten balans te ontwikkelen. Al bij al heeft de crisis aangetoond dat de financiële sector in brede zin – t.w. de banken, maar ook het steeds belangrijker wordende parallelle systeem dat ook de niet-bancaire tussenpersonen en de entiteiten buiten balans omvat – heel wat meer risico liep dan de gecontroleerde bankactiviteiten.

Om talloze redenen verandert het gedrag van de financiële tussenpersonen mee met de economische cyclus. In een periode van sterke groei verstrekken de banken gemakkelijker krediet, terwijl ze in een neerwaartse fase van de cyclus de voorwaarden voor kredietverlening verstrengen. Hierdoor wordt de economische cyclus nog versterkt. Een belangrijke oorzaak van dit procyclische effect is het verband tussen de methoden voor de evaluatie van de activa en de hefboomeffecten. Deze laatste worden beïnvloed door het regelgevende kader.

Ten slotte moet worden genoteerd dat de regulatoren en superviserende instanties buitensporig veel vertrouwen hadden in de marktdisciplines en in de capaciteiten van de banken om zelf voor het risicobeheer in te staan. Welnu, de risicobeheerders in de banken verwaarlozen de extreme risico's en de systeemrisico's. Deze laatste risico's vloeien voort uit het feit dat alle economische actoren zich op dezelfde manier gedragen als reactie op een schok waaraan ze gelijktijdig het hoofd moeten bieden. Aangezien de regulerende en superviserende instanties zich terzelfder tijd concentreerden op het risico dat door elke instelling afzonderlijk werd gedragen, maar evenmin belangstelling toonden voor de impact op de sector of op de markt in zijn geheel, werd onvoldoende rekening gehouden met het systeemrisico. Bovendien spitsten de regulerende en superviserende instanties hun aandacht toe op het solvabiliteitsrisico en werd te weinig rekening gehouden met het liquiditeitsrisico. De moeilijkheden van de superviserende instanties werden nog vergroot door de wereldwijde dimensie van deze risico's, die maar correct konden worden ingeschat d.m.v. een uitwisseling van informatie tussen de autoriteiten van de verschillende landen. Deze uitwisseling bleef in gebreke omdat ze onvoldoende was

uitgebouwd. Toen de crisis uitbrak, zijn bovendien problemen aan het licht gekomen met de uitwisseling van informatie en met de besluitvormingsprocedures van de centrale banken, de superviserende autoriteiten en de ministers van Financiën van de verschillende landen.

De "risicomodellen" die de financiële sector hanteerde, leden aan bijziendheid, onderschatten de "tail risks" en hielden onvoldoende rekening met mogelijke systemische risico's. Een nieuw model dringt zich op: het zal gebaseerd zijn op een samenspel van regulering, toezicht en crisismanagement. Concrete stappen werden reeds gezet door de ontwikkelingen rond de Bazel III afspraken: deze leggen o.a. de nadruk op de noodzaak aan stevigere kapitaals- en liquiditeitsvereisten. Naast het reeds bestaande micro-prudentieel beleid moet werk worden gemaakt van een macro-prudentieel beleid, dit net om bedreigingen voor het financieel systeem te kunnen herkennen. Om dit te realiseren heeft de Europese Commissie beslist tot het oprichten van een Europees Systeem van Financiële Toezichthouders (ESFT) en van een Europese Raad voor Systeemrisico's (ERSR). De instrumenten om aan "crisis resolution" te doen wanneer een financiële instelling in de problemen geraakt moeten verder worden uitgewerkt.

Heel 2009 werd gekenmerkt door de economische naweeën van deze wereldwijde financiële crisis in het najaar van 2008. De overheden hebben wereldwijd omwille van deze crisis een macro-economisch beleid uitgestippeld om de economische groei te ondersteunen, de internationale handel te stimuleren en de financiële markten te normaliseren. Dit beleid van de monetaire autoriteiten en regeringen heeft mede dankzij de positievere verwachtingen van de bedrijfsleiders de economische neergang weten om te buigen in opnieuw economische groei.

De verschillende relancemaatregelen voor de economie, de vermindering van de spanningen op de financiële markten en het geleidelijk herstel van het vertrouwen bij ondernemers en consumenten konden deze nieuwe economische groei en het herstel van de internationale handel sinds medio 2009 bestendigen. Deze groei deed zich vooral voor in de opkomende Aziatische economieën. Zij stimuleren de economie van de andere landen met wie ze veel handel drijven. Volgens de Economic Outlook van de Oeso zal dankzij de toegenomen vraag in Azië (vooral in China) de wereldeconomie zelfs sneller groeien dan oorspronkelijk verwacht. Deze groei zet zich in 2010 verder door.

In deze crisis valt het op dat de groei landen veel sneller en beter deze crisis hebben overwonnen. China en andere groei landen hebben hun productie vrij snel terug op het niveau gebracht van voor de crisis. Zij zullen ook de komende jaren economisch sterk blijven groeien.

Tabel 1-1: Macro-economische context in de drie partnerlanden, de eurozone en in België

	Oeso Economic Outlook juni				Nationale Gegevens oktober 2010		IMF WEO Outlook oktober 2010		
	2009	2010	2011 ^P	2012 ^P	2010	2011 ^P	2010	2011 ^P	2012 ^P
Duitsland									
Economische groei	-4,9%	1,9%	2,1%	2,3%	3,5%	2,0%	3,3%	2,0%	2,0%
Werkgelegenheidsgroei	0,0%	-0,4%	-0,5%	0,2%	0,2%	0,6%	-0,2%	-0,1%	
Werkloosheidsgraad	7,4%	7,6%	8,0%	8,0%	7,7%	7,0%	7,1%	7,1%	7,0%
Inflatie	0,2%	1,3%	1,0%	1,6%	1,1%	1,6%	1,3%	1,4%	1,4%
Frankrijk									
Economische groei	-2,5%	1,7%	2,1%	2,2%	1,5%	2,0%	1,6%	1,6%	1,8%
Werkgelegenheidsgroei	-0,7%	-0,3%	0,7%	0,1%			-0,5%	0,1%	
Werkloosheidsgraad	9,1%	9,8%	9,5%	9,3%			9,8%	9,8%	9,4%
Inflatie	0,1%	1,7%	1,1%	1,7%	1,5%	1,5%	1,6%	1,6%	1,7%
Nederland									
Economische groei	-4,0%	1,2%	2,0%	1,7%	1,8%	1,5%	1,8%	1,7%	1,7%
Werkgelegenheidsgroei	-0,9%	-1,1%	-0,2%	0,1%	-1,3%	-0,3%	-0,6%	-0,1%	
Werkloosheidsgraad	3,4%	4,6%	4,8%	4,4%	5,3%	5,3%	4,2%	4,4%	4,3%
Inflatie	1,0%	0,9%	1,4%	1,7%	1,3%	1,5%	1,3%	1,1%	1,3%
Gemiddelde									
Economische groei	-3,8%	1,7%	2,1%	2,2%			2,5%	1,8%	1,9%
Werkgelegenheidsgroei	-0,4%	-0,4%	0,0%	0,1%			-0,4%	0,0%	
Werkloosheidsgraad	7,6%	8,1%	8,2%	8,1%			7,8%	7,8%	7,6%
Inflatie	0,3%	1,4%	1,1%	1,6%			1,4%	1,4%	1,5%
België									
Economische groei	-3,0%	1,4%	1,9%	2,8%	1,8%	1,7%	1,6%	1,7%	1,7%
Werkgelegenheidsgroei	-0,4%	-0,3%	0,2%	0,1%	0,2%	0,1%	-0,7%	1,2%	
Werkloosheidsgraad	7,9%	8,2%	8,3%	8,3%	8,7%	9,0%	8,7%	8,5%	8,3%
Inflatie	0,0%	1,8%	1,4%	1,7%	2,1%	2,0%	2,0%	1,9%	1,9%
Eurozone									
Economische groei	-4,1%	1,2%	1,8%	2,1%			1,7%	1,5%	1,8%
Werkgelegenheidsgroei	-1,8%	-0,9%	0,0%	0,3%			-0,9%	0,1%	
Werkloosheidsgraad	9,4%	10,1%	10,1%	9,7%			10,1%	10,0%	9,7%
Inflatie	0,3%	1,4%	1,0%				1,6%	1,5%	1,5%

Bron: Oeso (2010), *Middellangetermijnscenario juni 2010*; IMF (2010), *World Economic Outlook October 2010*; CPB (2010), *Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose (2010)*, INSEE (2010), FPB (2010a)

De heropleving vanaf eind 2009 heeft vooral in het tweede kwartaal van 2010 een sterker dan verwachte versnelling gekend. Vooral Duitsland heeft een onverwacht heel sterk tweede kwartaal neergezet. De Oeso verwachtte in haar Economic Outlook van juni 2010 nog een groei van minder dan 2% op jaarbasis voor heel 2010. Door de verrassend sterke heropleving tijdens het tweede kwartaal zal Duitsland voor een sterke bbp-groei zorgen van ongeveer 3,5% op jaarbasis voor 2010. Zo daalde de werkloosheid ook al beduidend bij onze oosterburen. Toch zou de Duitse economische groei afzakken komend jaar naar ongeveer 2%.

In het kielzog van deze economische prestatie werd ook het economische herstel in de hele Eurozone sterker. De motor was hoofdzakelijk de export-geleide industrie die hernam in navolging van de internationale handel. De verbeterde economische cijfers reflecteren eveneens de herneming van de binnenlandse vraag en het herstel van het vertrouwen in de economisch relance voor de komende maanden.

De Eurozone en Nederland hebben in de Economic Outlook van het IMF in oktober ook betere vooruitzichten gekregen voor 2010. Voor de Eurozone wordt een economische groei door het IMF

verwacht die 0,5 procentpunt hoger ligt dan de Oeso-voorspelling van juni. Deze hogere verwachting is echter grotendeels te danken aan de sterkere groei van Duitsland. Nederland zal volgens de recente ramingen van het najaar 2010 een groei mogen verwachten die ongeveer 0,6 procentpunt sterker is dan de raming van juni. Frankrijk doet het daarentegen iets slechter met een groei van 1,5% a 1,6% voor dit jaar tegenover 1,7% volgens de Oeso in juni.

Hoewel 2010 economisch beter zal zijn dan men nog algemeen aannam in de lente van dit jaar, zal de economische groei in 2011 en 2012 volgens de recentere ramingen voor al onze buurlanden en de hele Eurozone iets minder zijn dan de raming van juni door de Oeso. België volgt deze algemene teneur van een positief bijgestelde economische groei voor 2010 en een lagere verwachte groei voor 2011 en 2012.

De economische groei zal wereldwijd in alle industrielanden afnemen tijdens het tweede semester van 2010, doordat de relancemaatregelen van de overheden aan effect zullen inboeten. Bovendien zou men in verschillende landen beginnen met het (min of meer drastisch) saneren van de openbare financiën. De begrotingstekorten en overheidsschuld zijn door de economische crisis immers sterk uit de hand gelopen (Tabel 1-6).

De vooruitzichten voor de werkgelegenheid van het IMF in oktober zijn voor Duitsland en Nederland positiever vergeleken met de Oeso-voorspellingen vier maanden eerder. De nationale gegevens van Duitsland wijzen zelfs op een lichte groei van de werkgelegenheid de komende twee jaar. Het Centraal Planbureau van Nederland deelt het optimisme van het IMF niet en verwacht een sterkere daling van de werkgelegenheid in Nederland. Overeenstemmend hiermee wordt de werkloosheidsgraad voor de komende jaren ook hoger ingeschat. De World Economic Outlook van oktober is pessimistischer voor de evolutie van de werkgelegenheid voor Frankrijk.

1.2 De risico's voor het economisch herstel

Hierboven zijn de economische vooruitzichten besproken. Over het algemeen bleken de economische groeicijfers het beter te doen in de vooruitzichten van dit najaar dan de verwachtingen van deze lente. Toch is de heropleving al bij al eerder gematigd en deed zich grotendeels in het tweede kwartaal van 2010 voor. Het is verre van zeker dat deze heropleving zich doorzet. De heropleving blijft broos en dat wordt vertaald door verschillende risico's en onzekerheden bij de economische vooruitzichten.

Een divergerend herstel

Een eerste risico voor de economie in de Europese Unie is de onevenwichtige verdeling van de economische heropleving tussen de verschillende lidstaten. Zo kende Duitsland bijvoorbeeld een veel sterkere heropleving in het tweede kwartaal van 2010, maar andere lidstaten verwachten een trager economisch herstel.

De verschillen in de economische heropleving weerspiegelen vooral de mate waarin de lidstaten voorafgaand door de crisis getroffen werden en de onevenwichten waardoor hun economieën gekenmerkt werden voor de crisis.

De financiële crisis is door de steunmaatregelen wel tijdelijk bezworen, maar deze bladzijde is nog niet echt omgedraaid. De banken zijn nog niet volledig hersteld van deze financiële crisis. Vooral Europa is hiervoor kwetsbaar.

Gevolgen van simultane budgettaire sanering

De verschillende landen zullen ook inspanningen leveren om hun begrotingstekorten terug weg te werken. Wereldwijd kampen de industrielanden met hoge overheidsschulden. De VS heeft onder andere door de crisis een ongezien hoge overheidsschuld gecreëerd en een groot begrotingstekort. Japan komt zelfs aan een overheidsschuld van meer dan het dubbel van haar bbp. Als alle landen nu tegelijkertijd beginnen met begrotingsaaneringen kunnen zij een sterk negatief effect hebben op de vraag in hun eigen land en op de mondiale economische groei. Een lagere groei kan dan op zijn beurt de houdbaarheid van de overheidsschulden in vraag stellen. Vandaar dat een coördinatie belangrijk is met het oog op de impact op de groei en de werkgelegenheid.

Gevaren voor een nieuwe obligatiecrisis

De oplopende begrotingstekorten en overheidsschulden van verschillende landen hebben dit jaar reeds geleid tot grote onrust op de markten voor overheidsobligaties. Griekenland was het eerste land van de Eurozone dat getroffen werd door het gebrek aan vertrouwen. Dit sloeg over naar andere landen binnen de Eurozone. Uiteindelijk moest de Europese Unie Griekenland helpen met een Europees reddingsplan. Deze onrust op de financiële markten is nog zeker niet verdwenen. De extreme risico's werden evenwel beperkt door het programma van terugkoop van soevereine obligaties door de Europese Centrale Bank en door het Europese mechanisme van financiële stabilisatie. Dit risico kan zich dus opnieuw voordoen.

Gevaren voor een valutacrisis

Het zwakke herstel van de Amerikaanse economie die weegt op de internationale vraag baart ook zorgen. Bovendien zijn er nog steeds de mondiale onevenwichten op de handelsbalansen van de verschillende economieën. Deze onevenwichten in de handelsbalans bleven tot nu toe grotendeels bestaan. De opkomende landen blijven grote overschotten boeken en de hoeveelheid buitenlandse valuta's opstapelen in plaats van hun munten te laten appreciëren en hun binnenlandse vraag aan te zwengelen. Deze onevenwichten in de handelsbalans beletten een duurzame economische groei. Als gevolg van deze onevenwichten bestaat er een risico op een valutaoorlog tussen de Amerikaanse dollar en de Chinese yuan. China zou immers haar munt bewust in waarde laag houden om de export te stimuleren en sociale onrust in eigen land te voorkomen. Als de concurrentie tussen de VS en China ontaardt in een valutaoorlog kan dit de waarde van de euro de hoogte indrijven. Een dure euro kan de Europese bedrijven een handicap opleveren om te exporteren. Dit kan de economische groei in de eurozone bedreigen.

Oplopende grondstoffenprijzen

De ontwikkeling van de consumptieprijzen voor de komende twee jaren blijft zeer moeilijk te voorspellen. Zowel de prijzen op de internationale markten voor landbouwproducten, olie als metalen zijn onderhevig aan vraagschommelingen van de groeielanden en mogelijk speculatie op korte termijn. Ook op de aanbodzijde kunnen er zich onvoorziene schokken voordoen die de prijzen sterk beïnvloeden. De prijzen voor deze grondstoffen zijn relevant om de economische groei in te schatten voor de ontwikkelingslanden. Door de hoge volatiliteit van de prijzen van deze producten kan men de effecten op de economie en het monetaire beleid voor deze landen heel moeilijk inschatten.

1.3 De Belgische macro-economische context

De recessie van 2009 was in België minder groot dan in de andere landen van de eurozone. De economische heropleving is in België vergelijkbaar met de buurlanden en de rest van de eurozone. Zoals uit Tabel 1-1 blijkt is ook het economisch herstel in België krachtiger gebleken dan oorspronkelijk verwacht. De vooruitzichten van het FPB (2010a) die verschenen in oktober, zijn optimistischer dan de voorspelling van de Oeso in juni. Deze sterkere heropleving is te danken aan het sterkere herstel van de Aziatische en Duitse economieën.

In 2009 kende het bbp de aanzienlijkste inkrimping sinds de periode van na de Tweede Wereldoorlog. De ineenstorting van de internationale handel heeft België kennelijk hard getroffen en heeft in haar kielzog geleid tot de achteruitgang van de componenten van de binnenlandse vraag: gezinsverbruik, investeringen van de huishoudens en van de ondernemingen en voorraadschommelingen. Enkel de vraag vanwege de overheid was positief. Volgens het FPB had de historische vermindering van het particulier verbruik aanzienlijker kunnen zijn indien de koopkracht niet sterk was gegroeid. Vooral als men in rekening neemt dat de spaarquote van de Belgische huishoudens sterk steeg. De oorzaken hiervan zijn, ten eerste, een tijdelijke daling van de personenbelasting, vervolgens, een toename van de socialezekerheidsuitkeringen die verband houdt met de maatregelen tot aanpassing van de sociale uitkeringen aan de welvaart en met de anticrisismaatregelen (o.a. de economische werkloosheid) en, ten slotte, een sterke stijging van de verloningen die de gezamenlijke particulieren ontvangen. Deze laatste factor wordt verklaard door een stijging van het gezondheidsindexcijfer en door de vertraging in de indexering van de lonen en sociale uitkeringen, wat heeft geleid tot een sterke nominale stijging van de lonen terwijl het algemene indexcijfer stagneerde. De inkrimping van de investeringen van de ondernemingen weerspiegelde de daling van de bezettingsgraad van de productiecapaciteit en de sterke achteruitgang van de rentabiliteit van de ondernemingen. Wat de gezinsinvesteringen betreft, werd de achteruitgang, die al in 2007 was ingezet, door de algemene economische en financiële context nog versterkt.

In Tabel 1-2 ziet men de verschillende prognoses van het FPB en de Oeso. Deels kunnen de verschillen verklaard worden door de verschillende periodes van het ramen van de conjuncturele evolutie. Tussen mei (raming van de Oeso) en oktober (raming van het FPB) zijn de economische resultaten voor het tweede kwartaal van 2010 bekend geraakt. Hieruit bleek dat (zoals eerder al besproken) Duitsland een sterke groei kende. Ook enkele Aziatische landen kenden een grote heropleving. Dit stimuleerde de internationale handel en zorgde voor betere economische vooruitzichten voor 2010.

Het Federaal Planbureau schat de economische groei voor 2010 met 1,8% hoger in dan de raming van de Oeso. Dit komt omdat zij een sterkere toename van de binnenlandse vraag verwacht, samen met een positieve evolutie van de voorraden. De bijdrage van de netto-uitvoer aan de economische groei wordt lager ingeschat dan door de Oeso. Voor 2011 verwachten beide instellingen dat de economische groei zal worden gedragen door de binnenlandse vraag. Men schat de economische groei voor 2011 op 1,7% à 1,9% van het bbp.

Tabel 1-2: De bijdrage van verschillende componenten aan de groei van het bbp in België

		2008	2009	2010e	2011e
Binnenlandse vraag	Oeso			0,6%	1,9%
	FPB	2,1%	-2,2%	1,3%	1,7%
Voorraadevolutie	Oeso			-0,2%	0,0%
	FPB	0,1%	-1,0%	0,4%	0,0%
Netto-uitvoer	Oeso			1,1%	0,0%
	FPB	-1,0%	-0,5%	0,5%	0,1%
Bbp	Oeso			1,4%	1,9%
	FPB	1,0%	-2,8%	1,8%	1,7%

Bron: OCDE, *Perspectives économiques n°87 juin 2010*; Federaal Planbureau (2010a)

Als men kijkt naar de evolutie van het werkloosheidscijfer dan kan men concluderen dat de werkgelegenheid in vergelijking met de omvang van de recessie goed weerstand geboden heeft. Door het toepassen van systemen als tijdelijke werkloosheid, het flexibeler inzetten van arbeidskrachten en arbeidsduurvermindering kon men de impact op de werkgelegenheid milderden. Dit heeft echter niet kunnen verhinderen dat er in 2009 15.900 personen minder aan het werk zijn. Voor 2010 en 2011 verwacht het FPB een toename van de werkgelegenheid met respectievelijk 10.100 en 4.700 personen.

Door een verhoogde spaarquote (tot 18,3%) en het herstel van de beurs is in 2009 het financieel vermogen van de huishoudens teruggebracht op het niveau van voor de crisis. Voor 2010 wordt verwacht dat de spaarquote zou afnemen tot 16,3%. Het consumentenvertrouwen is sinds medio 2008 ook al aan het herstellen, hoewel het vertrouwen nog niet echt hoog is. De consumenten zijn zowel optimistischer geworden wat hun persoonlijke situatie betreft (d.w.z. voor hun spaarvermogen en hun financiële positie) als wat de economische situatie en de werkloosheidscijfers in België betreft. Dat zou moeten leiden tot een groei van het particulier verbruik, dat de meest dynamische component van het bbp zou worden.

De verwachtingen van de ondernemers zijn verslechterd tijdens de economische crisis. Niettemin is het ondernemersvertrouwen vervolgens ook sneller hersteld. Dit in tegenstelling met het consumentenvertrouwen.

Begin 2009 was de bezettingsgraad van het productievermogen in de industrie gedaald tot circa 70%. De maanden nadien is de bezettingsgraad terug toegenomen. In oktober 2010 situeerde de bezettingsgraad rond de 80%. Hiermee bevindt deze zich rond het gemiddelde voor de periode 1980-2010. Dat zou evenwel nog niet volstaan opdat de investeringen van de ondernemingen opnieuw toenemen. De inkrimping van de investeringen is niettemin heel wat matiger dan in 2009. De gezinsinvesteringen, van hun kant, zullen in 2010 allicht nog iets sterker achteruitgaan. Het saldo van de toename van de uitvoer en van de invoer zou voor minder dan een derde bijdragen aan de economische groei, die 1,8% zou bedragen. In 2011 zouden alle componenten van het bbp een positieve bijdrage leveren aan de groei.

1.4 Inflatie

1.4.1 De evolutie

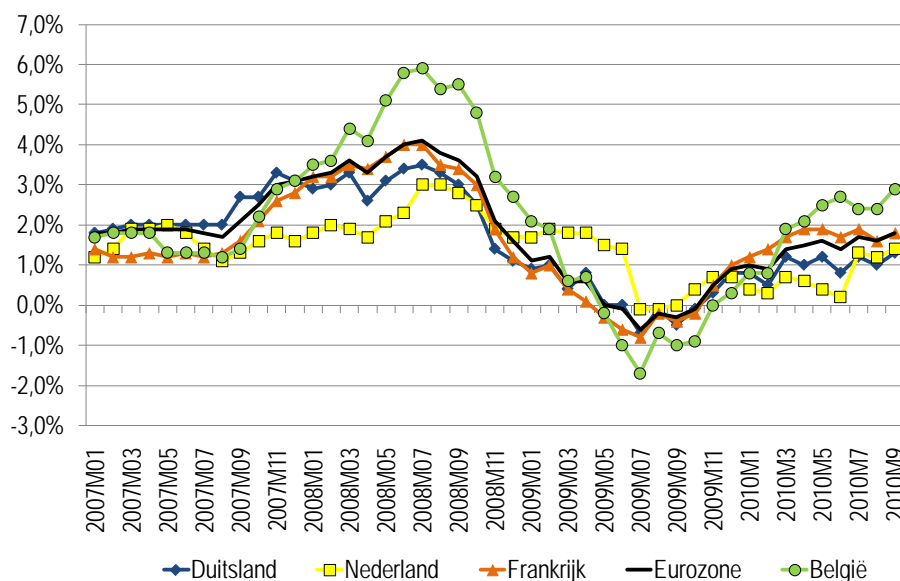
In het laatste kwartaal van 2007 begon de inflatie in zowel België als in de rest van de eurozone aanzienlijk toe te nemen. De motor van de sterk stijgende inflatie waren de grondstoffenprijzen. De sterke toename van de grondstoffenprijzen op de internationale markten had vooral via de energiedragers een impact op de inflatie. Het hoogtepunt van de inflatie was juli 2008 waar de inflatie piekte tot bijna 6%. In de andere landen was de inflatie ongeveer 2 procentpunten lager.

Midden 2008 ontstond er door de wereldwijde economische crisis een sterke inkrimping van de vraag. Deze resulteerde in een daling van de grondstoffenprijzen op de internationale markten. De totale inflatie nam dan ook snel af. De inflatie was gedurende enkele maanden zelfs negatief in verschillende Europese landen, waaronder België. In juli 2009 bereikte de Belgische inflatie haar dieptepunt met -1,7%. Vervolgens begon de inflatie terug te klimmen tot 3,01% in oktober 2010.

België kende in 2008 een hogere inflatiepiek, en in 2009 een lagere inflatie dan de omringende landen. Dit wordt grotendeels verklaard door de grotere invloed van de energiedragers op de Belgische totale inflatie. De prijs van de energiedragers wordt heel sterk bepaald door de grondstoffenprijzen van bv. olie. Deze grondstoffenprijzen zijn in 2008 eerst heel sterk gestegen. Door de economische crisis zijn die zelfde prijzen dan weer zeer sterk teruggevallen. De prijs van een vat ruwe olie bedroeg in juli 2008 144 dollar om nadien in elkaar te zakken tot slechts 34 dollar tegen het einde van 2008. Deze zeer hoge volatiliteit in de aardolieprijs resulteert ook in een hogere volatiliteit in de inflatie, vooral in België (zie kader: ontwikkeling van de elektriciteits- en gasprijzen in België).

In Grafiek 1-1 zien we dat eind 2009 de inflatie opnieuw toenam. Deze toename werd in gang gezet door de olieprijsen die opnieuw hoger noteerden. Vanaf maart 2010 vertoont de inflatie in België opnieuw meer dan 2%. Ze is in het tweede kwartaal nog iets verder gestegen, waardoor België in het tweede en derde kwartaal een hogere inflatie kende dan de hele eurozone en de ons omringende landen. De Belgische inflatie bedroeg 2,4% t.o.v. gemiddeld 1,3% in de buurlanden.

Grafiek 1-1: Inflatieontwikkeling sinds 2007 in Duitsland, Nederland, Frankrijk, de eurozone en België. (Veranderingspercentages tegenover de overeenstemmende maand van het voorgaande jaar)

Bron: Eurostat

1.4.2 Invloed van de energiedragers

De prijsschommelingen van de energiedragers vloeit onder meer voort uit de internationale marktprijzen voor energieproducten. Deze zijn aan sterke externe schokken onderhevig (zoals bv. de prijs voor aardolie die hierboven al vermeld werd).

Deze energiedragers wegen aanzienlijk door in de totale inflatie. In januari en februari 2010 waren ze nog negatief. In maart schoten de prijzen van de energiedragers echter naar omhoog. Als gevolg daarvan kwam ook de totale inflatie 1 procentpunt hoger dan in januari of februari. De maanden nadien bleef de inflatie van de energiedragers even hoog en bijgevolg kwam ook de totale inflatie boven de 2% uit. In het tweede kwartaal van 2010 was het effect van de energiedragers verantwoordelijk voor meer dan de helft van de totale inflatie.

De consumptieprijzen voor energie stegen in België tijdens het tweede kwartaal 2010 sneller dan in de buurlanden. De hogere inflatie voor energiedragers wordt hoofdzakelijk veroorzaakt door de prijzen van elektriciteit en van vloeibare brandstoffen. Op te merken valt dat tussen de buurlanden de energieprijzen zeer uiteenlopend evolueerden. In Frankrijk stegen de prijzen met 11,6%, in Duitsland met 4,2% en in Nederland daalden de energieprijzen met 3,9%.

Belgische gezinnen spenderen een ruimer aandeel van hun budget aan energie, waardoor de energiedragers zwaarder doorwegen in de algemene inflatie. Ten tweede reageren de consumptieprijzen in België ook sterker op schommelingen in de energieprijzen. Deze sterkere reacties vloeien voort uit het grotere aandeel van grondstoffen in de consumptieprijs. Dit komt onder meer doordat er relatief lage accijnzen worden geheven op diesel, aardgas en huisbrandolie.

Binnen de groep van de energiedragers bleken in 2009 de categorieën “brandstoffen voor wegvervoer” en “huisbrandolie” de sterkste prijsdalingen te kennen met dalingen van respectievelijk -34,9% en -15,7% voor heel 2009. Zij wogen het zwaarste door in het totale effect van de energiedragers die zo de inflatie op een heel laag – tot zelfs negatief – niveau bracht. Het waren juist deze categorieën die in de eerste helft van 2010 de sterkste stijging kenden binnen de groep van energiedragers. Zij zorgden bijgevolg voor de sterke stijging van de energiedragers in het tweede kwartaal van 2010. In het tweede kwartaal noteerde men stijgingen van 17,7% voor “brandstoffen voor wegvervoer” en 36% voor “huisbrandolie”. Deze laatste bedroeg in de buurlanden maar 30,4%.

De categorie van “vaste brandstoffen” is de enige vrij stabiele categorie van de groep energiedragers. Zij is de afgelopen jaren altijd licht stijgend geweest. Ze weegt echter amper door in de totale groep van energiedragers.

De categorieën “elektriciteit” en “gas” kenden eveneens prijsdalingen in 2009, al waren zij kleiner dan bij de categorieën die daarjuist werden besproken. De categorie “gas” kende nog een daling op jaarbasis tijdens het eerste semester van 2010. De categorie “elektriciteit” had nog dalende prijzen tijdens het eerste kwartaal, maar die werden omgebogen naar prijsstijgingen in het tweede kwartaal. De prijsstijging van elektriciteit van 7,4% in het tweede kwartaal volgt op de sterke prijsdaling van elektriciteit in het tweede kwartaal van 2009. Terzelfder tijd bedroeg de stijging van de elektriciteitsprijzen in de referentielanden 1,5%.

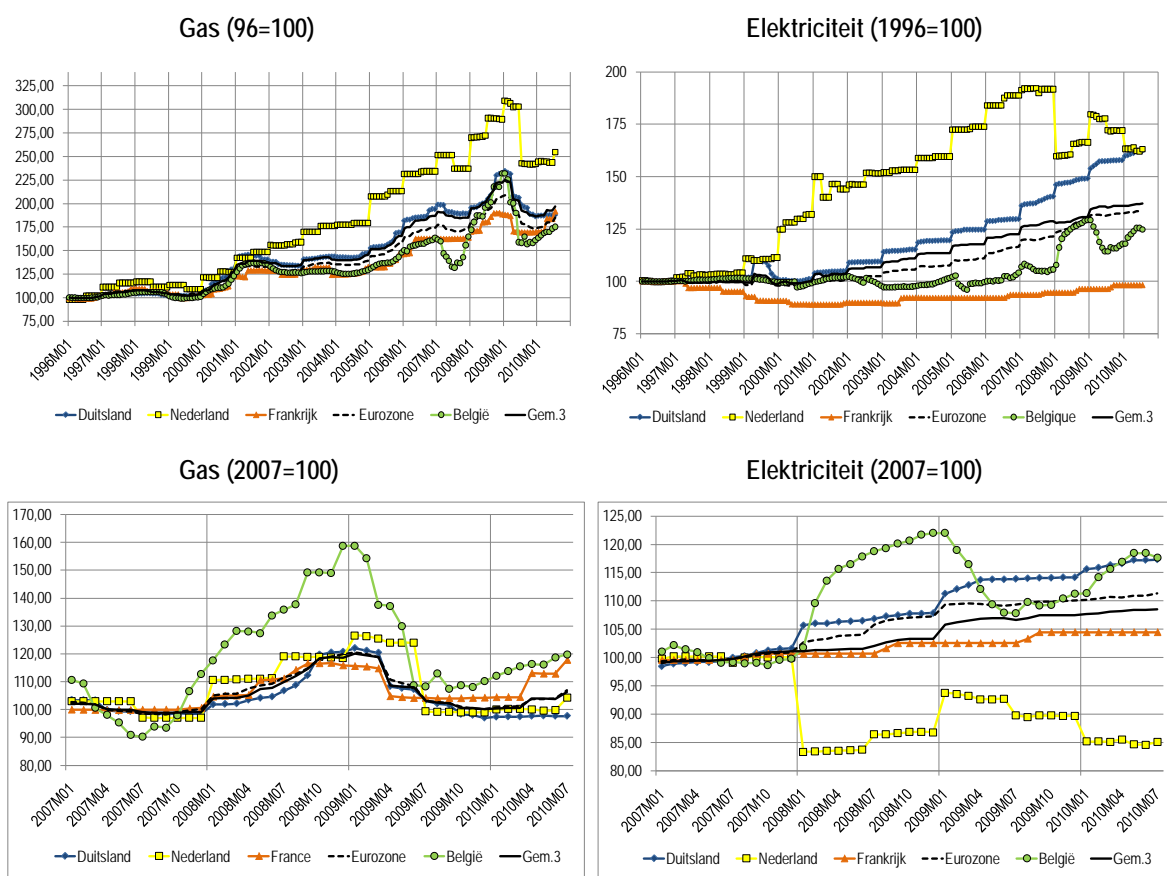
Kadertekst : ontwikkeling van de elektriciteits- en gasprijzen in België

In België maken drie hoofdfactoren samen de prijzen voor de consument van elektriciteit en gas uit: de prijs van de leverancier, het nettatarief voor de distributie en het transport en de openbare heffingen.

De prijs van de leverancier, van zijn kant, verandert maandelijks, op basis van de prijsontwikkeling van de

energiegrondstoffen, waaronder aardolie en aardgas – de tarieven van de leveranciers worden in België immers maandelijks geïndexeerd op basis van een eerste parameter, t.w. de prijsontwikkeling van de energiegrondstoffen –, enerzijds en op basis van een synthetische parameter die een heel aantal indicatoren omvat, anderzijds. Het aandeel van deze parameters verschilt sinds de liberalisering van de elektriciteits- en gasmarkten dd. 1 januari 2007 van de ene leverancier tot de andere. De herziening van de gasprijs komt tot stand op basis van de – enigszins in de tijd verschillende en afgevlakte – ontwikkeling van de noteringen voor verwarmingsstookolie en, sinds 2007, van de referentieprijs van aardgas in Zeebrugge. De formules voor de tarifiering van elektriciteit, van hun kant, zijn gedeeltelijk gebaseerd op de Nc-parameter, die is samengesteld uit de ontwikkeling van de olie- en de steenkoolprijzen en de bezettingsgraad van de Belgische kerncentrales, en op de Ne-parameter, die is samengesteld uit de ontwikkeling van de andere elementen dan de brandstoffen, waaronder de loonkosten en de materiaalkosten (De waarden van de Nc- en Ne-parameters worden maandelijks bekendgemaakt op de website van de CREG). De verbruiksprijzen van gas en elektriciteit verschillen dus naargelang van de wijzigingen in de parameters en van de wijzigingen van de tariefformules van de verschillende leveranciers. De openbare heffingen worden jaarlijks herzien en omvatten o.a., wat elektriciteit betreft, de bijdrage die moet worden betaald voor hernieuwbare energie en warmtekrachtkoppeling en de federale bijdrage en, wat gas betreft, de wegenretributie. De bijdrage op energie en de btw staan eveneens vermeld op de energiefactuur van de consument.

Grafiek 1-2: Ontwikkeling van de prijzen van van elektriciteit en van gas. HICP – Bruto-indexcijfers (1996 = 100)

Als we kijken naar de periode van 1996 tot 2010, met 1996 als referentiejaar, dan heeft België, wat gas betreft, tot medio 2001 een ontwikkeling van zijn prijzen gekend die sterk lijkt op de gemiddelde ontwikkeling in de drie buurlanden en in de eurozone; vanaf het tweede halfjaar van 2001 wordt echter een minder sterke ontwikkeling waargenomen.

Als we daarentegen het jaar 2007 als referentiejaar nemen, dan geven de Belgische gasprijzen, na een sterkere daling bij het begin van 2007, vanaf november 2007 tot en met de eerste zeven maanden van 2010 een heel wat sterkere ontwikkeling te zien dan die in de drie buurlanden.

Wat elektriciteit betreft, wordt voor de periode van 1996 tot 2010, met 1996 als referentiejaar, een minder sterke ontwikkeling van de Belgische prijzen vastgesteld dan van die van de buurlanden en van de eurozone. Als we 2007 als referentiejaar rekenen, dan bemerken we een snellere ontwikkeling van de Belgische prijzen dan van die in de buurlanden en in de eurozone, met sterke schommelingen naar boven (2008 en 2010) en naar beneden (2009).

1.4.3 Invloed van andere producten

De geharmoniseerde consumptieprijsindex voor België valt uiteen in vijf grote groepen van goederen en diensten. Deze vijf groepen (energiedragers, diensten, bewerkte levensmiddelen, niet-bewerkte levensmiddelen en niet-energetische industriële goederen) kennen niet dezelfde ontwikkeling. De energiedragers kwamen al in punt 1.4.2 aan bod en hieronder bespreken we de andere vier groepen van producten.

De niet-bewerkte levensmiddelen kenden een negatieve inflatie in het laatste half jaar van 2009. Samen met de groep van energiedragers waren zij verantwoordelijk voor de negatieve totale inflatie tijdens dat jaar. Ook deze groep wordt gekenmerkt door volatiliteit en heeft sinds januari 2010 terug positieve inflatiecijfers laten optekenen. Hun inflatiecijfers liggen hoger dan de totale inflatie.

De andere drie groepen (met name diensten, bewerkte levensmiddelen en niet-energetische industriële goederen) zijn veel minder volatiel. Samen vormen ze de onderliggende inflatie. De onderliggende inflatie is wel sinds het tweede kwartaal van 2009 afgenomen van 2,4% tot 1,1%.

De onderliggende inflatie blijft groter in België dan in de buurlanden. Duitsland heeft met 0,8% de laagste onderliggende inflatie, Nederland heeft de hoogste onderliggende inflatie met 1,2%. Dit is net iets hoger dan in België. Het Franse cijfer bevindt zich met 1% net onder het Belgische niveau.

De niet-energetische industriële goederen zijn in België tussen 2005 en juni 2010 met 5,3% gestegen. Dit is opmerkelijk meer dan de prijsstijgingen voor Duitsland en Frankrijk die respectievelijk maar 3,7% en 2,2% kenden. Nederland kende in deze periode trouwens nauwelijks toegenomen prijzen.

1.4.4 Inflatie in België, recente gegevens en vooruitzichten

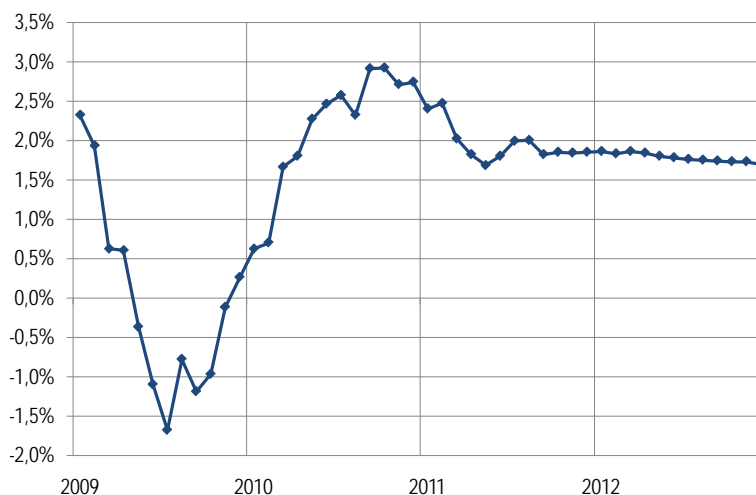
De inflatie is in september 2010 opgeklommen tot net geen 3%. Het Federaal Planbureau verwacht een vergelijkbaar inflatiecijfer voor oktober⁴ van ditzelfde jaar. Nadien zou de inflatie wellicht dalen tot ongeveer 2%. Voor heel 2010, 2011 en 2012 voorspelt het Planbureau een inflatie van respectievelijk 2,1%, 2% en 1,8%, tegenover -0,05% in 2009 en 4,49% in 2008. De gezondheidsindex zou in 2010 toenemen met 1,6% en met 1,9% en 1,8% in 2011 resp. 2012.

Het valt wel op dat de Belgische inflatie halverwege 2010 bijna 1 procentpunt hoger is dan het Federaal Planbureau vorig jaar nog verwachtte. De nieuwe voorspelling voor 2010, 2011 en 2012 van het Planbureau worden weergegeven in Grafiek 1-3. Hiervan ging het Planbureau uit van een wisselkoers van 1,33 dollar per euro en 1,35 dollar per euro voor 2010 en 2011. De olieprijs wordt geraamd op 78 dollar per vat in 2010 en 81 resp. 85 dollar per vat in 2011 en 2012.

---

⁴ Het geobserveerde cijfer voor oktober is 3,01%

Grafiek 1-3: Vooruitzichten consumptieprijsindex

Bron: Federaal Planbureau

De stijging van de energiegrondstoffenprijzen op de internationale markten zou rechtstreeks en onrechtstreeks (door de prijs van de basisproducten te verhogen) bijdragen tot een hogere inflatie van ongeveer 2% voor 2010. Het planbureau verwacht dat de onderliggende inflatie voor heel 2010 beperkter blijft.

In het voorjaar verwachtte het IMF en de Oeso nog een lagere inflatie dan de recentere voorspellingen van het Planbureau en het IMF in oktober. Het IMF heeft in haar World Economic Outlook van oktober haar inflatieverwachtingen naar boven bijgesteld, waardoor ze nog maar amper verschillen met de cijfers van het Planbureau. Voor 2010, 2011 en 2012 werd de inflatie door het IMF in oktober geraamd op respectievelijk 2,0%, 1,9% en 1,9% (zie Tabel 1-1). Voor het gewogen gemiddelde van onze drie belangrijkste handelspartners verwacht het IMF een inflatie van 1,4%, 1,4% en 1,5% voor de jaren 2010, 2011 en 2012. De verwachtingen voor België liggen dus in het algemeen iets hoger dan de verwachtingen voor onze buurlanden.

1.5 Vooruitzichten van de overheidsfinanciën

Een globaal overzicht van de budgettaire vooruitzichten voor de periode 2010 tot 2015 wordt gegeven in Tabel 1-3 en is gebaseerd op de Economische vooruitzichten 2010-2015 van het Federaal Planbureau (mei 2010). Daarin wordt het onderscheid gemaakt tussen de bijdrage van de eenmalige maatregelen en die van de economische conjunctuur tot de schommelingen in het vorderingssaldo volgens de methodologie van de Europese Commissie. Per saldo verkrijgt men de structurele evoluties in het vorderingssaldo die aangeven of de begrotingskoers eerder expansief dan wel restrictief is.

Voor alle overheidsgeledingen samen bedroeg het financieringssaldo in 2009 -5,9% van het bbp. De economische crisis is hier vanzelfsprekend niet vreemd aan via de werking van de automatische stabilisatoren enerzijds en het economisch relanceplan van de Belgische regering ter ondersteuning van de economische activiteiten en in lijn met het Europees economisch herstelplan anderzijds. Dit begrotingstekort is echter niet alleen conjunctureel, maar ook structureel van aard, waarbij de voorbije jaren zowel de overheidsontvangsten als de overheidsuitgaven structureel respectievelijk zijn af- en toegenomen. Dit betekent dat dit tekort in de komende jaren niet 'spontaan' zal verdwijnen, zelfs niet met een krachtig conjunctuurherstel, integendeel zelfs, de tendens bij ongewijzigd beleid is de verdere

verslechtering van het structureel tekort van -3,1% van het bbp in 2009 naar -4,8% van het bbp in 2015.

Het effectieve tekort zou volgens de middellangetermijnvooruitzichten in 2010 verminderen tot 4,7% van het bbp. Bij ongewijzigd beleid zou het tekort in 2011 en 2012 lichtjes stijgen om zich vervolgens te stabiliseren op 5,2% van het bbp in een context waarin de voorziene economische groei nochtans groter is dan de potentiële groei. Terwijl de ontvangsten, in procent van het bbp, relatief stabiel blijven, nemen de primaire uitgaven onvoldoende af om op middellange termijn een primair overschot te realiseren. De daling van de werkingskosten van de overheid zou niet volstaan om de snelle toename van de sociale uitgaven te compenseren. Samen met de stijgende rentelasten verklaart dit het gebrek aan verbetering van het vorderingssaldo. De toenemende rentelasten doen bovendien de schuldpbouw versnellen: over de periode 2009-2015 zou de schuldgraad met 16,1% van het bbp stijgen.

Bij opsplitsing van het vorderingssaldo per bestuursniveau (Tabel 1-4) valt op dat het overheidstekort zich grotendeels situeert bij Entiteit I, d.i. de federale overheid en de sociale zekerheid, een tekort dat bovendien toeneemt op middellange termijn. Van het tekort in 2010, ten belope van 4,8% van het bbp, is de federale overheid verantwoordelijk voor 3,5% van het bbp en de sociale zekerheid voor 0,5% van het bbp. Tegen 2015 zouden deze tekorten toenemen met respectievelijk 0,3% van het bbp en 0,6% van het bbp. Voor Entiteit II, d.i. de gemeenschappen, de gewesten en de lagere overheid, zijn de vooruitzichten gunstiger met een tekort dat geleidelijk afneemt van 0,9% van het bbp in 2010 naar 0,4% van het bbp in 2015. Een en ander heeft er ook mee te maken dat volgens het laatste jaarverslag van de Studiecommissie voor de vergrijzing Entiteit I om en bij 98% van de vergrijzingskosten moet dragen. Entiteit I omvat immers vrijwel alle pensioenuitgaven (ze financiert vrijwel alle pensioenen die vallen onder Entiteit II) en gezondheidszorguitgaven.

Tabel 1-3: Beknopt overzicht van de openbare financiën van 2009 tot 2015, bij ongewijzigd beleid (in procent van het bbp)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Structurele ontvangsten	46,4%	46,6%	46,8%	46,6%	46,5%	46,6%	46,7%
- Structurele uitgaven	45,8%	45,7%	46,3%	46,7%	46,7%	46,8%	47,0%
= Structureel Primair saldo	0,6%	0,8%	0,4%	-0,1%	-0,2%	-0,3%	-0,4%
- Rentelasten	3,6%	3,7%	3,8%	3,9%	4,1%	4,3%	4,4%
= Structureel vorderingssaldo	-3,1%	-2,9%	-3,4%	-4,1%	-4,3%	-4,6%	-4,8%
+ Eenmalige maatregelen	-1,1%	-0,1%	-0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
= Conjunctuurgezuiverd Vorderingssaldo	-4,2%	-3,0%	-3,5%	-4,1%	-4,3%	-4,6%	-4,8%
+ Conjunctuurgebonden component (1)	-1,7%	-1,7%	-1,6%	-1,2%	-1,0%	-0,7%	-0,4%
= Effectief Vorderingssaldo (2)	-5,9%	-4,7%	-5,1%	-5,3%	-5,3%	-5,2%	-5,2%
<i>p.m. Doelstelling in Stabiliteitsprogramma 2009 - 2012</i>	-5,9%	-4,8%	-4,1%	-3,0%	-2,0%	-1,0%	0,0%
Schuld	96,6%	98,5%	100,4%	101,9%	103,4%	104,7%	105,9%

Noot 1: Volgens de methode van de Europese Commissie

Noot 2: Volgens de procedure bij buitensporige tekorten

Bron: Federaal Planbureau

Tabel 1-4: Vorderingssaldo per bestuursniveau, bij ongewijzigd beleid (in procent van het bbp)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Gezamenlijke overheid	-5,9%	-4,8%	-5,1%	-5,4%	-5,3%	-5,3%	-5,3%
Entiteit I	-5,1%	-4,0%	-4,2%	-4,4%	-4,7%	-4,8%	-4,9%
Federale overheid	-4,2%	-3,5%	-3,9%	-3,3%	-3,5%	-3,7%	-3,8%
Sociale zekerheid	-0,8%	-0,5%	-0,3%	-1,1%	-1,1%	-1,1%	-1,1%
Entiteit II	-0,9%	-0,9%	-1,0%	-0,9%	-0,6%	-0,4%	-0,4%
Gemeenschappen en gewesten	-0,7%	-0,5%	-0,4%	-0,3%	-0,2%	-0,1%	0,0%
Lagere overheid	-0,2%	-0,4%	-0,6%	-0,7%	-0,4%	-0,4%	-0,4%

Bron: Federaal Planbureau

Het Stabiliteitsprogramma van januari 2010 beoogt een terugkeer naar het begrotingsevenwicht tegen 2015. Het voorgestelde pad voorziet in een saneringsinspanning van 1,0% van het bbp in 2011 en opnieuw 1,2 % van het bbp in 2012, teneinde het overheidstekort onder de grens van 3% te brengen. De vereiste inspanning loopt verder op tot cumulatief 5,2% van het bbp in 2015. Dit komt neer op een sanering van ruim 22 miljard euro.

Uit de actualisering van de begroting 2010-2011, officieel meegedeeld op 6 oktober 2010 na afloop van het kernkabinet, blijkt dat bovenstaande vooruitzichten enigszins moeten worden bijgesteld (Tabel 1-5). Voor 2010 blijft het tekort van de gezamenlijke overheid weliswaar 4,8% van het bbp bedragen – de doelstelling van het Stabiliteitsprogramma wordt dus gehaald – doch de resultaten per bestuursniveau zijn gewijzigd m.n. die van de federale overheid en de sociale zekerheid. Terwijl het tekort van de federale overheid stijgt van 3,5% tot 3,8% van het bbp, komt het tekort van de sociale zekerheid in 2010 op 0,1% van het bbp in plaats van 0,5% van het bbp. Voor 2011 zou het tekort van de gezamenlijke overheid dan weer lager uitvallen dan voorzien in de vooruitzichten van mei 2010, zijnde 4,6% van het bbp, waardoor de vereiste begrotingsinspanning om de doelstelling uit het Stabiliteitsprogramma te bereiken maar 0,5% meer bedraagt tegen 1,0% voordien. De rekening van de sociale zekerheid zou geen tekort van 0,3% meer vertonen maar in evenwicht zijn. De sociale zekerheid behoeft dus geen renteloze lening van de federale overheid meer, zoals voorzien was in art. 73 van de programmawet van 23 december 2009. De bijzondere rijkstoelage - zie art. 74 van genoemde wet - blijft wel gehandhaafd. Ook het tekort van de federale overheid evolueert (licht) positief van 3,9% van het bbp naar 3,8% van het bbp.

Tabel 1-5: Nieuwe versus oude ramingen van het vorderingssaldo per bestuursniveau (in procent van het bbp)

	2010				2011			
	<i>pm: Stabiliteits-</i> <i>programma</i> <i>(jan. 2010)</i>	(mei 2010)	(okt. 2010)	(verschil tsn okt. 2010 en mei 2010)	<i>pm: Stabiliteits-</i> <i>programma</i> <i>(jan. 2010)</i>	(mei 2010)	(okt. 2010)	(verschil tsn okt. 2010 en mei 2010)
Gezamenlijke overheid	-4,8%	-4,8%	-4,8%	0,0%	-4,1%	-5,1%	-4,6%	0,5%
Entiteit I	-3,8%	-4,0%	-3,9%	0,1%	-3,6%	-4,2%	-3,8%	0,4%
Federale overheid	-3,3%	-3,5%	-3,8%	-0,3%	-3,3%	-3,9%	-3,8%	0,1%
Sociale zekerheid	-0,5%	-0,5%	-0,1%	0,4%	-0,3%	-0,3%	0,0%	0,3%
Entiteit II	-0,9%	-0,9%	-0,9%	0,0%	-0,5%	-1,0%	-0,9%	0,1%
Gemeenschappen en gewesten	-0,6%	-0,5%	-0,5%	0,0%	-0,3%	-0,4%	-0,3%	0,1%
Lagere overheid	-0,4%	-0,4%	-0,4%	0,0%	-0,2%	-0,6%	-0,6%	0,0%

Bron: Federaal Planbureau

Vanuit internationaal oogpunt lijken de resultaten aan te geven dat de weerslag van de economische crisis op de overheidsfinanciën in België minder negatief is geweest dan in het geheel van de Eurozone. Terwijl België over de periode 2007-2010 een toename van het tekort laat optekenen van 4,6% van het bbp, is dit in de Eurozone bijna 6% van het bbp. Ook de toename van de schuldgraad valt

lager, 17,4% van bbp in België tegen 18,2% in de Eurozone. Met 100,2% van het bbp is de schuldgraad in België weliswaar hoog in vergelijking met de Eurozone (d.i. 84,1% van het bbp). Van de buurlanden slaagt alleen Duitsland erin om over de periode 2007-2010 betere resultaten voor te leggen.

Tabel 1-6: Evolutie van het vorderingssaldo en de overheidsschuld (in procent van het bbp) in de buurlanden, de Eurozone en België

	Vorderingssaldo			Schuld		
	2007	2010	Vershil	2007	2010	Vershil
Duitsland	0,2%	-4,5%	-4,7%	64,9%	75,3%	10,4%
Nederland	0,3%	-6,0%	-6,3%	45,5%	66,0%	20,5%
Frankrijk	-2,7%	-8,0%	-5,3%	63,8%	84,2%	20,4%
Eurozone	-0,6%	-6,5%	-5,9%	65,9%	84,1%	18,2%
België	-0,2%	-4,8%	-4,6%	82,8%	100,2%	17,4%

Bron: IMF (2010)

Bronvermelding

BAUGNET, V. en D. DURY (2010), « Energiemarkten en de macro-economie », *Economisch Tijdschrift van de Nationale Bank van België*, september 2010, blz.65-88.

COPPENS, F. (2010), « De toegenomen volatiliteit van de elektriciteitsprijs voor de Belgische huishoudens », *Economisch Tijdschrift van de Nationale Bank van België*, september 2010, blz.89-117

CORNILLE, D. (2009), « Methodologie of prijszetting: wat verklaart de grotere volatiliteit van de consumptieprijzen voor gas en elektriciteit in België? », *Economisch Tijdschrift van de Nationale Bank van België*, blz. 49- 60.

CREG (2010), *Studie over de componenten van de elektriciteits- en aardgasprijzen*, 7 januari 2010.

CREG (2010), *Evolutie van de elektriciteitsprijzen op de residentiële markt*, juli 2010.

CREG (2010), *Evolutie van de gasprijzen op de residentiële markt*, augustus 2010.

CREG (2010), *Jaarverslag 2009*, april 2010.

EUROPEAN CENTRAL BANK (2010), "Energy markets and the Euro area macroeconomy", *Occasional paper*, nr. 113, juni 2010.

EUROSTAT (2010), *Persmededeling*, nr. 75/2010, 28 mei 2010.

EUROSTAT, databank op website

FEDERAAL PLANBUREAU (2010), *Economische vooruitzichten 2010-2015*, mei 2010

FEDERAAL PLANBUREAU (2010a), *Economische vooruitzichten tot 2011 oktober 2010* (Rapport voor CRB met update economische begroting), Brussel, Federaal Planbureau, 7 blz.

FEDERAAL PLANBUREAU, *Indexcijfer der consumptieprijzen – Inflatievooruitzichten* (5 oktober 2010)

FOD ECONOMIE (2010), *Analyse van de prijzen: Eerste kwartaalverslag 2010 van het Instituut voor de Nationale Rekeningen*, april 2010.

FOD ECONOMIE (2010a), *Analyse van de prijzen: Tweede kwartaalverslag 2010 van het instituut voor de nationale rekeningen*, juli 2010.

IMF (2010), *World Economic Outlook*, oktober 2010

NATIONALE BANK VAN BELGIE (2009), *Jaarverslag 2009*, Brussel, NBB.

OECD (2010), *Economic Outlook n° 87 june 2010*

2 Arbeitsmarkt

Boordtabel

Jaar 2009	Duitsland	Nederland	Frankrijk	EU-15	Min EU-15	Max EU-15	België 2009	België 2000
WERKGELEGENHEIDSGRAAD (gegevens EAK)								
15-64 jaar								
in personen	70,9%	77,0%	64,2%	65,9%	57,5% It	77,0% NI	61,6%	60,9%
in personen, 1996	64,1%	65,4%	59,7%	60,1%	-	-	56,3%	-
Mannen	75,6%	82,4%	68,5%	71,9%	66,3% Ie	82,4% NI	67,2%	69,8%
Vrouwen	66,2%	71,5%	60,4%	60,1%	46,4% It	73,1% Dk	56,0%	51,9%
Laaggeschoolden ¹	45,6%	62,2%	46,0%	49,0%	38,6% Be	62,9% Pt	38,6%	43,4%
Gemiddeld geschoolden	74,6%	80,9%	68,3%	70,9%	60,4% Gr	78,7% Se	65,4%	66,0%
Hooggeschoolden	87,0%	87,6%	80,0%	82,8%	77,0% It	87,6% NI	81,9%	85,4%
Nationaal	72,5%	77,6%	64,9%	66,5%	56,9% It	77,6% NI	62,5%	62,1%
Eu-27	68,7%	76,4%	64,7%	67,9%	59,5% Be	79,0% Dk	59,5%	n.a.
Buiten EU-27	51,9%	54,3%	46,1%	55,5%	38,8% Be	67,7% Gr	38,8%	n.a.
20-64 jaar								
In personen	74,8%	78,8%	69,6%	70,1%	61,7% It	78,8% NI	67,1%	66,3%
55-64 jaar								
Totaal	56,2%	55,1%	38,9%	48,0%	35,3% Be	70,0% Se	35,3%	25,0%
Mannen	63,9%	65,4%	41,4%	56,2%	41,4% Fr	73,2% Se	42,9%	35,1%
Vrouwen	48,7%	44,7%	36,6%	40,1%	25,4% It	66,7% Se	27,7%	15,4%
GEMIDDELDE LEEFTIJD VAN UITTREDING (2008)								
Totaal	61,7	63,2	59,3	61,5 ²	59,3Fr	63,8Se	61,6 ³	n.a.
Mannen	62,1	63,7	59,4	61,9 ²	59,4Fr	64,4Se	61,2 ³	n.a.
Vrouwen	61,4	62,8	59,1	61,1 ²	59,1Fr	63,2Se	61,9 ³	n.a.
WERKLOOSHEIDSGRAAD								
Totaal	7,8%	3,4%	9,1%	9,1%	3,4% NI	18,1% Es	8,0%	6,6%
Mannen	8,2%	3,4%	8,9%	9,2%	3,4% NI	17,8% Es	7,8%	5,3%
Vrouwen	7,3%	3,4%	9,4%	9,1%	3,4% NI	18,5% Es	8,1%	8,3%
Laaggeschoolden ¹	15,6%	5,5%	14,3%	14,7%	5,5% NI	24,7% Es	13,7%	10,4%
Gemiddeld geschoolden	7,6%	3,1%	8,8%	8,3%	3,1% NI	17,1% Es	8,1%	6,8%
Hooggeschoolden	3,4%	2,1%	5,5%	5,1%	2,1% NI	9,8% Es	4,5%	2,7%
Nationaal	7,1%	3,2%	8,6%	8,4%	3,0% Lu	16,1% Es	7,1%	5,8%
EU-27	9,5%	4,6% ⁵	9,0%	11,6%	4,6% NI ⁴	24,4% Es	11,1%	n.a.
Buiten EU-27	18,3%	9,3%	23,7%	19,4%	9,3% NI	30,2% Es	29,4%	n.a.
Lange duur	3,4%	0,8%	3,3%	3,0%	0,5% Dk	4,3% Es Pt	3,5%	3,7%
ONDERWIJS								
Vroegtijdige schoolverlaters	11,1%	10,9%	12,3%	15,9%	7,7% Lu ⁵	31,2% Pt, Es	11,1%	13,8%
Aandeel van de hooggeschoolden 30-34 jaar	29,4%	40,0%	43,3%	34,2%	21,1% Pt	45,9% Dk	42,0%	34,5%
ATYPISCHE ARBEID (bij de loontrekkers)								
Tijdelijke arbeid	14,5%	18,0%	13,5%	13,6%	5,5% Uk	25,5%	8,2%	9,0%
Deeltijdse arbeid (in % van de totale werkgelegenheid)	25,4%	47,7%	17,1%	21,0%	5,8% Gr	47,7% NI	23,2%	20,6%
Populatie met een tweede baan	3,6%	7,0%	3,5%	3,7%	1,4% It	9,4% Dk	4,0%	3,7%
Ploegenarbeid	15,8%	8,4%	7,4%	14,7%	4,4% Dk	23,1% Fi/Se	8,0%	9,0%
Nachtarbeid	8,2%	9,7%	7,0%	7,7%	3,6% Dk	10,8% Uk	4,4%	5,0%
¹ : Eurostat maakt gebruik van de ISCED-classificatie (Internationale Standaardclassificatie voor het onderwijs) 1997, die overeenstemt met de volgende definitie: Laaggeschoolden: niveau 0-2: geen diploma, diploma lager onderwijs of diploma lager secundair onderwijs (eerste cyclus secundair onderwijs) Gemiddeld geschoolden: niveau 3-4: diploma hoger secundair onderwijs (tweede cyclus) of post-secundair onderwijs dat geen hoger onderwijs is Hooggeschoolden: niveau 5-6: diploma hoger onderwijs								
² : geraamd gegeven								
³ : cijfer van 2007								
⁴ : zeer weinig betrouwbaar gegeven								
⁵ : aanwezigheid van een breuk in de reeks								

Bron: Eurostat

2.1 Recente dynamiek van de werkgelegenheid in België en in de drie buurlanden

In 2009 is de werkgelegenheid in België, zoals ook in de buurlanden, fors achteruitgegaan⁵. In ons land is het aantal personen met een baan⁶ teruggelopen van 4,532 miljoen in 2008 tot 4,515 miljoen in 2009 (nationale werkgelegenheid), wat neerkomt op een verlies van 17.000 arbeidsplaatsen⁷. Dit is de eerste opvallende daling van het aantal personen met een baan sinds 1996⁸. Deze inkrimping is evenwel bijna vijfmaal minder groot dan het aantal gecreëerde arbeidsplaatsen in het jaar 2008 (=77.000). Hoewel onze werkgelegenheidsgraad (61,6%) nog lang niet in de buurt komt van de door de Lissabonstrategie bepaalde doelstelling (70% halen in 2010), zijn het aantal personen met een baan en de werkgelegenheidsgraad in 2009 op een heel wat hoger niveau gebleven dan de waargenomen cijfers in 1996 (zie Grafiek 2-6)⁹. Er is immers gebleken dat de impact van de activiteitsinkrimping op het aantal personen met een baan in België heel wat beperkter is geweest dan begin 2009 kon worden gevreesd. De verkorting van de arbeidsduur heeft zo te zien een belangrijke "bufferrol" gespeeld, waardoor de impact van de dalende activiteit kon worden getemperd. Ook wordt een sneller dan verwachte opleving vastgesteld: het nationale werkgelegenheidspeil was gemiddeld tijdens de eerste twee kwartalen van 2010 vergelijkbaar met dat in 2008 (4,532 miljoen personen)¹⁰.

Zoals blijkt uit Grafiek 2-1 en Grafiek 2-2 heeft de inkrimping van de activiteit (die al vanaf het laatste kwartaal van 2008 werd vastgesteld) met enige vertraging de werkgelegenheid beïnvloed. Pas vanaf het tweede kwartaal van 2009 is het aantal werknemers in de privésector kleiner dan een jaar voordien (behalve in Frankrijk, waar al in het vierde kwartaal van 2008 een inkrimping van de werkgelegenheid wordt waargenomen). In de vier landen zijn sneller en meer arbeidsplaatsen verloren gegaan in de privésector dan in de economie in haar geheel. Uit de analyse naar bedrijfstak blijkt immers dat de openbare sectoren (en ook de non-profitakten) in 2009 grotendeels gespaard zijn gebleven: in die takken wordt zelfs een stijging van het aantal personen met een baan waargenomen.

---

⁵ Behalve in Duitsland, waar de binnenlandse werkgelegenheid volgens de nationale boekhouding maar lichtjes is teruggelopen (-5000 personen)

⁶ Voor de definities van de gehanteerde graden en aggregaten verwijzen we naar de nota CRB 2009-1585: « Arbeidsmarkt : begrippen en definities », die kan worden geraadpleegd op de website www.ccecrb.fgov.be.

⁷ Gegevens nationale boekhouding

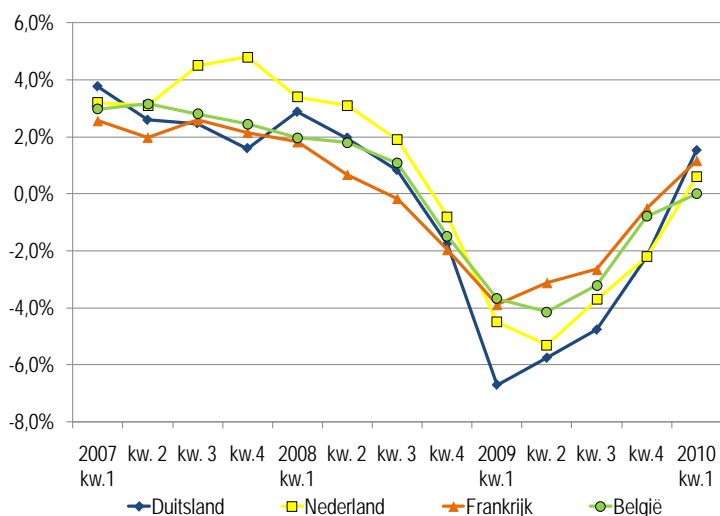
⁸ Afgezien van het lichte banenverlies (-6500 personen) van 2002 gaat het om de eerste werkgelegenheidsinkrimping sinds 1996.

⁹ Geharmoniseerde werkgelegenheidsgraad, EAK-gegevens (Europese Arbeidskrachtenenquête)

¹⁰ Het betreft kwartaalgegevens. Volgens de gegevens die het Federaal Planbureau berekent en waarin rekening wordt gehouden met de recentste gegevens van de driemaandelijke nationale boekhouding, wordt voor 2010 nog altijd een iets lager totaal niveau dan in 2008 verwacht (- 10.000 personen).

Volgens het IRES (2010, blz. 54) heeft dit snelle herstel van de werkgelegenheid beslist te maken met het "win-win-aanwervingsplan" dat de regering in januari 2010 heeft gelanceerd. De RVA deelt mee dat tijdens de eerste acht maanden van 2010 in totaal 25.790 personen aan het plan hebben deelgenomen. Van deze personen werkt de grote meerderheid (69% in de maand augustus) voltijds.

Grafiek 2-1: Ontwikkeling van het bbp (jaar-op-jaarverandering)

Bron: nationale boekhoudingen, voor seizoensinvloeden gezuiverde gegevens (Destatis, CBS, Insee en Belgostat)

Uit de vergelijking tussen de vier landen komen vrij verschillende profielen naar voren. Frankrijk is het land dat, ondanks de minder sterke inkrimping van het bbp, de sterkste en snelste daling van het aantal werknemers (privésektor) heeft gekend. In het eerste kwartaal van 2010, daarentegen, wordt een minder groot verlies opgetekend dan in Nederland. Duitsland en België vertonen vrij gelijkaardige curven, maar Duitsland heeft aan het begin van 2009 toch een sterkere inkrimping van zijn activiteit gekend en zag ook zijn arbeidsvolume fors vermindern. Nederland, ten slotte, onderscheidt zich doordat de opleving van de activiteit in het eerste kwartaal van 2010 niet gepaard ging met een verbetering op de arbeidsmarkt, of minstens met een stabilisering van het banenverlies.

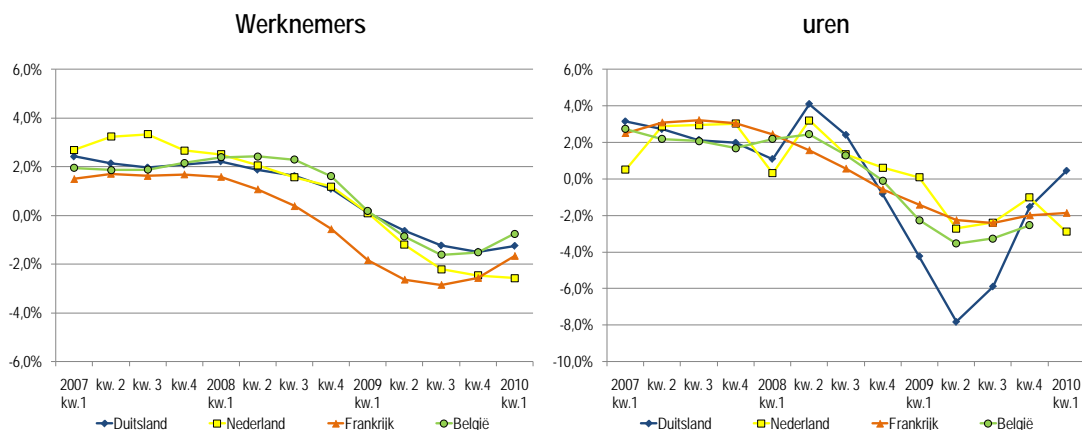
Deze verschillende ontwikkelingen kunnen ten dele worden verklaard door methodologische vraagstukken¹¹. Ook de vergelijking van de ontwikkeling van het arbeidsvolume (= gewerkte uren) in elk land biedt een element van verklaring. Duitsland, het land dat de minst sterke inkrimping van zijn werkgelegenheid (in personen) heeft gekend¹², is ook het land dat zijn arbeidsvolume het sterkst heeft teruggedrongen. Dit betekent dat in Duitsland het meest een beroep werd gedaan op de systemen van arbeidstijdverkorting. Ook in België werd het banenverlies beperkt dankzij een vermindering van het aantal gewerkte uren. Frankrijk en Nederland, van hun kant, kenden een heel wat minder sterke inkrimping van de arbeidsduur (voor nauwkeurigere gegevens over de ontwikkeling van de arbeidsduur in elk land verwijzen we naar de documentatienota CRB 2010-1547, te verschijnen)¹³.

¹¹ Een van de methodologische verschillen bestaat erin dat de definitie van « privésector » in de vier landen niet dezelfde is. Deze definities worden onderaan de grafieken aangegeven.

¹² in het eerste kwartaal van 2010, waarin in België een betere ontwikkeling wordt vastgesteld.

¹³ Met de gegevens die dienen voor de opmaak van deze grafieken kan de arbeidsduur immers niet voldoende nauwkeurig worden berekend: het waarnemingsgebied (« privésector ») wordt in de vier landen niet op dezelfde manier berekend, de gegevens waarop de nationale rekeningen steunen, houden op verschillende wijze rekening met de betaalde overuren enz.

Grafiek 2-2: Ontwikkeling van het aantal werknemers en gewerkte uren in de privésector (jaar-op-jaarverandering)

Noot: De definities van 'privésector' zijn:

- voor Duitsland: economie in haar geheel - de Nace-takken (rev. 1, zie bijlage 1A) L tot P;
- voor Nederland: economie in haar geheel - de Nace-takken (rev.1, zie bijlage 1) L en M;
- voor Frankrijk: economie in haar geheel - de Nace-takken (rev. 1, zie bijlage 1A) A en L tot P en landbouw;
- voor België: economie in haar geheel - de Nace-takken (rev. 1, zie bijlage 1A) L en M.

Bron: nationale boekhoudingen, voor seizoensinvloeden gezuiverde gegevens (Destatis, CBS, Insee en Belgostat)

Volgens de RSZ-gegevens is de (binnenlandse) werkgelegenheid (werknemers) in België tijdens het eerste kwartaal van 2010 lichtjes toegenomen in vergelijking met het eerste kwartaal van 2009 (+0,3%). Gedurende het jaar 2009 is het aantal personen met een baan bijzonder sterk teruggelopen in de takken informatie en communicatie (Nace Rev.2: J, zie bijlage 1B) en in de industrie- en energietakken (B-C-D-E). In deze takken houdt de inkrimping in het eerste kwartaal van 2010 aan. Gedurende de hele periode (2009 en eerste kwartaal van 2010) wordt een minder sterke achteruitgang vastgesteld in de takken "Administratieve en ondersteunende diensten", wat m.n. te danken is aan de groei van de arbeidsplaatsen in het kader van de "dienstencheques".¹⁴ Tijdens de recessie heeft de inkrimping van de werkgelegenheid de mannelijke arbeiders sterker getroffen. Ook wordt in Vlaanderen een iets sterkere achteruitgang van de werkgelegenheid (in procenten) vastgesteld dan in Wallonië en in Brussel. Ten slotte heeft de werkgelegenheid voor de jongeren (minder dan 25 jaar) de sterkste inkrimping gekend (-7,1% in het tweede kwartaal en -8,2% in het derde kwartaal van 2009), omdat deze leeftijdscategorie beslist het meest te lijden heeft van de aanwervingsstop van de ondernemingen. De inkrimping van de werkgelegenheid voor deze groep vertraagt in het eerste kwartaal van 2010, maar de achteruitgang blijft aanzienlijk: -3,3% in vergelijking met het eerste kwartaal van 2009. Afgezien van de vaststelling dat de aanwervingen worden opgeschort, loopt de werkgelegenheid in deze leeftijdscategorie ook terug doordat de activiteitsgraad lager is: meer jongeren hebben tijdens deze crisisperiode besloten hun toetreding tot de arbeidsmarkt uit te stellen.

Omgekeerd wordt vastgesteld dat het aantal door oudere werknemers ingenomen arbeidsplaatsen (50-64 jaar) aanhoudend is gestegen. Deze vaststelling lijkt erop te wijzen dat de strategie van uittreding van de oudere werknemers uit de arbeidsmarkt tijdens de crisis slechts weinig werd gehanteerd. De RVA-gegevens wijzen echter op een toenemend gebruik van voltijdse brugpensioenregelingen, wat in

¹⁴ Volgens de RSZ-gegevens is het aantal actieve voltijdequivalenten in het domein van de dienstencheques in het jaar 2009 en tijdens het eerste kwartaal van 2010 doorlopend gestegen; hun aantal lag over het hele jaar 25% hoger dan het aantal dat een jaar voordien was vastgesteld. Als we de dienstencheques van de takken M-N ("vrije beroepen en wetenschappelijke en technische activiteiten, administratieve en ondersteunende diensten) aftrekken, stellen we een daling van het aantal voltijdequivalenten van deze takken van meer dan 3 procentpunten vast. Het aantal voltijdequivalenten die werken in het kader van de dienstencheques wordt door de RSZ in het eerste kwartaal van 2010 op 48.177 geraamd.

werkelijkheid eenvoudigweg zou kunnen voortvloeien uit een demografische factor. De Hoge Raad voor de Werkgelegenheid merkt immers op dat het aandeel van de bruggepensioneerden in de leeftijdscategorie 50-64 jaar kleiner wordt (zie HRW, 2010, blz. 54). In 2009 vertoonde de toepassing van het halftijdse brugpensioen daarentegen een neerwaartse tendens. Bovendien wordt in deze leeftijdscategorie geen frequenter gebruik van de voltijdse loopbaanonderbrekingsregelingen waargenomen.

Ten slotte is de aanwervingsstop – zoals we hierboven hebben opgemerkt – een antwoord dat de ondernemingen kunnen bieden aan de achteruitgang van de bestellingen in een periode van recessie. De gegevens die de gewestelijke arbeidsbemiddelingsdiensten publiceren aangaande de ontvangen aanbiedingen bevestigen dat het aantal in 2009 bekendgemaakte werkaanbiedingen vooral in Vlaanderen lager was dan de jaren voordien.

Voorts werden ook flexibelere jobs geschrapt. Volgens de door de RSZ gepubliceerde gegevens is het aantal seizoensgebonden, tijdelijke en uitzendovereenkomsten tijdens de eerste drie kwartalen van 2009 met resp. 16,6%, 18% en 13,9% teruggelopen. Deze werkgelegenheids categorie wordt het sterkst getroffen. Volgens Federgon (de federatie van o.m. de uitzendkantoren) is het jaarlijks aantal gewerkte uren in de uitzendsector gedaald met 3,4% in 2008 en met 22,18% in 2009.

2.2 Crisistijd en arbeidstijdverkorting

De ondernemingen waarvan de orderboekjes in crisistijd drastisch krimpen, streven ernaar hun productie en dus ook hun arbeidsvraag aan te passen. De opschorting van nieuwe aanwervingen en de niet-verlenging van tijdelijke of uitzendovereenkomsten kunnen daartoe middelen zijn.

De aanpassing van de arbeidsduur is een ander mogelijk instrument, dat in Duitsland en België bijzonder veel werd aangesproken.

Een arbeidstijdverkorting kan via verschillende maatregelen tot stand komen: een vermindering van het aantal gewerkte uren, tijdspaarrekeningen, maatregelen inzake "loopbaanonderbreking" enz. De meest besproken maatregelen zijn echter ongetwijfeld de maatregelen inzake "kortetermijnwerkloosheid".

De term kortetermijnwerkloosheid verwijst naar een systeem van tijdelijke arbeidstijdverkorting (tot 100% van de arbeidsuren), waarbij het inkomensverlies van de werknemers (volledig of gedeeltelijk) door een uitkering wordt gecompenseerd. In België wordt dit tijdelijke werkloosheid genoemd. De arbeidsovereenkomst wordt behouden; deze personen worden statistisch gezien dus nog steeds als werknemers beschouwd, (ondanks een volledige opschorting van de overeenkomst), maar hun arbeidsduur wordt verminderd met het percentage niet gewerkte uren.

De stelsels voor kortetermijnwerkloosheid hebben het voordeel dat de ondernemingen hun werkgelegenheidsvolume (dus hun kosten) kunnen aanpassen wanneer ze te maken krijgen met een forse vermindering van hun vraag, terwijl ze toch de werknemers onder een arbeidsovereenkomst kunnen behouden. Deze maatregelen maken het dus mogelijk de dubbele kostprijs van het ontslag op het moment van de recessie en van de aanwerving tijdens de conjunctuuropleving te vermijden. Hoewel de werknemers die op korte termijn werkloos zijn hun inkomen zien dalen, garanderen deze maatregelen voor de werknemers ook een hoger inkomen dan het inkomen dat ze in geval van ontslag zouden hebben ontvangen. Hierdoor kan het binnenlandse verbruik van een land dan ook worden ondersteund. Ten slotte wordt door deze maatregelen, voor het deel van de werknemers dat anders zou zijn ontslagen, het risico vermeden dat ze langdurig in de werkloosheid verzeild raken. Dat risico

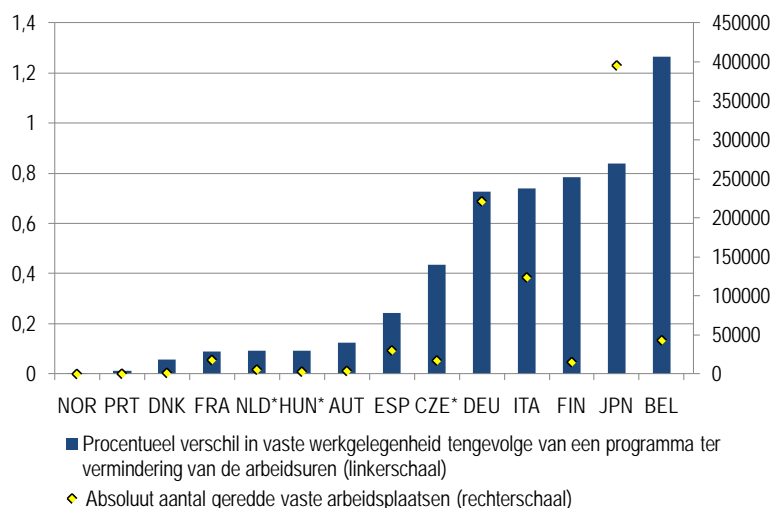

bestaat immers wegens het verlies aan vaardigheden en kwalificaties die kunnen ontstaan wanneer personen uit de arbeidsmarkt zijn getreden. In dit opzicht voorzien sommige systemen in stimulansen – of zelfs een verplichting – om opleidingen op te zetten voor de werknemers van wie de activiteit werd opgeschort.

A contrario kunnen deze systemen, indien ze onvoldoende in de tijd worden beperkt, de herverdeling van de middelen tussen de verschillende sectoren van de economie bemoeilijken. Indien de crisis een permanent negatief effect heeft in sommige sectoren of bedrijven, kan de herschikking in het voordeel van groeiende sectoren en ondernemingen immers worden afgeremd doordat men de werknemers in deze afkalvende productie-eenheden vasthoudt. De gezamenlijke niet-loongebonden kosten waarmee de ondernemingen te maken krijgen, beperken evenwel dit risico omdat de tanende ondernemingen er vroeg of laat het hoofd aan moeten bieden.

Volgens de Oeso kon het schrappen van vaste arbeidsplaatsen worden beperkt dankzij de stelsels van kortetermijnwerkloosheid ("gedeeltelijke werkloosheid" genoemd). In ons land zou het effect, uitgedrukt in verhouding tot het aantal personen met een vaste baan, het sterkst zijn geweest¹⁵.

Grafiek 2-3: Impact van de uitkeringsystemen voor gedeeltelijke werkloosheid op de vaste werkgelegenheid, naar verhouding en in absolute cijfers, van het begin van de crisis tot het derde kwartaal van 2009¹⁶

Noot 1: * Geef de landen aan die een nieuwe maatregel voor de vergoeding van gedeeltelijke werkloosheid als reactie op de crisis hebben ingevoerd. De geraamde impact op de werkgelegenheid heeft betrekking op de periode van het moment waarop de maatregel werd uitgevoerd tot het einde van het derde kwartaal 2009.

Noot 2: De analyse heeft geen betrekking op de non-profitsectoren en de landbouwtakken.

Bron: OECD(2010), *Employment Outlook 2010*, blz. 76

¹⁵ In haar toelichtingen wijst de Oeso er evenwel op dat (vertaling) "België een uitzondering vormt, aangezien de gedeeltelijke werkloosheid er al vrij veel werd gehanteerd voordat de crisis losbrak. Dit betekent dat de impact op de werkgelegenheid van de crisisgebonden maatregelen inzake gedeeltelijke werkloosheid in België wel eens fors zou kunnen worden overschat" (Oeso, 2010, blz. 77).

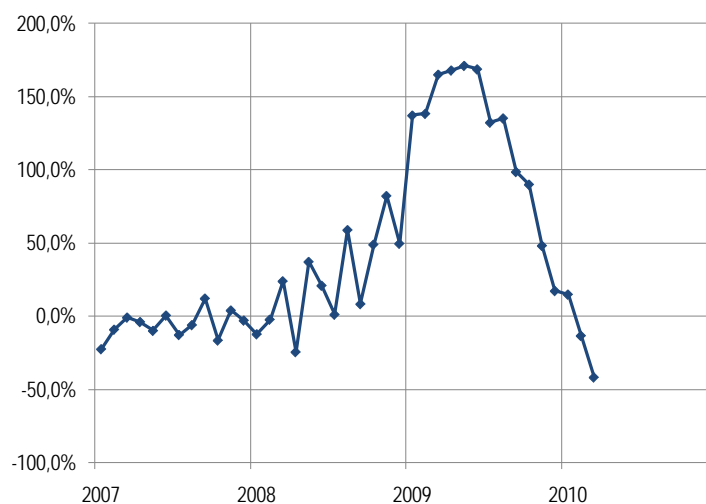
¹⁶ Wat de gehanteerde werkwijze betreft, preciseerd de Oeso dat (vertaling) "de impact van de crisis verhoudingsgewijs wordt berekend met inachtneming van de maatregelen inzake gedeeltelijke werkloosheid, door de coëfficiënt van de wisselwerking tussen de productieschommeling, de indicatieve crisisvariabele en de gemiddelde gebruiksgraad van de maatregelen (...) te vermenigvuldigen met de totale productieschommeling en de gemiddelde gebruiksgraad van de maatregelen op nationale schaal tijdens de crisis. Het aantal dankzij de maatregelen inzake gedeeltelijke werkloosheid geredde arbeidsplaatsen in absolute cijfers wordt berekend door de verhoudingsgewijs vastgestelde impact van de crisis, rekening houdend met de maatregelen inzake gedeeltelijke werkloosheid, te vermenigvuldigen met het niveau van de vaste werkgelegenheid bij het begin van de crisis."

In het volgende punt overlopen we de belangrijkste maatregelen voor arbeidstijdverkorting in elk land en gaan we na in welke mate tijdens de recente crisis van deze maatregelen gebruik werd gemaakt.

2.2.1 België

In België is het belangrijkste stelsel voor arbeidstijdverkorting de tijdelijke werkloosheid om economische redenen. Ter herinnering: dit systeem, dat werd ingevoerd voor de arbeiders¹⁷, maakt een gedeeltelijke of volledige opschorting van de arbeidsprestaties mogelijk. Deze laatsten ontvangen dan een uitkering van de RVA, die in voorkomend geval wordt verhoogd met een uitkering van de werkgever (ongeacht het feit of ze al dan niet door een sectorfonds wordt gesolidariseerd).

Grafiek 2-4: Ontwikkeling van de tijdelijke werkloosheid om economische redenen, jaar-op-jaarverandering van de begrotingseenheden

Bron: RVA

Zoals blijkt uit Grafiek 2-4 wordt sinds het begin van het jaar 2009 heel wat meer van deze maatregel gebruik gemaakt; in mei 2009 werd een pieknotering van +171% (jaar-op-jaar) opgetekend. In die maand werden ruim 61.000 voltijdequivalenten (bij benadering vastgesteld door de begrotingseenheden) geteld¹⁸.

Tijdens de tweede fase van het herstelplan (wet van 19 juni 2009), heeft de regering voor de bedienden een parallel systeem ingevoerd, nl. de "tijdelijke collectieve regeling van volledige of gedeeltelijke schorsing van de uitvoering van de arbeidsovereenkomst". Deze maatregel, die vanaf het einde van juni 2009 werd toegepast, was aanvankelijk van kracht tot 31 december 2009, maar werd onlangs verlengd tot 31 december 2010. Volgens de RVA werd in januari 2010 het hoogste aantal bedienden met een opschorting van de arbeidsovereenkomst opgetekend, nl. 10.277 personen (bij benadering vastgesteld op basis van het aantal door de RVA verrichte betalingen)¹⁹. Gebleken is dat de overgrote

¹⁷ Niet alleen voor arbeiders, maar ook voor studenten die handarbeid verrichten, voor leerjongens en -meisjes met een industrieel leercontract en, in sommige gevallen, voor uitzendkrachten.

¹⁸ De begrotingseenheden worden berekend door voor elke begunstigde het maandelijkse aantal vergoede dagen te delen door het aantal vergoedbare dagen (gemiddeld 26).

¹⁹ Deze interpretatie is niet correct indien een persoon tijdens eenzelfde maand verschillende aanvragen indient of wanneer de verrichte betaling betrekking heeft op verschillende maanden tegelijk. In het geval van deze maatregel blijven deze risico's evenwel beperkt.

meerderheid van de werknemers eerder een arbeidstijdverkorting dan een volledige onderbreking van de overeenkomst hebben gekregen, aangezien de 10.277 personen overeenstemmen met slechts 2208 voltijdequivalenten (berekend door het aantal vergoede dagen te delen door het aantal vergoedbare dagen). Vervolgens werd steeds minder van deze maatregel gebruik gemaakt, aangezien het aantal betrokken personen in juli 2010 nog 3130 bedroeg (d.i. 666 voltijdequivalenten).

De tijdelijke werkloosheid om economische redenen (het stelsel voor de arbeiders) werd vanaf januari 2009 ook aangepast: het werd – onder bepaalde voorwaarden – opengesteld voor de uitzendkrachten of tijdelijke werknemers en het bedrag van de uitkering werd gewijzigd (70% voor de samenwonende werknemers, 75% voor de alleenstaanden en de gezinshoofden, verhoging van het loonplafond tot 2206 euro per maand)²⁰.

Ook werden maatregelen genomen om de werknemers die economisch werkloos waren ertoe aan te zetten opleidingen te gaan volgen. Op federaal niveau heeft de RVA – tijdelijk – zijn reglement aangepast om tijdelijk werklozen in staat te stellen toegang te krijgen tot opleidingen (of ze nu worden georganiseerd door de gewestelijke arbeidsbemiddelingsdiensten, de werkgever of een gemachtigde derde), zonder dat de uitkering wordt geschorst. Wallonië heeft zijn “Plan formation” opengesteld voor de tijdelijk werklozen, waardoor ze de gratis opleidingen van Forem kunnen volgen en een terugbetaling kunnen ontvangen van 1 euro per dag, naast een bijdrage in de kosten voor vervoer en kinderopvang. Volgens Forem hebben van januari tot september 2010 805 werknemers op die manier toegang gekregen tot een opleiding. Vlaanderen heeft van zijn kant de “aanmoedigingspremie” uitgebreid door in maart 2009 tijdelijk de “overbruggingspremie” in het leven te roepen. Deze premies worden betaald aan de werknemers die hun arbeidstijd verkorten ten gevolge van de moeilijkheden die hun werkgevers ondervinden. Het bedrag van deze premie wordt ook verhoogd (58,59 euro) indien de werknemer van de vrijgekomen tijd gebruik maakt om een opleiding te gaan volgen. In 2009 hebben volgens het departement Werk en Sociale Economie van de Vlaamse regering 736 personen een verhoogde uitkering wegens het volgen van een opleiding ontvangen. Tijdens de eerste drie kwartalen van 2010 waren 103 werknemers bij deze regeling betrokken.

De maatregelen voor collectieve of individuele arbeidstijdverkorting kunnen ook worden gebruikt om de arbeidsduur van de werknemers aan te passen. Het stelsel van loopbaanonderbreking (in de privésector “tijdskrediet” genoemd), dat al voor de crisis bestond, wordt in zijn deeltijdse vorm nog altijd steeds meer gebruikt. Ter herinnering: dit stelsel biedt de werknemer de kans om – onder bepaalde voorwaarden – zijn arbeidsovereenkomst volledig op te schorten of zijn arbeidsduur met een vierde of een vijfde te verminderen. Tijdens de onderbrekingsperiode ontvangt de werknemer een uitkering van de RVA, waarmee het inkomensverlies gedeeltelijk kan worden gecompenseerd. Een dergelijke loopbaanonderbreking kan ook worden aangevraagd om bijzondere redenen (ouderschapsverlof, verlof voor palliatieve zorgen of voor medische bijstand). Deze maatregelen zijn evenwel een recht voor de werknemer: ze worden dus op zijn initiatief ingevoerd. Om beter in te spelen op de behoefte om in crisistijden het arbeidsvolume aan te passen, heeft de wetgever twee andere tijdelijke maatregelen in het leven geroepen: het crisistijdskrediet en het stelsel van tijdelijke en collectieve arbeidstijdverkorting. Deze twee maatregelen werden op 25 juni 2009 van kracht en werden tot 31 december 2010 verlengd. Het crisistijdskrediet biedt de werkgevers van de privésector de mogelijkheid om aan hun werknemers die voltijds werken, voor te stellen hun arbeidsduur met een vijfde of met de helft te verminderen. De RVA betaalt in dat geval een vervangingsuitkering. In tegenstelling tot het klassieke tijdskrediet is het crisistijdskrediet dus een initiatief van de werkgever, maar hierover moet een akkoord tussen beide partijen worden gesloten. Volgens de Hoge Raad voor de Werkgelegenheid (2010, blz. 42) hebben

---

²⁰ Zie punt 2B van de regeringsverklaring “Relanceplan: herstel het vertrouwen” van 11 december 2008.

3741 verschillende werknemers van juni 2009 tot april 2010 van deze maatregel gebruik gemaakt. Het "stelsel van tijdelijke en collectieve arbeidstijdverkorting" maakt, op voorwaarde dat in de onderneming een collectieve overeenkomst wordt gesloten, de vermindering van de arbeidsduur van alle of een deel van de werknemers met een vijfde of een vierde mogelijk. Het inkomensverlies kan in dat geval gedeeltelijk worden gecompenseerd door een verlaging van de sociale werkgeversbijdragen, waarbij het niet betaalde gedeelte van deze bijdragen (volledig of gedeeltelijk) aan de werknemers moet worden teruggestort. In het laatste kwartaal van 2009 waren volgens de RSZ iets meer dan 1930 voltijdequivalenten bij deze maatregel betrokken, waarna dit cijfer terugviel tot slechts 740 in het eerste kwartaal van 2010.

Ten slotte zijn de minder frequent gewerkte overuren en de stijging van het aantal deeltijdse overeenkomsten ook middelen die worden gebruikt om de arbeidsduur te verminderen.²¹

2.2.2 Duitsland

In Duitsland bevestigt het IAB (Institut für Arbeitsmarkt und Berufsforschung) dat de werknemers in 2009 een drastische arbeidstijdverkorting van (volgens de ramingen) 3,2% hebben gekend. Uitgedrukt in werkgelegenheid zou deze verkorting overeenstemmen met 1,2 miljoen geredde arbeidsplaatsen...²² Aan deze aanpassing van de arbeidsduur liggen vier aspecten ten grondslag:

- het gebruik van het Duitse systeem voor kortetermijnwerkloosheid, "Kurzarbeit" genoemd;
- het gebruik van de "opgespaarde" uren via de systemen m.b.t. een "tijdsparrekening";
- het verminderde gebruik van de overuren;
- een frequenter gebruik van de deeltijdse arbeidsovereenkomsten.

Het Duitse stelsel van kortetermijnwerkloosheid ("Kurzarbeit") omvat drie vormen: de seizoensgebonden werkloosheid, de "transfertiwerkloosheid" en de cyclische werkloosheid. De "cyclische werkloosheid" (Konjunkturelle Kurzarbeit) is de maatregel die het sterkst lijkt op onze tijdelijke werkloosheid om economische redenen en "compensates for the temporary reduction of working-time due to a significant reduction in "business activity"" (EC, 2010, blz. 64). Een verschil met het Belgische systeem is dat de Konjunkturele Kurzarbeit op alle werknemers van toepassing is. De Duitse wetgever heeft wel voorgeschreven dat dit stelsel in een onderneming pas kan worden ingevoerd wanneer een overeenkomst in de onderneming wordt gesloten en wanneer deze door het federale werkgelegenheidsagentschap wordt goedgekeurd. De werknemers kunnen "normaal" zes maanden van deze maatregel gebruik maken, maar de mogelijkheid bestaat om deze periode uit te breiden tot 12 of zelfs tot 24 maanden indien er maatregelen worden ingevoerd voor hulp bij outplacement of ter verbetering van de kwalificatie van de werknemers. In een periode waarin de arbeidsmarkt met grote moeilijkheden kampt, kan de wetgever de maximale duur van de maatregel verlengen. Dit is een eerste keer gebeurd in het najaar van 2008 (waardoor de maximale duur werd verlengd van 12 tot 18 maanden) en vervolgens in mei 2009 (24 maanden). In januari 2010 werd de

---

²¹ Volgens de Enquête naar de arbeidskrachten is het aantal buiten de gewone werktijden gewerkte uren in 2009 met 15% gedaald. Deeltijdarbeid is daarentegen met een procentpunt toegenomen (deze gegevens betreffen enkel de werknemers van de privésector). De RSZ-cijfers bevestigen deze informatie en geven gedurende het hele jaar 2009 een stijging van het aantal deeltijders te zien.

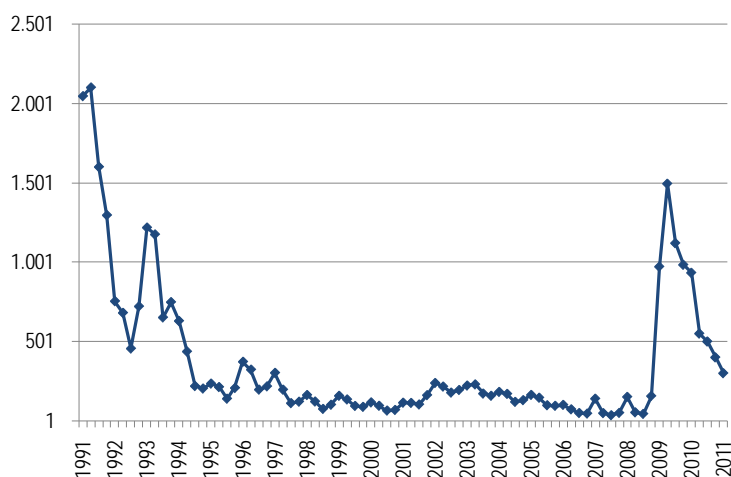
²² Zie <http://www.lab.de/en/informationsservice/pressa09.aspx>.

maximale periode teruggebracht tot 18 maanden (tot en met 31 december 2010). Een belangrijk verschil met het Belgische stelsel is dat de werkloosheidsuitkering eerst door de werkgever wordt betaald, die zich daarna door de plaatselijke arbeidsbemiddelingsdiensten laat terugbetalen. Deze voorwaarde veronderstelt dat de onderneming over een voldoende gespekte schatkist beschikt om het bedrag van deze uitkeringen voor te schieten. Een ander verschil is de mogelijkheid om de sociale werkgeversbijdragen (die nog altijd gedeeltelijk ten laste van de werkgever vallen)²³ te verminderen en de maximale periode van de maatregel uit te breiden indien de werknemers een opleiding volgen.

Een van de onlangs genomen crisismaatregelen in Duitsland is de uitbreiding van de toegangsvoorwaarden (het is niet langer noodzakelijk dat een derde van de werknemers van de onderneming aan de maatregel deelneemt en de werknemers met een overeenkomst van bepaalde duur kunnen eveneens van het systeem gebruik maken) en de sterkere ondersteuning van de opleidingen (subsidies m.b.t. de vervoers- en kinderopvangkosten, ondersteuning van de kwalificerende opleidingen).

In de loop van het jaar 2009 werd al snel meer gebruik gemaakt van de Kurzarbeit, die in mei 2009 een piek van 1,5 miljoen begunstigden bereikte:

Grafiek 2-5: Ontwikkeling van het aantal personen die betrokken zijn bij de "Kurzarbeit", 1991-2011 (in duizenden personen)

Noot 1: Vooruitzicht vanaf het derde kwartaal van 2010
Bron: Berekeningen secretariaat IAB

Het systeem van de "Arbeitszeitkonten" (de "tijdsparrekening") stelt de ondernemingen en de werknemers in staat hun arbeidsduur aan te passen aan de conjunctuurtoestand en aan de persoonlijke situatie van de werknemers. De invoering van zo'n systeem wordt voornamelijk geregeld bij paritaire overeenkomsten; de systemen zijn dan ook vrij veranderlijk naargelang van de bedrijfstak en van de onderneming. Het algemene idee van de tijdsparrekeningen bestaat erin dat de werknemers, zo nodig, een groter aantal uren werken dan hun contractuele basisarbeidsduur. Deze

²³ Een van de crisismaatregelen (zie DE's Stimulus Package II) was echter dat 50% van de tijdens de eerste zes maanden van de maatregel betaalde bijdragen wordt terugbetaald. Vanaf de zevende maand worden ze nu volledig terugbetaald. De werknemers die aan een opleidingsprogramma deelnemen, geven recht op niet-betaling van de sociale bijdragen van bij het begin van de tijdelijke werkloosheid.

uren worden dan niet onmiddellijk aan de werknemer uitbetaald, maar worden opgespaard op een hiertoe geopende rekening. In een periode van activiteitsvertraging of op verzoek van de werknemer kan vervolgens diens arbeidsduur worden verminderd met het aantal opgespaarde uren; het loon dat overeenstemt met deze uren wordt dan door de betrokken spaarkas uitbetaald. Dit systeem is wijd verspreid: het IAB (geciteerd door A. Hege, 2009, blz. 65) raamt de op deze spaarrekeningen verzamelde tegoeden voor 2008 op 150.000 voltijders. Volgens diezelfde instelling is de staat van de spaarrekeningen in 2009 gemiddeld met 9,3 uren per werknemer gedaald, wat veruit de sterkste daling is die sinds de jaren 2000 werd vastgesteld.

De overuren zijn de uren die bovenop de conventionele arbeidsduur en bovenop het systeem van de spaarrekening worden gewerkt. Deze uren zijn volgens het IAB gedaald van gemiddeld 48,3 per werknemer en per jaar in 2008 tot 35,4 in 2009. Volgens de EAK is het aantal door de werknemers van de privésector buiten de normale werktijden gewerkte uren in Duitsland met 27% teruggelopen²⁴.

Ten slotte wordt ook een lichte groei van het aandeel van deeltijdse arbeidsovereenkomsten waargenomen (+0,3%)²⁵. Deze lichte stijging kan niet worden verklaard door het gebruik van de "mini-jobs"²⁶. Een groot aantal personen wordt immers enkel onder dit statuut aangeworven, maar dit aantal stijgt in 2009 slechts lichtjes: in 2008 betrof het 4,866 miljoen en in 2009 4,906 miljoen mensen.

2.2.3 Frankrijk

Frankrijk is het land waarin het minst sterke effect op de arbeidsduur wordt waargenomen.

In dat land bestaat echter ook een systeem van kortetermijnwerkloosheid, dat "gedeeltelijke werkloosheid" ("chômage partiel") wordt genoemd; dit stelsel was bij de ondernemingen voor de huidige crisis waarschijnlijk weinig bekend. Het biedt de mogelijkheid om de arbeidsprestaties geheel of gedeeltelijk op te schorten en in dat geval hebben de werknemers in eerste instantie een wettelijke inkomensgarantie, waardoor iedereen een minimum ontvangt dat gelijk is aan het minimumloon. Dit minimumloon wordt nog steeds betaald door de werkgevers, die vervolgens van de staat een terugbetalingsuitkering kunnen krijgen (die sinds 29 januari 2009 is vastgesteld op 3,33 euro of 3,84 euro per uur). Er bestaat ook een tweede inkomensgarantie voor de werknemers van de ondernemingen die onder het ANI vallen (accord national interprofessionnel, een overeenkomst die in 1968 werd gesloten en die ten grondslag ligt aan het stelsel van deeltijdse werkloosheid); dankzij een aanvullende conventionele uitkering ontvangt de werknemer in dat geval 60% van zijn inkomen. Deze aanvullende uitkering kan ook, onder bepaalde voorwaarden, gedeeltelijk door de Staat worden terugbetaald. Volgens de gegevens die de Dares publiceert, zou het aantal toegestane uren deeltijdse werkloosheid²⁷ vanaf de maand februari een explosie hebben gekend, waardoor het in juni 2009 uitkwam op ruim 30 maal het aantal toegestane uren van juni 2008. Indien slechts een derde van deze arbeidsuren daadwerkelijk werd geschorst, zou dit echter maar overeenstemmen met ca. 0,4% van de uren die de werknemers van de marktsectoren (buiten de landbouw) in juni 2009 hebben gewerkt.

---

²⁴ Pro memorie : deze daling is groter dan die in België (-15%), maar ook hoger dan die in Frankrijk (-3,5%) en in Nederland (-2%).

²⁵ EAK-gegevens, verandering in procentpunten van het aandeel in de werknemers van de privésector

²⁶ De «mini-jobs» zijn de jobs die tegen minder dan 400 euro per maand worden vergoed en waarvoor geen enkele sociale bijdrage en geen enkele inkomensbelasting moet worden betaald.

²⁷ Het betreft hier dus het totale aantal uren waarvoor de ondernemingen een voorafgaande toestemming hebben gekregen. De Dares merkt op dat op basis van de beschikbare gegevens voor het verleden, en m.n. voor het jaar 2009, wordt vastgesteld dat ongeveer een derde van de toegestane uren en financiële bedragen ook daadwerkelijk worden verbruikt.

De Franse werknemers hebben ook minder overuren gepresteerd, hoewel de daling heel wat minder sterk was dan in Duitsland en in België²⁸.

In Frankrijk bestaat weliswaar een systeem van tijdspaarrekening (sinds de wet-Aubry II in 2000), maar hiervan werd evenmin veel gebruik gemaakt. Het was voor de crisis weinig populair: volgens een studie van de Dares beschikte slechts 6% van de werknemers in 2007 over een tijdspaarrekening. Het systeem heeft dan ook niet geleid tot een deblokkering van een groot aantal uren. Ten slotte is het aandeel van de deeltijdse arbeidsovereenkomsten ook slechts lichtjes toegenomen (+0,3%, zelfde cijfer als in Duitsland).

2.2.4 Nederland

De "deeltijd werkloosheid" is één van de crisismaatregelen die in Nederland werden genomen. Voor het uitbreken van de crisis bestond er immers nog geen echt systeem van "kortetermijnwerkloosheid". Van december 2008 tot maart 2009 werd een voorlopige maatregel ter vermindering van de arbeidsduur²⁹ (met inbegrip van een compenserende uitkering voor de werknemer) ingevoerd. Vanaf 1 april 2009 is het stelsel van "deeltijd werkloosheid" in werking getreden; het loopt verder tot in juli 2011. Deze deeltijdse werkloosheid biedt de mogelijkheid om de arbeidsduur van de werknemers tot maximaal 50% te verkorten (met een minimum, sinds juli 2009, van 20%). Twee bijzondere aspecten van deze systemen verdienen bijzondere aandacht: ten eerste is de werkgever verplicht een opleiding te organiseren tijdens de uren die de werknemer niet werkt. Ten tweede wordt de werkgever aangespoord om elk ontslag tijdens de periode van deeltijdse werkloosheid en in de drie daaropvolgende maanden te vermijden. Het systeem schrijft immers voor dat, indien de werknemer toch wordt ontslagen, de werkgever de helft van het bedrag aan deeltijdse werkloosheidsuitkeringen dat de sociale zekerheid heeft betaald, moet terugbetalen. Het aantal toetredingen tot deeltijdse werkloosheid was het grootst in juni en juli 2009, met ongeveer 10.000 nieuwe aanvragen per maand. Over het hele jaar 2009 hebben volgens de ramingen van het CPB ongeveer 55.000 werknemers deelgenomen aan een periode van deeltijdse werkloosheid³⁰.

Nederland is ook het land waarin de EAK-gegevens de sterkste groei van het aandeel deeltijdse overeenkomsten te zien geven (+1,1%), hoewel het niveau daarvan al heel wat hoger lag dan in zijn buurlanden.

In totaal deelt het CPB mee dat de gezamenlijke maatregelen ter verkorting van de arbeidsduur (deeltijdse werkloosheid, versterking van de deeltijdarbeid en vermindering van de overuren) zouden hebben vermeden dat 20.000 tot 40.000 personen in de werkloosheid zouden terechtkomen³¹. Ondanks dit niet te verwaarlozen effect was de vermindering van de arbeidsduur in Nederland heel wat minder sterk dan de waargenomen arbeidstijdverkorting in België en Duitsland.

---

²⁸ Volgens de EAK bedroeg de daling van het aantal gewerkte uren buiten de gewone werktijden slechts 3,5% in 2009. Volgens een publicatie van het Accos (Agence centrale des organismes de sécurité sociale) lag het aantal overuren waarvoor een vrijstelling van lasten werd gevraagd in het derde kwartaal van 2009 8,7% lager dan in dezelfde periode van 2008. In het vierde kwartaal bedroeg het verschil 5,6%.

²⁹ "Werktijdverkorting" genoemd.

³⁰ Ter vergelijking: het aantal (volledig) werklozen wordt in Nederland geraamd op 377.000 personen in 2009.

³¹ Zie CPB, 2010a, blz. 105

2.3 Recente ontwikkeling van de werkloosheid en werkaanbiedingen

Geheel in samenhang met de waarnemingen betreffende de inkringing van de activiteit, van de werkgelegenheid en van de arbeidsduur hebben Nederland en Frankrijk ook de sterkste groei van hun werkloosheidsgraad gekend in 2009 (resp. 25,9% en +23,0%)³². In België is de werkloosheidsgraad gestegen van 7% in 2008 tot 8% in 2009, wat neerkomt op een stijging van 14,3%. In Duitsland bedroeg de stijging slechts 2,6%. De kwartaalgegevens wijzen erop dat de groei van de werkloosheid in het eerste kwartaal van 2010 in alle landen is vertraagd. Nederland geeft echter nog een forse stijging van dit cijfer te zien (+40,6% van het eerste kwartaal van 2009 tot het eerste kwartaal van 2010).

Achter de ontwikkeling van deze werkloosheidscijfers gaat een aanzienlijke in- en uitstroom van mensen in en uit de werkloosheid schuil. In België zijn in het eerste kwartaal van 2009 nog gemiddeld 34 512 personen per maand uit de werkloosheid getreden. Het feit dat de instroom in 2009 groter was dan de uitstroom, verklaart de stijging van het aantal werkloze personen. De groei van de instroom van 2008 tot 2009 en de daling van de uitstroom weerspiegelt ook de impact van de crisis op de werkgelegenheid.

Tabel 2-1: Maandelijks instroom en uitstroom van uitkeringsgerechtigde volledig werklozen

	Instroom	2009/2008	Uitstroom	2009/2008
2008				
1ste kwartaal	35.514		37.329	
2de kwartaal	36.390		38.037	
3de kwartaal	40.026		36.402	
2009				
1ste kwartaal	40.876	15%	34.512	-8%
2de kwartaal	39.615	9%	33.809	-11%
3de kwartaal	41.016	2%	37.615	3%

Noot 1: Het betreft maandgemiddelden die per kwartaal worden berekend.

Bron: RVA (2010), *Jaarverslag*, blz. 266

Ondanks deze stijging van het aantal werklozen en van de werkloosheidsgraad kan nog steeds een niet-ingevulde arbeidsvraag blijven bestaan: dit gebeurt wanneer vraag naar en aanbod van arbeid niet op elkaar inspelen. In dat geval bestaan er zgn. spanningen op de arbeidsmarkt, hetzij wegens een kwantitatief probleem (er zijn onvoldoende werkzoekenden voor sommige vragen vanwege de werkgevers), een kwalitatief probleem (de vaardigheden waarover de werkzoekenden beschikken, stemmen niet overeen met de vaardigheden die de werkgevers vragen) of problemen met de arbeidsvoorwaarden. In dit kader moet een aangepaste begeleiding van de werkzoekenden ook mee de verzoening van arbeidsvraag en –aanbod in de hand werken.

De gegevens die de gewestelijke arbeidsbemiddelingsdiensten (VDAB, Actiris en Forem) publiceren, lijken erop te wijzen dat de spanningen in 2009 zijn verminderd. De graad van invulling van het aanbod neemt toe en de jobaanbiedingen blijven minder lang openstaan³³. Deze waarnemingen stroken met

³² EAK-gegevens; het betreft hier werkloosheidsgraden voor de populatie van de 15-64-jarigen.

³³ Aangezien deze indicatoren door drie verschillende instellingen worden berekend, kunnen de werkmethode op sommige punten uiteenlopen; daarom worden deze cijfers niet met elkaar vergeleken. Wel moet worden opgemerkt dat het

een periode van recessie, aangezien de jobaanbiedingen minder frequent zijn terwijl meer mensen een baan zoeken. In Vlaanderen wordt de sterkste daling van het aantal ontvangen jobaanbiedingen in de loop van het jaar 2009 waargenomen (absolute cijfers)³⁴. Vanaf maart 2010 wordt in Vlaanderen echter ook weer een aanzienlijke groei van het aanbod waargenomen.

De gewestelijke arbeidsbemiddelingsdiensten verrichten analyses en verzamelen gegevens over de "knelpuntberoepen". Deze beroepen wordt bepaald volgens specifieke criteria voor elk gewest, die echter vrij sterk op elkaar gelijken. Volgens deze diensten zijn de knelpuntberoepen tijdens de crisis niet verdwenen: in Vlaanderen werden voor dergelijke beroepen 105.786 aanbiedingen ontvangen in 2009 (d.i. 48,6% van alle ontvangen aanbiedingen), in Brussel 5.445 (27%) en in Wallonië 12.187 (23%)³⁵. De conjunctuurenquête van de NBB maakt eveneens gewag van nieuwe spanningen bij het begin van 2010 (6% van de ondervraagde ondernemingen uit de industrie verklaren dat hun activiteit wordt afgeremd door een gebrek aan gekwalificeerde arbeidskrachten)³⁶.

Op langere termijn zijn de gezamenlijke beleidsmaatregelen inzake de opleiding van de werkzoekenden en van de werknemers, gelet op de bestaande en toekomstige uitdagingen (zowel op maatschappelijk als op ecologisch vlak), van groot belang om te zorgen voor de aanpassing van ons arbeidsaanbod.

2.4 Toekomstige dynamiek

Gelet op de vastgestelde verbetering van sommige indicatoren tijdens het jaarbegin van 2010 (stijging van het aantal personen met een baan en daling van het aantal werklozen vanaf juni) heeft het Federaal Planbureau in zijn recentste publicaties zijn vooruitzichten naar boven herzien³⁷. Het Planbureau kondigt daarin aan dat vanaf 2010 opnieuw een (lichte) groei van de werkgelegenheid en van de arbeidsduur optreedt.

Volgens deze bron is de werkgelegenheidsgraad (administratieve gegevens) gedaald van 64,2% in 2008 tot 63,5% in 2009³⁸.

Het jaar 2010 zou het jaar zijn waarin opnieuw sprake wordt van een positieve werkgelegenheidsontwikkeling, die bijgevolg beter zou aansluiten bij wat sinds 1996 werd waargenomen. Zoals blijkt uit de onderstaande tabel, werd tijdens de volledige periode van de afgelopen 14 jaar immers een sterke verbetering van het aantal personen met een baan, van het werkgelegenheidsvolume en van de werkgelegenheidsgraad waargenomen. Net als heel wat andere ondertekenende landen zal België echter niet de doelstelling halen die door de Lissabonstrategie was

---

"vervullingspercentage" dat de VDAB publiceert in 2009 is gedaald in vergelijking met 2008. Het verslag van de VDAB wijst er evenwel op dat de daling van deze indicator voornamelijk te wijten is aan de jobaanbiedingen die om andere redenen werden ingetrokken (financiële moeilijkheden, gedaalde arbeidsintensiteit enz.). De interpretatie gaat dus wel degelijk in de richting van een vermindering van de spanningen.

³⁴ Als de veranderingspercentages jaar-op-jaar worden uitgedrukt, blijven ze groter in Vlaanderen, maar komen ze toch heel wat dichterbij de buurt van het hetgeen in de twee andere gewesten wordt vastgesteld.

³⁵ Deze gegevens betreffen enkel het aantal ontvangen aanbiedingen voor dergelijke beroepen. Ze betekenen niet dat al deze arbeidsplaatsen vacant zijn gebleven.

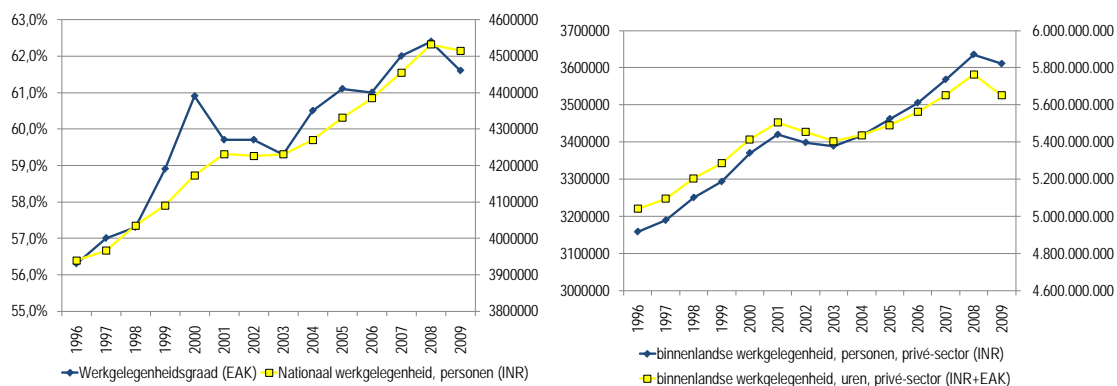
³⁶ betreft hier de resultaten van de vragenlijsten, die worden gewogen op basis van de omzet van de ondernemingen.

³⁷ Bijwerking van de korte- en middellangetermijnvooruitzichten voor de opstelling van de economische begroting

³⁸ Deze door het Planbureau gepubliceerde werkgelegenheidsgraden worden berekend door de gezamenlijke personen met een baan ouder dan 15 jaar te delen door het aantal personen op arbeidsleeftijd (= 15-64-jarigen)

vastgesteld, nl. een werkgelegenheidsgraad van 70% bereiken in 2010. Bovendien verstrekken deze statistieken geen informatie over de kwaliteit van de gecreëerde arbeidsplaatsen.

Grafiek 2-6: Ontwikkeling van de werkgelegenheid (in personen en in volume) en van de werkgelegenheidsgraad sinds 1996

Bron: Belgostat en Eurostat

In juni 2010 heeft de Europese Raad de nieuwe EU 2020-strategie goedgekeurd; deze strategie wordt ook wel de "strategie voor werkgelegenheid en een slimme, duurzame en inclusieve groei" genoemd. Hierin staan de nieuwe gedragslijnen die de lidstaten zichzelf opleggen via doelstellingen die tegen 2020 moeten worden bereikt. Drie doelstellingen hebben meer bepaald betrekking op de arbeidsmarkt:

- Ernaar streven de arbeidsparticipatie voor vrouwen en mannen in de leeftijdsgroep 20-64 op 75% te brengen, o.m. door middel van een grotere participatie van jongeren, ouderen en laaggeschoolden en een betere integratie van legale migranten;"

Onderwijsniveaus verhogen, in het bijzonder door

- ernaar te streven de schooluitval onder 10% te brengen

- het aandeel van de bevolking in de leeftijdsgroep 30-34 jaar dat tertiair of gelijkwaardig onderwijs heeft voltooid op te trekken tot ten minste 40%.³⁹

Deze Europese doelstellingen moeten nog in nationale doelstellingen worden omgezet; in dit verband is het overleg nu nog steeds gaande tussen de Belgische en de Europese autoriteiten. Bij wijze van indicatie moet al worden aangestipt dat de werkgelegenheidsgraad van de bevolking van 20-64 jaar, volgens de gegevens van de Enquête naar de arbeidskrachten (die moeten worden gebruikt in het licht van de Europese doelstellingen) in 2009 67,1% bedroeg. Eurostat raamt het percentage vroegtijdige schoolverlaters (d.w.z. het aandeel van jongeren van 15-24 jaar die de school zonder diploma van hoger secundair onderwijs hebben verlaten) op 11,1%, terwijl het aandeel van de hooggeschoolden in de bevolking van 30-34 jaar al 42% bedraagt.

³⁹ Uittreksel uit de conclusies van de Europese Raad van 17 juni 2010, EUCO 13/10, bijlage 1.

Bronvermelding

- ACCOS (2010) "Les heures supplémentaires au quatrième trimestre de 2009", *Accos stat*, nr. 98, februari 2010.
- CENTRAAL PLANBUREAU (2010), *Centraal-Economisch Plan 2010*, Den Haag, CPB, 135 blz.
- CENTRAAL PLANBUREAU (2010), *Macro-economische verkenning 2011*, Den Haag, CPB, 135 blz.
- CRIMMANN A., WIEßNER, F. en BELLMANN, L. (2010), *The German work-sharing scheme : an instrument for the crisis*, ILO
- EUROPEAN COMMISSION, DG for economic and financial affairs, DG for employment, social affairs and equal opportunities (2010), "Short time working arrangements as response to cyclical fluctuations", *Occasional Paper*, nr. 64, juni 2010.
- FEDERAAL PLANBUREAU, *Economische vooruitzichten 2010-2015*, Brussel, Federaal Planbureau, 212 blz.
- HEGE, A.(2009), "Allemagne, une récession profonde, plus clémente pour les noyaux qualifiés", *Chroniques internationales de l'IRES*, nr. 121, november 2009.
- HOGHE RAAD VOOR DE WERKGELEGENHEID, *Verslag, juni 2010*, Brussel, Hoge raad voor de werkgelegenheid, 228 blz.
- INSTITUT DE RECHERCHES ÉCONOMIQUES ET SOCIALES, "Analyses économiques et prévisions", oktober 2010.
- INSTITUT FÜR WELTWIRTSCHAFT AN DER UNIVERSITÄT KIEL (2010), "Deutsche Konjunktur im Herbst 2010", september 2010
- OECD (2010), *Employment Outlook – Moving Beyond The Jobs Crisis*, Parijs, Oeso, 338 blz.

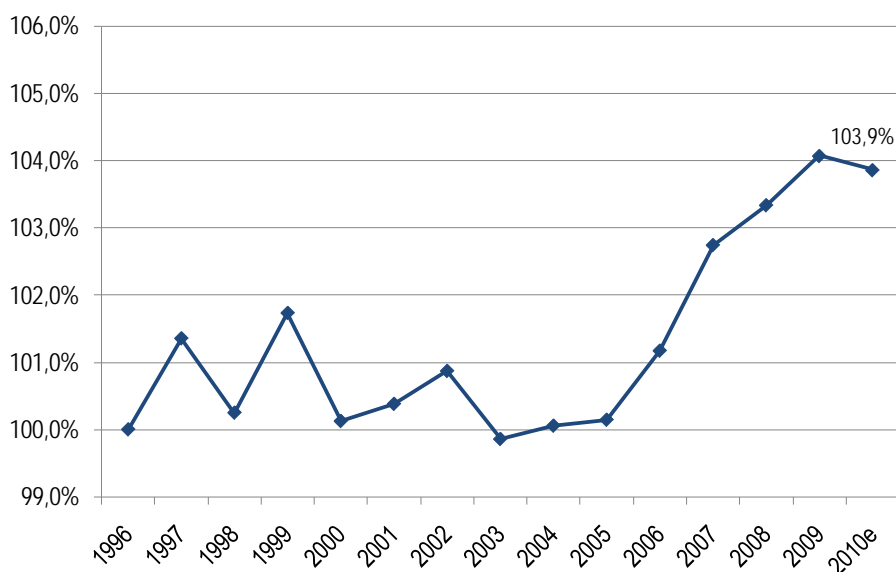
3 Loonvorming

Boordtabel

	2007	2008	2009	2010 ^e	2011 ^p	2012 ^p	2007-2008	2009-2010	2011-2012 ^p
Duitsland									
Cao-uurlonen	1,2%	2,7%	2,3%	1,8%	1,9%		3,9%	4,2%	
Effect werkgeversbijdragen sociale zekerheid	-0,9%	-0,3%	0,5%	0,0%	0,3%	0,1%	-1,2%	0,6%	0,3%
Loondrift per uur	1,4%	0,4%	-0,7%	-1,1%	-1,3%		1,8%	-1,8%	
Uurloonkosten	1,7%	2,8%	2,2%	0,7%	0,8%	3,6%	4,5%	2,9%	4,5%
Nederland									
Cao-uurlonen	1,8%	3,3%	2,7%	1,0%	1,5%		5,2%	3,7%	
Effect werkgeversbijdragen sociale zekerheid	-0,5%	0,3%	-0,6%	0,3%	0,5%	0,0%	-0,2%	-0,4%	0,5%
Loondrift per uur	2,1%	0,1%	0,5%	0,5%	1,2%		2,2%	1,0%	
Uurloonkosten	3,4%	3,7%	2,5%	1,7%	3,2%	2,9%	7,3%	4,3%	6,2%
Frankrijk									
Basis-uurlonen	2,7%	2,9%	2,6%	1,9%			5,7%	4,5%	
Effect werkgeversbijdragen sociale zekerheid	-0,3%	-0,1%	0,3%	0,3%	0,1%	0,3%	-0,4%	0,6%	0,4%
Loondrift per uur	0,0%	-0,6%	-1,0%	-0,4%			-0,7%	-1,3%	
Uurloonkosten	2,4%	2,1%	1,9%	1,9%	1,9%	3,4%	4,6%	3,8%	5,3%
Gemid.3									
Cao-uurlonen	1,8%	2,9%	2,5%	1,7%			4,8%	4,3%	
Effect werkgeversbijdragen sociale zekerheid	-0,6%	-0,2%	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%	-0,8%	0,5%	0,4%
Loondrift per uur	0,9%	0,0%	-0,7%	-0,6%			0,9%	-1,3%	
Uurloonkosten	2,2%	2,6%	2,1%	1,3%	1,5%	3,4%	4,8%	3,4%	5,0%
België									
Cao-uurlonen	1,9%	3,5%	2,6%	1,0%			5,4%	3,7%	
Effect werkgeversbijdragen sociale zekerheid	0,5%	0,0%	0,5%	-0,2%			0,6%	0,3%	
Loondrift per uur	1,3%	-0,3%	-0,3%	0,3%			1,0%	0,0%	
Uurloonkosten	3,7%	3,2%	2,8%	1,1%			7,1%	3,9%	
^e = raming									
^p = voorspelling									

Bronnen : CPB (2010); Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose (2010); Minefi (2010); Federaal Planbureau (2010a); Oeso, *Middellangetermijnsceenario*; eigen berekeningen secretariaat

Grafiek 3-1: Relatieve uurloonkostenontwikkeling België tgv. gemid. 3

Bronnen : CPB (2010); Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose (2010); Minefi (2010); Federaal Planbureau (2010a); eigen berekeningen secretariaat

In dit hoofdstuk wordt vooreerst ingegaan op de uitkomsten van het recente cao-overleg in België en de referentielidstaten, op de meest recente loonkostenvooruitzichten m.b.t. 2010 en 2011 van de nationale instituten in de referentielidstaten en België en op de vooruitzichten op middellange termijn van de Oeso (scenario van juni) voor wat 2012 betreft. Voor de referentielidstaten wordt voor de korte termijnvooruitzichten beroep gedaan op de haljaarlijkse Gemeenschapsdiagnose van 14 oktober van de 6 toonaangevende Duitse instituten, op de macro-economische verkenning 2011 van 21 september van het Centraal Planbureau voor Nederland en op de officiële economische vooruitzichten van het Franse ministerie van Economie en Financiën van begin oktober. Voor België wordt hierbij beroep gedaan op een geactualiseerde versie van de economische begroting 2011 die ook de meest recente versie van de nationale rekeningen van 30 september 2010 integreert, alsook het geobserveerde inflatiecijfer van september 2010. In punt 2 komt zoals afgesproken in het gezamenlijk advies van de NAR en de CRB van 20 december 2007 de opvolging van het gebruik van de niet-recurrente resultaatgebonden voordelen. Tot slot komt in punt 3 een ander belangrijk punt uit het Belgische loonoverleg aan bod, nl. de ontwikkelingen op het gebied van fiscaliteit (waaronder de diverse maatregelen met betrekking tot de fiscale loonsubsidies) en parafiscaliteit.

3.1 Loononderhandelingen

In deze paragraaf bespreken we een aantal uitkomsten van de loononderhandelingen en geven we zeer summier een overzicht van de meest recente ontwikkelingen van de cao-lonen in België en in de drie referentielidstaten. De indexcijfers van de cao-lonen worden per land voorgesteld gezien de grote verschillen in het bereik, de samenstelling en de berekeningsmethodologie. De stijging van de gemiddelde cao-lonen geeft een eerste indicatie van de loonkostenontwikkeling per uur. Het verschil in ontwikkeling tussen de cao-lonen en de bruto-uurlonen wordt de loondrift of 'wagedrift' genoemd. De uurloonkosten nemen verder sneller of minder snel toe dan de bruto-uurlonen door de wijzigingen in de werkgeversbijdragen voor de sociale zekerheid. Aangezien een belangrijk gedeelte van het inkomensbeleid in België en de referentielidstaten verloopt via verminderingen van socialezekerheidsbijdragen wordt daaraan in het punt over fiscaliteit en parafiscaliteit verder ruime aandacht besteed. Hier spreken we enkel over de elementen die van belang zijn geweest in het loonoverleg.

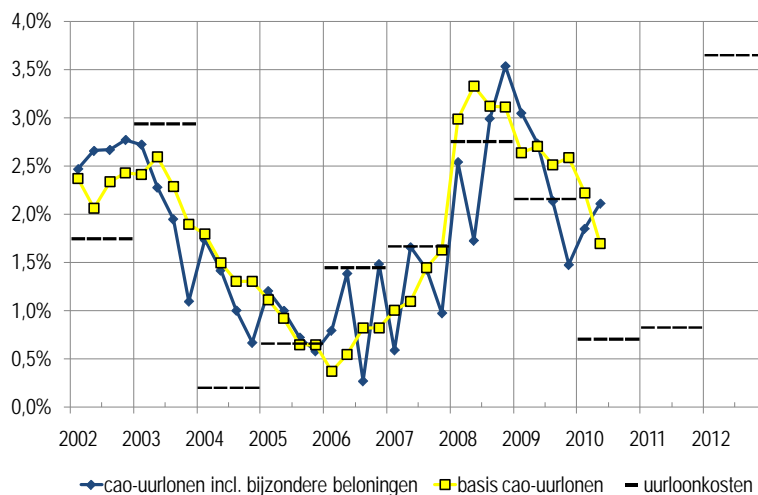
De loondrift wordt beïnvloed door wijzigingen van een aantal structurele factoren, zoals de samenstelling van de beroepsbevolking naar leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, economische activiteit (sector), arbeidsregime (nacht-, ploegwerk...), maar ook conjuncturele factoren, zoals de mate waarin overwerk wordt gepresteerd, de hoogte van de winstuitkeringen... Soms worden de op ondernemingsniveau gesloten overeenkomsten niet verrekend in het indexcijfer van de cao-lonen (bv. in België).

3.1.1 Duitsland

Op basis van de cijfers van de Duitse Bundesbank (Grafiek 3-2) stellen we vast dat de stijging van de cao-uurlonen eind 2008 een piek heeft bereikt. In de loop van 2007 nam de druk op de lonen toe door de gunstige arbeidsmarktontwikkeling en de hogere economische groei. Door de impact van de zware economische crisis is gedurende 2009 de basis-caoloonstijging sterk vertraagd. In de loop van 2010 zet deze vertraging zich verder aangezien in de recent afgesloten cao's de loonstijgingen lager liggen dan die in de vorig jaar onderhandelde cao's. Einde 2009 en in de eerste helft van 2010 stond vooral in de industriële sectoren het werkgelegenheidsbehoud centraal in de discussies tussen sociale partners op sectoraal en ondernemingsniveau. Omdat in de onderhandelingen dit jaar opnieuw meer een beroep is gedaan op eenmalige premies komt de cao-uurloonontwikkeling incl. bijzondere beloningen vanaf het tweede kwartaal 2010 hoger uit dan de basiscao-loonontwikkeling. Structurele verhogingen van de

minimumlonen werden zeer vaak verschillende maanden tot meer dan een jaar uitgesteld. Door het grotere gebruik van eenmalige premies (die niet altijd op hetzelfde moment worden uitgekeerd) vertoont de jaar-op-jaarstijging van de cao-uurlonen een wat volatieler verloop dan vroeger. In de grafiek vindt u dan ook de cao-loonstijging inclusief en exclusief eenmalige premies (zie kader voor meer info).

Grafiek 3-2: Uurloonontwikkeling in Duitsland

Bronnen : Statistisches Bundesamt; Oeso; Projectgruppe Gemeinschaftsdiagnose; berekeningen secretariaat

Nieuwe cao-loonstatistiek van de Bundesbank

De afgelopen jaren werden de cao's in Duitsland steeds complexer. Steeds meer bepalen onderhandelaars eenmalige betalingen voor het overbruggen van een periode na afloop van het vorige akkoord tot de inwerkingtreding van een nieuw akkoord (Pauschalzahlungen). Ook andere eenmalige premies die uitbetaald worden bovenop de basislonen komen steeds vaker voor. De bedoeling hiervan is sectoren en bedrijven die onder steeds sterker wordende concurrentiedruk werken toe te laten hun werknemers in tijden van betere conjunctuur extra te vergoeden zonder de toekomstige loonkosten al te veel te verzwaren.

Ook de andere in de cao's vastgelegde voordelen, zoals vakantiegeld, eindejaarspremie en andere premies, worden in de cao-loonstatistiek opgenomen op het ogenblik dat die effectief worden uitbetaald. Door het steeds wijderverspreide gebruik van deze eenmalige betalingen en het wijzigen van het moment waarop de uitbetaling gebeurt, wordt de interpretatie van de opgevolgde indicator van de cao-lonen wat moeilijker.

Daarom nemen we de ontwikkeling van twee van de door de Bundesbank gepubliceerde cao-loonindices op in de grafiek, nl. die van de basislonen alleen en die van de globale index (incl. alle bijzondere beloningen en eenmalige betalingen). Met uitzondering van de jaren 2002, 2005 en 2006 lag de globale index lager dan de index van de basiscao-lonen. In 2010 zou de stijging van de basiscao-lonen weer onder de globale cao-loonontwikkeling uitkomen gezien het grotere aantal eenmalige premies (tgv. 2009 waar vele eenmalige premies werden afgeschaft) en het vaak gehanteerde principe van uitstel van inwerkingtreding van de structurele loonstijgingen in de onderhandelingen begin 2010 (zie kader verhoging van de cao-looptijd en uitstel van duurzame verhogingen).

Na het uitbreken van de financiële crisis, waarvan de economische gevolgen van de totale instorting van de internationale handel Duitsland als exportland bij uitstek bijzonder hard troffen, schakelden de sociale partners vooral in de industriële sectoren eind 2008 duidelijk over op een veel lagere koers. De voorrang werd gegeven aan tewerkstellingsbehoud met als voorbeeld het "piloot"-akkoord in de metaal- en elektrosector (zie kader). In de eerste helft van 2010 bedroegen de stijgingspercentages van de basiscaolonen in de sectorcao's (ongeacht de looptijd van het akkoord en de datum van inwerkingtreding van de stijging) gemiddeld 1,7% (tgv. 2,8% in de eerste helft van vorig jaar en 4,6% in de eerste helft van 2008 (Bispinck en WSI-Tarifarchiv, 2009, blz. 434; Bispinck en WSI-Tarifarchiv, 2010, blz. 1). In totaal werden in de eerste helft van 2010 nieuwe akkoorden gesloten voor bijna 7,1

miljoen werknemers. De tendens om de structurele loonstijgingen meerdere maanden later (dan gewoonlijk) in werking te laten treden zet zich door. In de helft van die gevallen wordt er voor die "verloren" maanden een compensatie (meestal een forfaitair bedrag) betaald. De looptijd van de akkoorden loopt verder op tot zowat 25 maanden. Door deze ontwikkelingen bedraagt de jaargemiddelde stijging afgeleid uit deze akkoorden die in de eerste helft van dit jaar werden gesloten slechts 1,2 % (tgov. 2,4 % een jaar geleden).

Een aantal bijzondere akkoorden die werden gesloten in 2010

Ziehier een overzicht van een aantal uitgelezen akkoorden die tot stand kwamen in de eerste helft van 2010 (Bispinck en WSI-Archiv, 2010, Bispinck en WSI-Tarifarchiv, 2010a). Twee jaar na het uitbreken van de financiële uitspraak op de reële economie en later crisis, zijn de gevolgen voor de sectorale loononderhandelingen duidelijk zichtbaar. Nadat de loonafspraken in de CAO's vorig jaar reeds afnamen, stellen we in de eerste helft van dit jaar een verdere inzakkings van de afgesproken loonstijgingen. In 2010 worden meestal enkel eenmalige premies toegekend die de conventionele loonbarema's niet structureel verhogen.

De toename van de flexibilisering in de beloning en arbeidsduur, vastgesteld in de voorbije jaren blijft in een aantal cao's behouden. Op ondernemingsniveau wordt de ruimte die in de voorbije jaren werd geschapen om rekening te houden met de economische voorwaarden benut. Sommige eenmalige verhogingen worden een aantal maanden worden uitgesteld (of vervroegd) of vielen weg naar gelang van de economische situatie van het bedrijf (Bispinck en WSI-Tarifarchiv, 2010 blz. 4-5).

Het belangrijkste akkoord die dit jaar werd gesloten (18 februari), is uiteraard dat van de metaal- en elektrosector (Nordrhein-Westfalen), het traditionele "pilot"-akkoord voor de rest van de sectoren. De belangrijke metaal- en elektronijverheid (met zowat 3,2 miljoen werknemers) besloot in zijn akkoord "toekomst in arbeid" alles op alles te zetten op het maximale behoud van werkgelegenheid en geen enkele nominale structurele loonstijging toe te kennen voor 1 april 2011 (+2,7 %). De mogelijkheden tot benutten van deeltijdse werkloosheid werden verder uitgebreid. De gemiddeld 742.000 deeltijdse werklozen vertegenwoordigden in 2009 ruim 230.000 voltijdse arbeidsplaatsen. Het akkoord voorziet in een eenmalige premie van 320 euro om de periode van maart 2010 tot maart 2011 te overbruggen en loopt tot einde maart 2012.

Ook de akkoorden in de kunststofnijverheid (5 maart) en de chemie (21 april) kennen geen structurele loonstijging toe in 2010. In de chemie wordt een eenmalige premie betaald van 550 euro en heeft het akkoord een looptijd van 11 maanden, in de kunststofnijverheid worden de lonen pas met 2,1% verhoogd op 1 januari 2011 en werd in april 2010 een premie van 200 euro betaald. Daarenboven is gespecificeerd dat afhankelijk van de economische toestand van de onderneming kan beslist worden in de ondernemingsraad om deze premie gedeeltelijk of zelfs niet toe te kennen. In de chemiesector het aantal ondernemingen dat gebruik gemaakt heeft van een openingsclausule (opting-out) sterk opgelopen tot 347 in 2009.

In de hout- en kunststofverwerkende nijverheid werd op 10 mei een akkoord voor 24 maanden bereikt om de lonen te laten stijgen met 1,6 % vanaf 1 juni 2010 (mogelijkheid om max.uit te stellen tot 31 december 2010 via een ondernemingscao ter behoud van de tewerkstelling), 1 % op 1 december 2010, 1,9 % op 1 juli 2011 en 0,6 % op 1 januari 2012.

In de papierverwerkende nijverheid werd een akkoord gesloten over 28 maanden met een loonstijging van 1,3 % vanaf 1 november 2010, 1,5% vanaf 1 mei 2011 en van 1,3 % vanaf 1 maart 2012.

In de Horeca (Nordrhein-Westfalen) werd een akkoord over 24 maanden gesloten met een verhoging van 2 % op 1 augustus 2010 en 1,8 % op 1 juli 2011.

Ook de banksector sloot op 10 juni een akkoord waarin de lonen pas stijgen vanaf 1 januari 2011. In 2010 wordt een premie van 300 euro betaald.

Op 23 augustus bereikte de energie- en watervoorziening na drie jaren onderhandelen opnieuw een akkoord. Een eenmalige premie van 1500 euro wordt betaald en een loonstijging van 3% is voorzien op 1 januari 2011 (Bispinck en WSI-Tarifarchiv, 2010c, blz.10).

Op 30 september werd in de ijzer- en staalindustrie (85.000 werknemers) een akkoord gesloten voor 14 maanden waarbij voor de maand september een premie wordt betaald van 150 euro en waarbij de lonen stijgen met 3,6 % vanaf 1 oktober 2010. Daarmee is dit een van de hoogste akkoorden die dit jaar is gesloten in Duitsland.

Daarnaast moet uiteraard wel nog rekening worden gehouden met de overloopeffecten van de afgesproken loonstijgingen uit de akkoorden die reeds in 2009 werden gesloten en die loonstijgingen voor 2010 en soms ook al voor 2011 vastlegden. Voor 7 miljoen werknemers waren in 2009 al akkoorden gesloten met een jaargemiddelde loonstijging van nog 2,3% (tgov. 3,3% het jaar voordien) voor 2010.

De totale jaargemiddelde cao-loonstijging voor het jaar 2010, op basis van de in totaal voor reeds 14 miljoen werknemers gesloten akkoorden (tot op 1 juli 2010), bedraagt op dit ogenblik dus 1,7 % (1,2% uit de akkoorden die werden gesloten na 1/1/2010 en 2,3% uit de akkoorden die dateren van voor begin dit jaar), wat aanzienlijk minder is dan de jaargemiddelde stijging in 2009⁴⁰, nl. 3% (2,9% in 2008, 2,2% in 2007 en 1,5% in 2006). Aangezien de inflatie eveneens sterk is vertraagd, bedraagt de reële cao-loonstijging in 2009 wel nog zowat 1,5%.

Verder werden, zoals ook in de vorige jaren reeds het geval was, in 2009 in een aantal sectoren geen nieuwe sectorale akkoorden meer overeengekomen en ligt de cao-loonstijging voor alle werknemers nog lager. Algemeen wordt er in de jongste prognoses van de Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose (2010, blz. 39) van uitgegaan dat de loonakkoorden die nog in de tweede helft van dit jaar zullen worden gesloten stijgingspercentages zullen bevatten die iets hoger liggen dan de verwachte inflatie. Rekening houdend met de nog te sluiten akkoorden en met de sectoren waarin er wellicht geen akkoord meer bereikt wordt, kunnen we uitgaan van een totale gemiddelde cao-loonstijging van 1,8% in 2010, tgov 2,3% in 2009.

In 2011 verwachten de instituten een gemiddelde cao-loonontwikkeling van 1,9% bij een inflatie van 1,5%. Begin 2011 staan de onderhandelingen in de openbare sector (deelstaten), de horeca, de transportsector, VW, de sectoren van de chemie, bouw en groot- en kleinhandel op het programma. De onderhandelingen voor de meer dan 3,2 miljoen werknemers uit de metaalsector staan pas tegen 31 maart 2012 opnieuw geagendeerd.

Factoren van positieve en negatieve wagedrift

Enkele jaren geleden beklemtoonden we dat een aantal factoren verantwoordelijk waren voor de negatieve loondrift in Duitsland eind de jaren negentig, begin de jaren 2000 (meer exact gemiddeld - 0,3% per jaar in de periode 1997-2004). Na enkele jaren van hoogconjunctuur (wagedrift +0,4% in de periode 2004-2008) ziet het ernaar uit dat, zoals in 2009 deze factoren in 2010 en 2011 weer volop zullen spelen. De cao-loonstijging waarin de loonakkoorden voorzien krijgt maar volle uitwerking wanneer de bedrijven die ook volledig en tijdig uitvoeren. In de talrijke Duitse exportgeoriënteerde sectoren sloeg de internationale financiële en immobiliëncrisis bijzonder scherp toe en de bedrijven hebben op ondernemingsniveau gebruik gemaakt van de openingsclausules om af te wijken van de sectorale overeenkomsten. Analyses van Bogedan, Brehmer en Herzog-Stein (2009) en Heckmann e.a. (2009, blz. 6) wijzen erop dat een deel van de door de crisis getroffen bedrijven met de vakbonden akkoorden sloten over loonverlagingen (d.w.z. daling uurloon) om afdankingen te kunnen vermijden (11%) naast de andere instrumenten van interne flexibiliteit zoals het verminderen van de uren op de tijdspaarrekening (30%) en tijdelijke werkloosheid (20%). Bedrijven die lonen betalen die hoger liggen dan de minimumbarema's zijn daarenboven niet verplicht de cao-loonstijgingen toe te passen. Betalingen bovenop het cao-loon dalen of worden verrekend in de sectorale loonstijging en steeds vaker wordt gebruik gemaakt van (flexibele) eenmalige premies om de structurele loonstijgingen te

---

⁴⁰ In 2009 is de loonstijging nog voor een zeer groot gedeelte bepaald door de akkoorden die reeds voor de financiële crisis.

beperken (Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose, 2009, blz. 47; Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose, 2010, blz. 39; Bispinck en WSI-Tarifarchiv, 2010, blz. 434-5).

In de periode 1991-2004 is het aantal werknemers met korte of laagbetaalde jobs (minder dan 2 maanden per jaar of max. 400 euro per maand) sterk toegenomen. Het aantal personen met een minijob is sedertdien gestabiliseerd op zowat 4,7 à 4,9 mio. Deze minijobs betreffen meestal laagbetaalde (hoofdzakelijk vrouwelijke) jobs met veel lagere uurloonkosten dan een reguliere job wat de gemiddelde loonkostenontwikkeling heeft vertraagd (Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose, 2010, blz. 41).

Dat de loondrift per gewerkt uur in 2009 niet nog negatiever uitvalt (-0,7%) heeft alles te maken met de uitzonderlijk hoge mate waarin een beroep gedaan wordt op het systeem van tijdelijke werkloosheid en op het wegwerken van de opgespaarde overuren op de arbeidstijdregelingen. Zoals vorig jaar reeds werd aangegeven, kozen de Duitse werkgevers, na enkele jaren van tekorten aan geschoold vakpersoneel (2007-2008) en met het vooruitzicht van een dalende beroepsbevolking in de komende jaren, duidelijk voor het behouden van hun geschoolde vakkrachten door vermindering van overuren, technische werkloosheid en arbeidstijdverkorting. Zolang de crisis tijdelijk blijft, is dit een lonende strategie voor het bedrijfsleven omdat ontslag-, selectie- en aanwervingskosten daarmee vermeden worden. In Duitsland, zoals in België, werden in een groot aantal sectoren ook afspraken tussen sociale partners gemaakt om het nettoloon van de werknemers in tijdelijke werkloosheid aan te vullen met een premie die 75% tot soms 90% (chemische industrie) van het verlies aan nettoloon compenseert, wat voor de werkgever extra kosten per gewerkt uur meebrengt. Dit betekent dat, rekening houdend met andere vaste kosten (feestdagen en vakantiedagen blijven volledig door de werkgever betaald; anderzijds dalen wel de kosten van afwezigheden wegens ziekte), de loonkosten bij tijdelijke werkloosheid verre van proportioneel aan de gewerkte uren verminderen, maar wel met zo'n 65 à 75% (Crimmann en Wiessner, 2009; Bach en Spitznagel, 2009 blz. 3; Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose, 2009, blz. 47).

De sociale lasten van de werkgevers oefenen in 2009-2010 een lichtjes opwaarts effect uit op de loonkostenontwikkeling (+0,3%), in tegenstelling tot in 2007 en 2008, toen de lastenverlaging nog een neerwaarts effect op de loonkostenontwikkeling uitoefende van zowat 1 procentpunt. Voor de werknemers in tijdelijke werkloosheid dient de onderneming sedert 1 februari 2009 slechts de helft van de sociale bijdragen te betalen op 80% van het verlies aan loon door de tijdelijke werkloosheid. Enkel indien zij voorziet in opleiding voor de werknemer tijdens de tijdelijke werkloosheid of indien de tijdelijke werkloosheid meer dan 7 maanden duurt, vervallen sedert 1 juli 2009 de werkgeversbijdragen volledig op het loonverlies door de tijdelijke werkloosheid. Dit opwaarts effect werd in 2009 gedeeltelijk tenietgedaan door de verlaging - in het kader van de Duitse stimuleringspakketten - van de bijdragen voor ziekteverzekering van 15,5% naar 14,9%. Niettegenstaande de daling van de wettelijke bijdrage hebben ziekenkassen toeslagen ingevoerd om de tekorten op te vangen. In 2010 is er de verhoging van de werkgeversbijdrage voor insolventie van 0,1% naar 0,41%. In 2011 zou er een opwaarts effect op de loonkostenontwikkeling van 0,3% zijn, voornamelijk vanwege de verhoging van de wettelijke bijdrage voor de ziekteverzekering die opnieuw stijgt van 14,9% naar 15,5% (Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose, 2010, blz. 42; IfW, 2010, blz. 22; Bach e.a., 2009, blz. 4).

Het secretariaat gaat, rekening houdend met de meest recente kortetermijnvooruitzichten van de Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose uit van een loonkostenontwikkeling per persoon van 2,2% in 2010 en 2,3 % in 2011. Deze najaarsvooruitzichten inzake loonkostenontwikkeling liggen, evenals de economische groei en inflatie, hoger dan in de voorjaarsvooruitzichten en in vergelijking met de Oeso-vooruitzichten (0,1% en 1,3% per persoon). Rekening houdend met de stijging van de gemiddelde arbeidsduur overeenkomstig de nieuwe methodologie van het secretariaat komt de uurloonkostenstijging uit op 0,7% in 2010 en 0,8 % in 2011. Na 2011 is de inhaalbeweging van de

arbeidsduur, na de sterke daling van 2,4% in 2009, voltooid en zou gezien de dalende bevolking op beroepsactieve leeftijd⁴¹ de krapte op de arbeidsmarkt sneller toenemen dan in de andere referentielanden. De middellangetermijnvooruitzichten van de Oeso wijzen op een stijging van de loonkosten per persoon met 3 % in 2012. Het secretariaat gaat na 2011 uit van een trendmatige daling met -0,6% van de gemiddelde arbeidsduur, wat betekent dat een stijging van de uurloonkosten met 3,6 % kan verwacht worden in 2012.

3.1.2 Nederland

Begin oktober 2008 sloegen de Nederlandse sociale partners en de regering de handen in elkaar om "samen te doen wat mogelijk is" en sloten een rustgevend en vertrouwenwekkend najaarsakkoord af. De vakbonden en werkgeversorganisaties vonden elkaar in een "gematigde" loonkostenontwikkeling in ruil voor een behoud van de btw op 19% en een stijging van de koopkracht door enkele werkgevers- en werknemerslasten te verlagen alsook de koopkracht van ouderen en alleenstaanden te verhogen. Het akkoord was er een van een gematigde loonkostenontwikkeling en van het vermijden van een loonprijsspiraal.

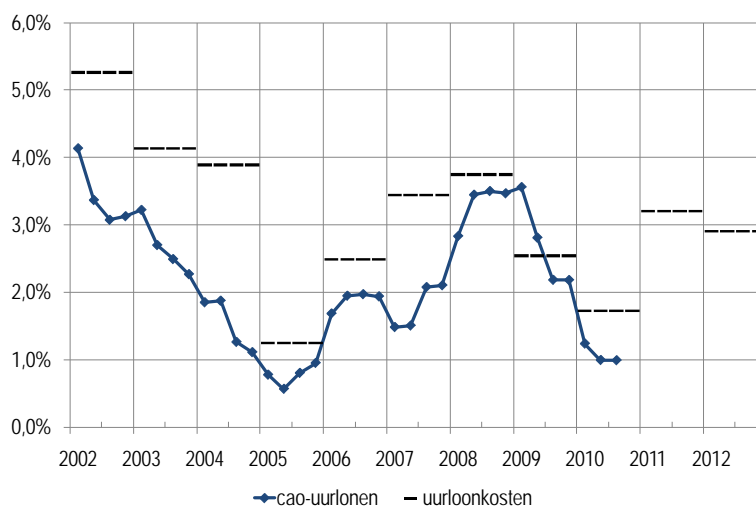
In het voorjaar van 2009 echter werd de impact van de crisis op de reële economie duidelijk en de sociale partners spraken tijdens het Voorjaarsoverleg met de regering af "dat de huidige situatie het noodzakelijk (maakte) om werk boven inkomen te stellen" (Stichting van de Arbeid, 2009, blz. 3). De aandacht verschoof bij de onderhandelingen naar werkbehoud, scholing en stageplaatsen voor inschakeling van jongeren.

Uit de gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (Grafiek 3-3) blijkt dat de stijging van de cao-uurlonen tussen 2005 en 2008 sterk opliep. De daling van de werkloosheid en het groeiende vacatureaanbod verhoogde de druk op de lonen wegens een krappere wordende arbeidsmarkt. De aantrekkende inflatie einde 2007 begin 2008 versterkte deze dynamiek nog. Waar de uurloonstijging in het eerste kwartaal 2009 nog iets meer dan 3,5 % jaar-op-jaar-bedroeg is dit in het derde kwartaal van 2010 nog nauwelijks 1 %. Daarmee lijkt het dieptepunt die na vorige crisis van 2003 werd bereikt in het tweede kwartaal 2005 opnieuw bijna bereikt.

---

⁴¹ Een middellangetermijnprojectie werd gemaakt in het kader van de Gemeenschapsdiagnose. Daaruit blijkt dat de bevolking op beroepsactieve leeftijd daalt met 0,4 % per jaar tussen 2009 en 2015. De instituten wijzen er eveneens op dat de door Duitsland gevolgde strategie van loonmatiging tot een stijging van de werkgelegenheid leidt die zeer binnenkort opnieuw de kraptes op de arbeidsmarkt zichtbaar zullen maken. In dat geval zullen de lonen sterker stijgen dan in het verleden (Projectgroep Gemeenschapsdiagnose, 2010, blz. 44, 60).

Grafiek 3-3: Uurloonontwikkeling in Nederland

Noot: bereik marktsector (definitie CPB)

Bronnen : Oeso; CPB; berekeningen secretariaat

De ongekend snelle conjunctuuromslag en de diepe recessie waarin de Nederlandse economie in de tweede helft van 2008, begin 2009 is terechtgekomen komt pas met enkele kwartalen vertraging tot uiting in de loonontwikkeling. De in 2008 in nog gunstige omstandigheden en bij een krappe arbeidsmarkt gesloten cao's waren verantwoordelijk de relatief grote overloop naar 2009. De akkoorden echter die werden afgesloten na het tripartiete overleg einde maart 2009 bevatten loonstijgingen voor 2/3de van de werknemer van minder dan 1 % op niveaubasis. De sterk teruggelopen inflatie en de sterk oplopende werkloosheid zorgt ervoor dat het CPB ervan uitgaat dat de in de komende maanden nog te sluiten akkoorden op zowat 1,5% zouden uitkomen (loonstijging = inflatie), waardoor de totale cao-loonstijging in 2010 1% (0,25% lager dan de inflatie) zou bedragen in de marktsector. De raming van het CPB m.b.t. het jaar 2011 impliceert dat de cao-loonstijging niet boven de stijging van de consumptieprijzen uitkomt, nl. op ongeveer 1,5% (CPB, 2010, blz. 12, 59).

De positieve bijdrage van de werkgeversbijdragen sociale zekerheid tot de loonkostenontwikkeling zou naar verwachting van het Centraal Planbureau (2010, blz. 59) in 2010 en 2011 0,25 %-punt resp. 0,5%-punt bedragen door de stijging van de pensioenpremies, van de sectorale wachtgeldfondsen en van de verhoging van de inkomensafhankelijke bijdrage voor de zorgverzekering (van 6,9% naar 7,05%). De dekkingsgraden van de pensioenfondsen zijn door de beurskrach van 2008 sterk verminderd. In 2011 is de bijdrage nog hoger dan in 2010 door de verdere sterke stijging van de inkomensafhankelijke bijdrage voor de zorgverzekering (tot 7,75%) en pensioenpremies.

De wagedrift zou volgens het Planbureau in 2010 en 2011, in tegenstelling tot 2009, opnieuw positief zijn. Vorig jaar leidden dalingen in de winstdeelnemingen en bonussen (voornamelijk in de financiële sector) alsook door de daling van de vergoedingen voor overwerk (vooral in de industrie en de transportsector) tot een "uitzonderlijke" negatieve wagedrift. Het herstel van de winstdelingen en bonussen alsook de impact van de veroudering van de loontrekkers en de verdere stijging van het gemiddelde opleidingsniveau zouden naar verwachting, dit en volgend jaar een opwaarts effect op het gemiddelde loon hebben (+0,75% in 2010 en +1% in 2011) (Centraal Planbureau, 2010, blz. 59).

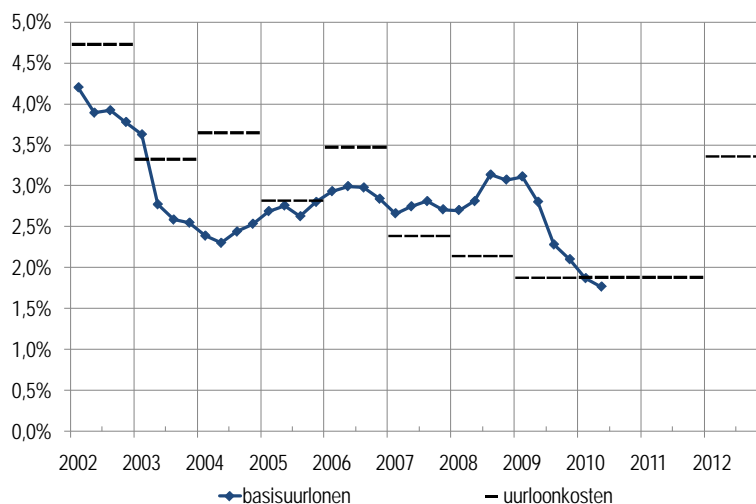
Overeenkomstig de meest recente vooruitzichten van het Centraal Planbureau gaat het secretariaat uit van een loonkostenontwikkeling per persoon van 1,7% in 2010 en 3,1% in 2011 (tgov. 1,6% voor beide jaren in de Oeso-vooruitzichten). Rekening houdend met de verdergaande zeer lichte daling van de gemiddelde arbeidsduur (-0,1% per jaar) komt de uurloonkostenontwikkeling in 2010 uit op 1,7 % en

3,2 % in 2011. Op middellange termijn gaat de Oeso uit van een loonkostenontwikkeling per persoon van 2,9 %. Aangezien de arbeidsduur nauwelijks daalt verwacht het secretariaat een loonkostenontwikkeling per uur van 2,9% in 2012.

3.1.3 Frankrijk

De toename van de basismaandlonen van Franse werknemers in de privésector (gemeten op basis van de ACEMO-enquêtegegevens⁴²) is in de loop van 2009 sterk vertraagd. Begin 2010 situeerde de loonstijging zich onder het vorige dieptepunt van begin 2004. De versnelling van de inflatie begin 2008 zorgde nog voor een automatische stijging van het minimumloon in mei, die op 1 juli werd gevolgd door de traditionele verhoging van het wettelijke minimumloon ("SMIC") (+2,3% op 1 mei 2008 en +0,9% op 1 juli 2008). De verhoging van het minimumloon lag met 1,3 % op 1 juli 2009 en 0,5 % op 1 januari 2010 lager en zorgt, zoals verder wordt besproken, voor minder sterke stijgingen van de laagste loonschalen in de diverse bedrijfstakken.

Grafiek 3-4: Uurloonontwikkeling in Frankrijk

Bronnen : Insee; Oeso; Minefi; berekeningen secretariaat

Wanneer we de sectorale onderhandelingen 2009 over de minimumlonen onder de loep nemen, dan stellen we vast dat in tegenstelling tot de periode 2005-2008, het aantal loonakkoorden in 2009 sterk daalt, zowel op sector- als op bedrijfsniveau (+/- daling met 25 %). Evidente redenen voor de forse terugval in de loononderhandelingen waren de context van de economische crisis, de zeer lage inflatie door de sterke val van de grondstoffenprijzen, de daling van de marges in de grootdistributie, de verlaging van de btw in de horeca en de vertraging van de prijsstijgingen van de verwerkte producten (automobielsector).

Ook de wijziging van de wetgeving op de herziening van het minimumloon had een impact op de loononderhandelingen. In plaats van de minimumloonaanpassing door te voeren op 1 juli zoals het geval was tot en met 2009 wordt vanaf 2010 de herziening doorgevoerd op 1 januari, waardoor een aantal sectoren einde 2009 niet onderhandeld hebben in afwachting van het nieuwe smic van januari 2010. In 2008 is het minimumloon nog twee keer verhoogd met als gevolg dat verschillende sectoren twee keer een akkoord hebben moeten onderhandelen om hun laagste minimumlonen in

⁴² Bij gelijkblijvende kwalificatiestructuur van het werknemersbestand.

overeenstemming te houden met het minimumloon. In tijden van economische crisis neemt het onderwerp tewerkstelling en vorming sterk toe aan belang in de sectorale onderhandelingen (Dares, 2010, blz. 259, 271).

De loonstijgingen die werden overeengekomen in de onderhandelingsronde 2009 bevonden zich lager dan in 2008, maar kwamen meestal wel nog uit boven de inflatie (+0,8% in 2009). Begin 2005 had de minister van Werk een speciale opvolgingscommissie Lonen in het leven geroepen in de Nationale commissie voor het sociaal overleg. Deze commissie heeft als voornaamste doelstelling het sociaal overleg te moderniseren en de conformiteit van de minimum(maand)lonen met het wettelijk minimumuurloon (in de 35-urenweek) na te gaan op sectorieel vlak.

In de meeste sectoren werden de nieuwe loonschalen in de afgelopen 4 jaar een feit. Begin 2010 beschikt 80% van de sectoren (276 sectoren met meer dan 5000 werknemers) over een nieuwe minimumloonschaal conform het wettelijke minimumloon. In slechts een paar bedrijfstakken (parfumerie en de uitgeverijen) is sprake van een persistente blokkering en kwamen er geen nieuwe akkoorden meer tot stand in de voorbije twee jaar. Zij worden in de nieuwe commissie opgevolgd om het onderhandelingsklimaat te verbeteren opdat toch een akkoord kan worden bereikt (Commission nationale de la Négociation collective, 2007; Dares, 2010, blz. 278). Het aantal werknemers dat valt onder een sector waar een loonsverhoging werd afgesproken daalt lichtjes van 11,1 miljoen tot 10,6 miljoen in 2009, dit omdat in een aantal belangrijke sectoren geen loonstijging heeft plaatsgevonden, nl. het goederenvervoer, de horeca,....

De gemiddelde loonstijgingen die in de onderhandelingsronde 2009 zijn overeengekomen (in de sectoren waar een akkoord werd gesloten) liggen in het algemeen veel lager dan in de onderhandelingsronde 2008. In 2009 bevindt 45 % resp. 58 % van de loonstijgingen, hiërarchische minima resp. gegarandeerde minima⁴³, tussen 0 en 2 % (tgov. 13% en 8% in 2008). Zowel wat de gegarandeerde minimumlonen als wat de hiërarchische minima betreft, liggen de stijgingspercentages in 2009 iets minder dan een percentagepunt lager dan in 2008 (2,6% tgov. 3,4% resp. 2,8% tgov. 3,7%)(Dares, 2010, blz. 282).

---

⁴³ In de sectoren wordt in Frankrijk over twee soorten minimumlonen onderhandeld. Hiërarchische minima zijn minima waarvan de inhoud van het basisloon overeenstemt met de inhoud van het wettelijk minimumloon (SMIC), zijnde het basisloon en de productie of rendementspremies. Gegarandeerde minimumlonen hebben een ruimere inhoud omdat er ook andere looncomponenten – die bij wet uitgesloten zijn uit het wettelijk minimumloon (SMIC) – in opgenomen kunnen worden, nl. forfaitaire premies, anciënniteitspremies, premies gelinkt aan de geografische locatie of die te maken hebben met bijzondere werkomstandigheden... (Dares, 2010, blz. 281).

De gemiddelde loonkostenontwikkeling per persoon is zoals verwacht vorig jaar in 2008 en 2009 lager uitgekomen dan de stijging van de basismaandlonen. De negatieve wagedrift werd veroorzaakt door de afname van de overuren alsook de sterke daling van de (resultaatsgebonden) premies in de financiële instellingen en in de sector van de diensten aan ondernemingen einde 2008, begin 2009 (Insee, 2009, blz. 5; Minefi, 2009, blz. 2, 80-81). Ook de subsidiëring van de inschakeling van (laagbetaalde) jongeren (in de non-profitsector⁴⁴) draagt bij tot de sterk negatieve wagedrift in 2009.

Gezien de zeer sterke activiteitsherneming en de duidelijke verbetering van de vooruitzichten op de arbeidsmarkt dit en volgend jaar (totale binnenlandse werkgelegenheid +167.000 in 2010 en +230.000 in 2011) zou de negatieve wagedrift opnieuw verdwijnen. De overuren en premies zouden na de sterke daling in 2009 ook opnieuw toenemen in 2010-2011 (Minefi, 2010a, blz. 30,32).

Overeenkomstig de meest recente najaarsvooruitzichten van het ministerie van Economie, nijverheid en werkgelegenheid (Minefi, 2010, blz. 2-3; Minefi, 2010a, blz. 32) gaat het secretariaat uit van een stijging van de loonkosten per persoon met 2,2% en in 2010 en 2011 (tgov 1,4% en 1,2% verwacht door de Oeso). Aangezien ervan uit mag worden gegaan dat de arbeidsduur per persoon na de daling in 2009 opnieuw lichtjes stijgt om terug aan te knopen met de gemiddelde ontwikkeling in de afgelopen jaren, evolueren de uurloonkosten iets trager, nl. met 1,9 % in 2010 en 2011. Voor 2012 gaat de Oeso in haar middellangetermijnscenario uit van een stijging van de loonkosten per persoon met 3,2%. Gegeven de trendmatige daling van de arbeidsduur van 0,1% komt de verwachte uurloonkostenontwikkeling uit op 3,4 %.

3.1.4 België

Cao-loonontwikkeling in de privésector

Uit de documentatienota (CRB, 2009-1064) van het secretariaat over de loonvormingsmechanismen in België blijkt dat er zeer verscheiden typen van sectoren bestaan, nl. die waarin het sectorniveau dominant is voor zowel de bepaling van de hoogte als de ontwikkeling van het loon en de sectoren waar het ondernemingsniveau determinerend is. Uit de studie blijkt immers dat voor 42,3% van de bestudeerde werkgelegenheid (die overeenstemt met 26,1% van de werkgelegenheid in de privésector in 2007) de onderneming in fine het niveau en de verhoging van de lonen van het merendeel van haar werknemers bepaalt. Het huidige indexcijfer van de conventionele lonen, opgesteld sedert decennia door de fod Waso, beperkt zich tot het opvolgen van de stijgingen van de minimumloonbarema's die op sectorniveau worden afgesproken. Bovendien beklemtoont de studie het bestaan van andere vormen van verloning (maaltijdcheques, eenmalige premies enz.) die bij de berekening van het indexcijfer van de conventionele lonen geen rol spelen. De ontwikkeling van het indexcijfer van de conventionele lonen reflecteert dan ook niet volledig alle cao-afspraken tussen sociale partners.

---

⁴⁴ In 2010 is de toename van de werkgelegenheid nog voornamelijk te verklaren door de toename van de interimwerkgelegenheid en de gesubsidieerde werkgelegenheid in de non-profitsector. Het aantal gesubsidieerde contracten in de non-profitsector stijgt van 295.000 in 2008 naar 385.000 in 2009 en 420.000 in 2010. In 2011 zou het aantal gesubsidieerde contracten in de non-profit terug afnemen (Minefi, 2010a, blz. 30).

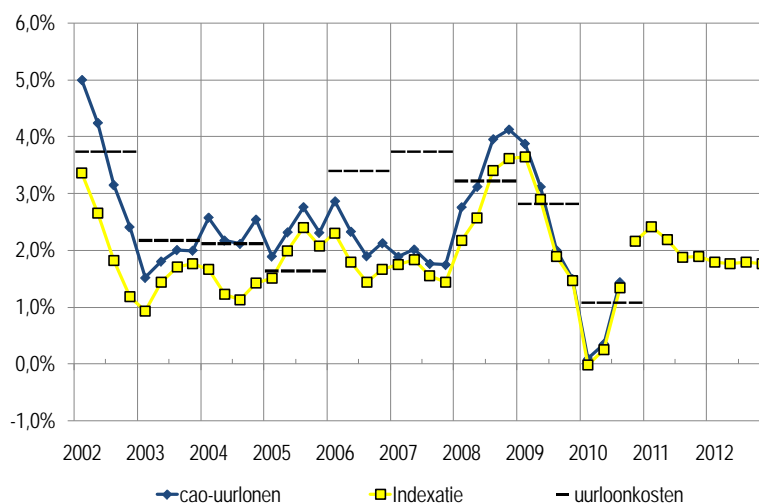
De index heeft daardoor een aantal beperkingen:

- Allerlei andere vergoedingen waarover de sociale partners onderhandelen (ploegenarbeid, nachtwerk, wachtvergoeding, maaltijdcheques, ecocheques, cao nr. 90: niet-recurrente resultaatgebonden voordelen...), gratificaties en premies (eindejaarspremies, eenmalige premies...) worden niet verwerkt.
- De loonafspraken via cao op ondernemingsniveau worden niet verwerkt.

De Centrale Raad voor het Bedrijfsleven heeft reeds herhaaldelijk bij de fod Waso aangedrongen om voor deze problemen een oplossing te vinden. Een Agoraproject 2005-2007 werd definitief afgesloten en een voorstel is uitgewerkt. Op dit ogenblik werkt de fod Waso verder aan de implementatie van de nieuwe methodologie voor de index van de cao-lonen en aan de database die daar ter grondslag aan ligt.

Uit de sterk neerwaarts herziene inflatievooruitzichten voor de periode 2009-2010 volgt dat de Belgische cao-lonen toenemen met in totaal 3,4% in 2009-2010. De cao-lonen weerspiegelen, op enkele uitzonderingen na, de indexverhogingen die in de paritaire comités worden toegepast. De uitzonderlijke overeenkomst tussen de sociale partners in het IPA 2009-2010 bestond erin de reële loonstijging "nettoaanpak" te beperken (via ecocheques of maaltijdcheques) tot maximum 125 euro per jaar in 2009 en 250 euro per jaar in 2010 (maximale impact op jaarbasis 0,46% van de loonkosten per voltijdse werknemer) en dit zonder de lasten voor de werkgevers te verzwaren. Ecocheques, maaltijdcheques, evenals de cao nr. 90 maken geen deel uit van het indexcijfer van de cao-lonen van de fod Waso en maken de interpretatie van de reële cao-loonstijgingen in de boardtabel iets moeilijker. Gegeven de methodologie van de index worden deze elementen namelijk in de loondrift opgenomen.

Grafiek 3-5: Uurloonontwikkeling in België

Bron: fod Waso; Federaal Planbureau; berekeningen secretariaat

Deze buitengewoon sterke vertraging van de cao-loonstijging in de loop van het jaar 2009, begin 2010 komt volledig op het conto van de forse daling van de inflatie. Zoals besproken in het Technisch verslag 2008 (CRB, 2008, blz. 132-133), wordt deze midden 2008 begonnen abrupte daling weliswaar met verschillende maanden vertraging in de indexering van de lonen verrekend wegens het gebruik van een afgevlakte index en de diversiteit aan indexeringsmechanismen in de sectoren (waarbij een groot aandeel werknemers behoort tot een paritair comité dat éénmaal per jaar indexeert in het eerste kwartaal).

Op basis van de meest recente vooruitzichten van het Federaal Planbureau, welke rekening houdt met het geobserveerde indexcijfer van de conventionele lonen en de geobserveerde gezondheidsindex van september 2010, kunnen we ervan uitgaan dat de loonindexering in de privé-sector zou uitkomen op 3,9% gecumuleerd over de periode 2011-2012, terwijl de gezondheidsindex over dezelfde periode zou toenemen met 3,7%.

Rekening houdend met de meest recente vooruitzichten van het Federaal Planbureau en de arbeidsduurontwikkeling van het secretariaat zouden de uurloonkosten in België stijgen met 2,8% in 2009 en met 1,1% in 2010⁴⁵, dit is gecumuleerd met 3,9 % in totaal. De uurloonkostenontwikkeling in de periode 2009-2010 blijft vanwege de sterke vertraging van de inflatie onder de verwachte ontwikkeling in de referentielidstaten uit het Technisch verslag van 2008, nl. 5,1 % (novemberversie, 6,4% oktoberversie). Aangezien echter de ontwikkeling van de uurloonkosten in de buurlanden veel lager is uitgevallen, nl. 3,4 % overschrijdt de Belgische uurloonkostenontwikkeling in de privé-sector deze in de referentielidstaten met 0,5 %-punt.

3.2 Cao nr. 90

Ter uitvoering van het interprofessioneel akkoord 2007-2008 (ankerpunt 3 Niet-recurrente resultaatsgebonden voordelen) en het gezamenlijk advies van de NAR en de CRB van 20 december 2007 volgt de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven in het hoofdstuk Loonvorming van het Technisch verslag het nieuwe systeem van niet-recurrente resultaatsgebonden voordelen op. Dit jaar gaat de aandacht vooral naar de informatie die tot op heden is verzameld door de fod Waso en de RSZ (via de DMFA-aangiften van ondernemingen).

3.2.1 Sectorale akkoorden

Op basis van de informatie (stand op 19 oktober 2010) van de fod Waso kunnen we vaststellen dat in 2008 slechts vier paritaire comités een sectorale cao over de toepassing van de niet-recurrente resultaatsgebonden voordelen hebben gesloten, nl. PC 105, PC 224, PC 301, PC 328.02. In de loop van 2009 zijn daar op 28 april PC 224 (bedienden non-ferrometalen), op 14 mei PC 326 (gas- en elektriciteitsbedrijf⁴⁶) en op 30 september PC 301 (havenbedrijf) bijgekomen.

3.2.2 Ondernemings-cao's en toetredingsakten

In 2008 werden 1375 ondernemings-cao's neergelegd en op formele geldigheid gecontroleerd op de griffie van de fod Waso. Er werden eveneens 2621 toetredingsakten (voor bedrijven zonder vakbondsafvaardiging) ingediend bij de griffie, maar het overgrote deel van deze akten werd niet ontvankelijk bevonden, aangezien een van de verplichte vermeldingen uit art. 7 van de wet van 21 december 2007 betreffende de uitvoering van het IPA 2007-2008 niet werd nageleefd. In de meeste gevallen ging het over het ontbreken van het bewijs van de inspectie van sociale wetten (80%), het

---

⁴⁵ Gezien de hypothese van het Planbureau een reële bruto-uurloonstijging van 0,3 % impliceert voor 2009-2010 gaat het secretariaat uit van de loonkostenontwikkeling per uur van 1,1 % in 2010. Gezien de stijging van de gemiddelde arbeidsduur lichtjes verschilt tussen het secretariaat (+0,4%) en het Federaal Planbureau (+0,1%) zou er anders een incoherentie ontstaan met de vooruitzichten en hypothese van het Planbureau. Mocht het planbureau uitgaan van een arbeidsduurstijging van 0,4 % wat een grotere stijging van het arbeidsvolume impliceert zou ook de loonmassa 0,4% sneller toenemen.

⁴⁶ Deze CAO werd gewijzigd op 25 februari 2010.

ontbreken van het KBO-nummer van de onderneming of het ontbreken van het nummer van het paritair comité waartoe het bedrijf behoort.

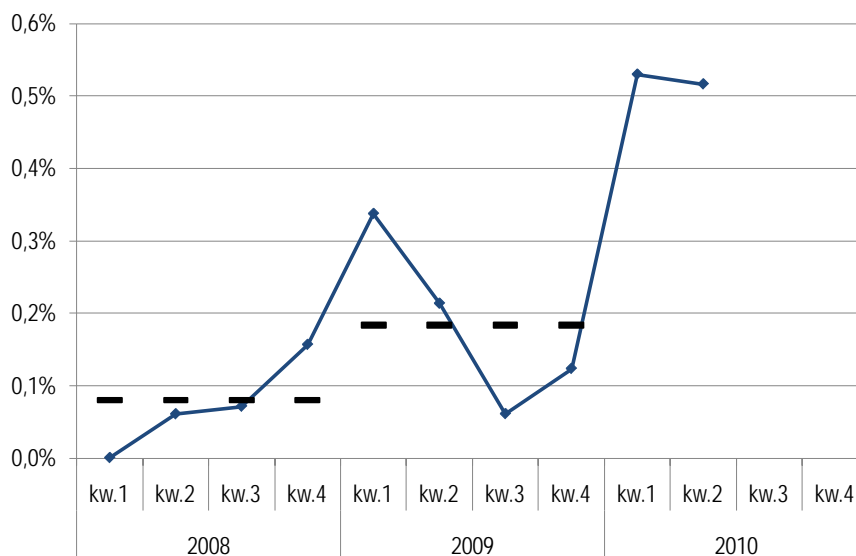
In 2009 verbeterde de kwaliteit van de toetredingsakten en een model werd door de fod Waso ter beschikking gesteld, zodat het aandeel niet-ontvankelijk verklaarde toetredingsakten verminderde. In 2009 werden 2614 toetredingsakten en 921 ondernemings-cao's ingediend bij de griffie. Voornamelijk het aantal cao's lijkt af te nemen, terwijl het aantal toetredingsakten op ongeveer hetzelfde niveau blijft als het jaar voordien.

Tot op 19 oktober 2010 werden 2756 toetredingsakten (tgv. 2294 op hetzelfde moment vorig jaar) en 1028 ondernemings-cao's (tgv. 785) ingediend bij de griffie. Zowel het aantal ondernemingscao's als toetredingsaktes lijkt opnieuw toe te nemen.

3.2.3 Impact op de loonontwikkeling

Wanneer we de impact van de niet-recurrente resultaatsgebonden voordelen relateren aan de brutolonen stellen we vast dat, na het invoeren van het systeem in het eerste kwartaal van 2008, een piek van 0,53% werd bereikt in het eerste kwartaal 2010. In het eerste kwartaal is er ieder jaar een duidelijke piek te noteren, aangezien dan de bonussen verdiend over het voorgaande jaar worden uitgekeerd. De cijfers van het tweede kwartaal 2010 wijzen op een stabilisatie (0,52%), terwijl vorig jaar een daling optrad in het tweede kwartaal 2009. In jaargemiddelde termen bedroegen de niet-recurrente bonussen in 2008 0,08% en in 2009 0,18% van de brutolonen aangegeven bij de RSZ.

Grafiek 3-6: Aandeel niet-recurrente resultaatsgebonden voordelen (in % van het RSZ-brutoloon)

Bronnen : RSZ; eigen berekeningen secretariaat

Voor een verdere analyse van het gebruik van de cao nr. 90 naar paritair comité, loonklasse, geslacht...verwijzen we naar de documentatienota van het secretariaat gepubliceerd op de website van de CRB (CRB 2010-0395⁴⁷).

⁴⁷ Een actualisatie van de nota wordt in de komende maanden door het secretariaat voorbereid.

3.3 Impact van de (para)fiscaliteit op de arbeid

3.3.1 Ontwikkelingen en uitdagingen

De fiscaliteit en de parafiscaliteit spelen een belangrijke rol in de loonvorming, het werkgelegenheidsbeleid en het concurrentievermogen van de ondernemingen. Concreet beïnvloedt alles wat betrekking heeft op de sociale werkgeversbijdragen en de persoonlijke sociale bijdragen, op de personenbelasting en op de loonsubsidies de ontwikkeling van de loonkosten en van de koopkracht, de stimulansen voor de werknemers om deel te nemen aan de arbeidsmarkt en voor de werkgevers om mensen aan te werven en de rentabiliteit van de ondernemingen.

Het fiscale en parafiscale instrument werd en wordt nu in België nog altijd in ruime mate gehanteerd om de belastingwig en de loonvorming in opwaartse of in neerwaartse richting te beïnvloeden. In de jaren zeventig nam de belastingwig toe via de personenbelasting en van 1982 tot 1996 via de verhoging van de sociale werkgeversbijdragen. Sinds het einde van de jaren negentig vertoont de belastingwig een neerwaartse tendens als gevolg van het algemene beleid dat gericht is op de structurele verlaging van de werkgeversbijdragen en van de persoonlijke bijdragen en dat voorts gepaard gaat met verhogingen voor bepaalde doelgroepen, de hervorming van de personenbelasting die in 2001 werd ingevoerd en de specifieke of algemene loonsubsidies die de laatste jaren steeds meer in het leven werden geroepen.

Al deze (para)fiscale maatregelen werden genomen om te voldoen aan noodwendigheden inzake concurrentievermogen en werkgelegenheid die België, zoals ook heel wat andere Europese landen, ertoe hebben aangezet de heffingen op de lonen te verlagen. Deze verlaging heeft tot doel de loonkostenontwikkeling binnen de perken te houden, enerzijds en de activiteitsgraad en de werkgelegenheid van de laagst geschoolden te stimuleren, anderzijds. Weliswaar hebben deze maatregelen een gunstige invloed op de werkgelegenheidsgraad doordat ze de substitutie van arbeid door kapitaal afremmen, maar niettemin hebben ze een kostprijs voor de staatsbegroting en de begroting van de sociale zekerheid. Door de verlagingen van de sociale bijdragen verminderen immers ook de inkomsten van de sociale zekerheid, die nog voor bijna 70% op de factor arbeid berusten. Tegerlijkertijd stijgen de uitgaven van de sociale zekerheid, onder meer door de toename van de uitgaven voor de gezondheidszorg en de dienstcheques. De alternatieve financiering van de sociale zekerheid komt tegemoet aan twee doelstellingen: de inkomsten en uitgaven van de begroting van de sociale zekerheid in evenwicht houden en terzelfder tijd de staatssubsidies beperken. Deze alternatieve financiering bestaat hoofdzakelijk uit een deel van de btw-inkomsten en maakt zowat 20% van de begrotingsinkomsten uit.

3.3.2 Arbeid, kapitaal en verbruik

In België waren de (para)fiscale inkomsten in 2008, net als in 2007, goed voor 44% van het bbp. Deze gezamenlijke inkomsten dienen om de inkomens- of welzijnsverdeling bij te sturen en de productie van openbare goederen en diensten te financieren. Deze indicator hangt af van de tegenhangers op het vlak van de overheidsuitgaven: hij zal hoger zijn in een land waar de financiering van de pensioenen gebaseerd is op het herverdelingsstelsel dan in een land waar de pensioenen door kapitalisatie worden gefinancierd en ook hoger in een land waar het gebruik van de infrastructuur gratis is dan in een land waar voor het gebruik moet worden betaald.

De gezamenlijke belastinginkomsten komen van verschillende bronnen: heffingen op het verbruik, op het kapitaal en op de arbeid. België heeft een gelijkaardige heffingsstructuur als Zweden, Duitsland, Oostenrijk, Finland en Frankrijk, waar meer dan 50% van de totale inkomsten afkomstig is van de factor arbeid. In België komt uit de sinds 2000 waargenomen tendensen een lichte inkrimping van het

procentuele aandeel van de inkomsten in het bbp naar voren (-0,7 procentpunt). Deze inkrimping is het resultaat van de combinatie van een groeiend aandeel van de inkomsten uit de heffingen op kapitaal, enerzijds en een kleiner wordend aandeel van de inkomsten uit de heffingen op het verbruik en op de arbeid, anderzijds.

De Europese Commissie berekent ook impliciete belastingvoeten op arbeid, kapitaal⁴⁸ en verbruik, die het aandeel van de heffingen op de loonmassa, op de vermogens en op de inkomsten uit eigendom en op de toegevoegde waarde weergeven.

Tabel 3-1 : Impliciete aanslagvoeten op het verbruik, het kapitaal en de loonarbeid: economie in haar geheel (2008)

	Duitsland	Nederland	Frankrijk	Gem-3	België
Verbruik	19,8%	26,7%	19,1%	20,3%	21,2%
Kapitaal	23,1%	17,2%	38,8%	28,5%	32,7%
Arbeid	39,2%	35,4%	41,4%	39,6%	42,6%
waarvan: personenbelasting	13,5%	11,7%	10,8%	12,2%	17,9%
persoonlijke bijdragen	12,4%	13,7%	7,5%	10,7%	8,3%
werkgeversbijdragen	13,3%	10,0%	23,1%	16,7%	16,4%

Bron: Eurostat

De impliciete belastingvoet op de loonarbeid kan worden uitgesplitst in drie heffingsbronnen: de personenbelasting, de sociale werkgeversbijdragen en de persoonlijke sociale bijdragen. In vergelijking met de referentielanden heeft België de zwaarste directe belastingen (personenbelasting). De sociale werkgeversbijdragen en de persoonlijke sociale bijdragen zijn in België daarentegen minder aanzienlijk dan gemiddeld in de drie referentielanden.

Achter deze macro-economische tarieven gaat een grote verscheidenheid van de (para)fiscale wig in de verdeling van de brutolonen schuil. Het is dan ook interessant zich te buigen over de situatie van bepaalde typeprofielen waarvan de heffingen afhangen van de gezinssamenstelling en van het inkomensniveau. Volgens de Oeso hebben alle Belgische profielen voordeel gehaald van de verlaging van de (para)fiscaliteit via de hervorming van de personenbelasting en de verlagingen van de sociale werkgeversbijdragen en van de persoonlijke sociale bijdragen. In 2009 bedroeg de belastingwig 33,7% voor de alleenstaanden met twee kinderen die 67% van het gemiddelde loon ontvingen tot 60,5% voor de alleenstaanden zonder kinderen die 167% van het gemiddelde loon ontvingen. De ondergrens die door de Oeso in aanmerking wordt genomen (67% van het gemiddelde loon) maakt het niet mogelijk rekening te houden met de lage lonen, waarvoor de afgelopen tien jaar in ons land bijzondere inspanningen werden geleverd op het vlak van zowel de kosten als de koopkracht.

3.3.3 Maatregelen ter verlichting van de (para)fiscaliteit op de lonen

Het verband tussen de werkgelegenheid en het loonpeil is zeer complex. Dit komt vooral omdat het loon een inkomens- en een kostenzijde heeft. Op micro-economisch niveau zijn de lonen een grote kostenfactor voor de ondernemingen, maar op macro-economisch niveau vormen ze het hoofdbestanddeel van het gezinsinkomen en dus ook van de vraag die tot de hele economie wordt

⁴⁸ De impliciete belastingvoet op kapitaal weerspiegelt de fiscale druk op de vermogens en op de inkomsten uit eigendom. Het verschil tussen de impliciete belastingvoet op kapitaal en de impliciete belastingvoet op inkomsten uit kapitaal is dat de eerste de heffingen op de voorraad rijkdommen (onroerende voorheffing, taks op bedrijfswagens...) bevat, terwijl de tweede alleen de belastingen op de inkomsten omvat.

gericht. Deze twee zijden mogen nooit van elkaar worden losgemaakt om het macro-economische evenwicht en de macro-economische dynamiek te begrijpen en te vrijwaren.

Eenzijds brengt een buitensporige stijging van de arbeidskosten een dubbele substitutie mee die schadelijk is voor de werkgelegenheid: de vervanging van arbeid door kapitaal en de vervanging van laaggekwalificeerde arbeid, waarvan de productiviteit lager ligt dan het marktloon, door hooggekwalificeerde arbeid. Anderzijds kan een te grote verlaging van het loonpeil de binnenlandse vraag vertragen, waardoor ook de productie minder snel toeneemt, wat eveneens de werkgelegenheid schaadt.

Om de mensen financieel aan te moedigen om te gaan werken en de werkgevers tot aanwervingen aan te zetten, heeft de overheid de systemen van belastingen en sociale overdrachten gebruikt. In theorie zijn de beschikbare maatregelen: een verlaging van de sociale bijdragen – zowel voor de werknemers als voor de werkgevers, hetzij structureel, hetzij eenmalig – de ontwikkeling van maatregelen m.b.t. loonsubsidies en een hervorming van de personenbelasting. Een bijdragevermindering mag de vraag naar arbeid dan wel stimuleren, daar moet nog altijd een daarmee overeenstemmend aanbod tegenover staan. Zo niet, dan ontstaat een opwaartse druk op de brutolonen.

In België beantwoorden de maatregelen aan twee hoofdbekommernissen: het behoud van het concurrentievermogen van onze economie en de inschakeling van zwakke groepen op de arbeidsmarkt. Deze maatregelen beogen de verlaging van de arbeidskosten voor de werkgever en/of de verhoging van het nettoloon van de werknemer.

De verlagingen van de persoonlijke sociale bijdragen

Teneinde het nettoloon van de werknemers met een brutomaandloon dat onder een bepaald plafond ligt aantrekkelijker te maken, scheidt de werkbonus de mogelijkheid het verschuldigde bedrag van de persoonlijke bijdragen aan de sociale zekerheid te verlagen. De toegekende vermindering is maximaal voor het minimumloon en wordt kleiner naarmate het brutoloon hoger ligt. Vanaf een bepaald in de tijd voortschrijdend plafond bedraagt de verlaging nihil.

De parameters van het werkbonussysteem, t.w. de benedengrens, de bovengrens en het maximumbedrag van de verlaging, zijn sinds 2000 geëvolueerd. Niet alleen passen ze zich automatisch aan de loonindexering aan, bovendien werd het systeem uitgebreid opdat een hoger aantal werknemers (meer dan 40%) erdoor wordt begunstigd. Het maximumbedrag van de verlaging is nu 175 euro voor de bedienden en 189 euro voor de arbeiders. Dit systeem is ook van toepassing op alle werknemers met een brutoloon van minder dan 2.203,72 euro. Voor de werknemers met een minimumloon geldt nu een tarief voor de persoonlijke sociale bijdrage van 0,45% i.p.v. 13,07%.

Dankzij de geleidelijke degressiviteit van het systeem kunnen de lagenlonenvallen worden beperkt en tracht men te vermijden dat de vooruitgang in de loopbaan wordt belemmerd. Dankzij dit werkbonussysteem kunnen de werknemers met een laag loon weliswaar een hoger nettoloon ontvangen, maar het systeem vermindert ook de elasticiteit van het nettoloon in verhouding tot het brutoloon. Het niveau van het nettoloon is aantrekkelijker, maar de werknemers halen een minder groot nettovoordeel uit een stijging van het brutoloon.

De verlagingen van de sociale werkgeversbijdragen

Sedert 1 januari 2004 werd het systeem van verlaging van de werkgeversbijdragen vereenvoudigd. Het steunt op het principe van een structurele vermindering voor allen (400 euro/kwartaal) om de arbeidskosten in het algemeen te verlichten, met een extra verlaging voor de lage lonen ($L < 5870,71$

euro/kwartaal) en de hoge lonen ($L > 12.000$ euro/kwartaal). De extra verlaging voor de lage lonen is een manier om de arbeidskosten van laaggeschoolde werknemers, die sedert het begin van de jaren tachtig zwak staan op de arbeidsmarkt, te verlichten. De verlaging van de werkgeversbijdragen voor de hoge lonen heeft tot doel de aanwerving van specialisten en wetenschappers te bevorderen en zo de hersenvlucht uit België te beperken.

Het systeem voorziet ook in extra verlagingen voor bepaalde doelgroepen waarvan de overheid de aanwerving wil bevorderen. Deze verlagingen zijn forfaitaire bedragen van 300, 400 of 1000 euro per kwartaal gedurende een gegeven periode en zijn cumuleerbaar met de structurele verlaging. De doelgroepen zijn de oudere werknemers, de eerste drie werknemers die een nieuwe werkgever aanwerft, de jonge werknemers, de werknemers die het slachtoffer zijn van een herstructurering, de langdurig werklozen en de werknemers die met een regeling van collectieve arbeidsduurverkorting werken.

In het kader van de crisismaatregelen werden ook twee tijdelijke verlagingen ingevoerd. Dankzij de tijdelijke collectieve arbeidsduurverkorting en de vierdagenweek kan de werkgever, naargelang van de omvang van de arbeidsduurverkorting, een verlaging van de werkgeversbijdrage van 600 tot 1150 euro per kwartaal genieten. Deze verlaging, die in het derde kwartaal van 2009 van kracht is geworden, moest maar tot einde 2009 van toepassing zijn, maar werd verlengd tot 31 december 2010. Dankzij de tweede crisisverlaging krijgt de werkgever een bijdrageverlaging van 1000 euro per kwartaal indien hij een werknemer aanwerft die werd ontslagen ingevolge een herstructurering en indien deze het werk hervat als opleider of begeleider en een ervaringtoelage ontvangt. Deze maatregel is enkel van toepassing op indiensttredingen tijdens de periode van 1 januari 2010 tot 1 januari 2012.

In 2009 waren de totale socialebijdrageverlagingen voor de werkgevers goed voor 4,7 miljard euro en 3,5% van de loonmassa. Van dit bedrag ging 83,8 % naar structurele verminderingen voor werknemers uit de privésector en ging de overige 16,2% naar extra verlagingen voor doelgroepen.

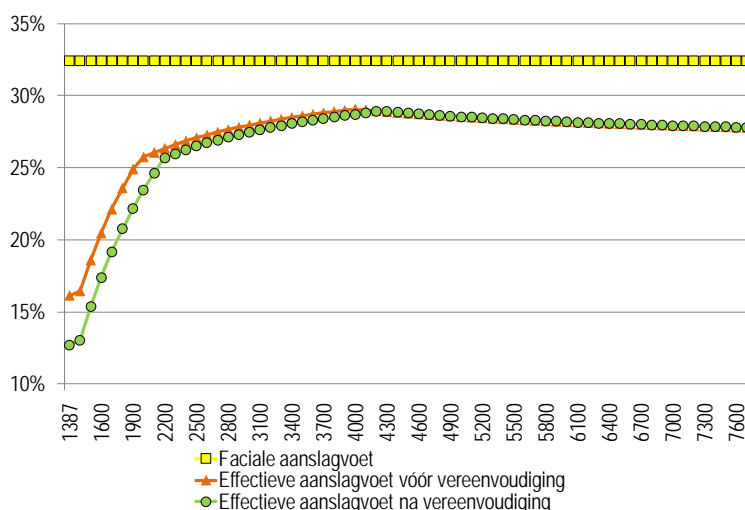
Het plafond voor de extra verlaging die wordt toegekend aan de lage lonen was vastgesteld op 5310 euro per kwartaal. Met dit plafond kon iets meer dan 30% van de arbeidsplaatsen de extra verlaging voor de lage lonen genieten. Vanaf het eerste kwartaal van 2005 is dit plafond opgetrokken tot 5870,71 euro per kwartaal en kon iets meer dan 40% van de arbeidsplaatsen de extra verlaging genieten. Sindsdien werd het plafond echter niet meer gewijzigd en vertoont het aandeel van de arbeidsplaatsen waarvoor deze extra verlaging geldt een neerwaartse tendens: het is nl. teruggelopen tot 27% in 2009. Sinds het tweede kwartaal van 2007 werd ingevolge de verhoging van het minimumloon met 25 euro een wijziging aangebracht aan de formule voor de berekening van de extra verlaging. Door deze wijziging zijn niet meer werknemers bij de maatregel betrokken, maar kan wel het verlies aan lastenverlagingen voor de werkgever worden gecompenseerd. Sinds het eerste kwartaal van 2010 is het plafond opgetrokken tot 6030 euro.

Dit systeem van verlaging van de sociale werkgeversbijdragen blijft nog altijd complex en mist duidelijkheid en eenvoud, hoewel het in 2004 werd geharmoniseerd. De sociale bijdragevoet voor de werkgevers is dezelfde voor iedereen (32,4% van het brutoloon), maar wordt in België door niemand betaald omdat alle werkgevers een structurele verlaging genieten en een extra verlaging wordt toegekend voor de lage en de hoge lonen en bijkomende verlagingen voor de doelgroepen. Het Belgische parafiscale systeem, dat lineair was, is zowel voor de sociale werkgeversbijdragen als voor de persoonlijke sociale bijdragen progressief geworden. De tarieven van de sociale bijdragen verschillen immers naargelang van het loonpeil en van de persoonlijke kenmerken van de werknemer. In sommige gevallen kunnen de sociale werkgeversbijdragen nihil bedragen.

Een adviesvraag van de minister van Werk aan de sociale partners beoogde de structurele en zichtbare vereenvoudiging van de banenplannen. In het interprofessioneel akkoord (IPA) 2009-2010 hebben de sociale partners overeenstemming bereikt over de verlaging van de werkgeversbijdragen, met inbegrip van de aanpassing van de in aanmerking genomen boven- en ondergrens voor de berekening van de structurele vermindering. Voorts werd in het IPA overeengekomen dat een deel van de vrijgemaakte middelen zou worden toegevoegd aan het bestaande budget voor de activering van de werklozen die het moeilijkst weer inzetbaar zijn. Deze maatregelen hadden in principe moeten worden opgenomen in de economische herstellwet van 27 maart 2009. Dit werd echter onmogelijk gemaakt door het belangenconflict dat het Vlaamse parlement in februari 2009 had ingesteld, waardoor deze maatregelen werden opgenomen in een afzonderlijk voorontwerp van wet. Begin oktober 2009 hebben de sociale partners hun advies aan de minister van Werk uitgebracht. Einde maart werd een wetsontwerp ingediend, waardoor de wet normaal op 1 juli 2010 in werking zou treden. Inmiddels is de regering echter gevallen en zijn de zaken bij het oude gebleven, met uitzondering van de versterking van de activering van de werkloosheidsuitkeringen, die deel uitmaakt van de crisismaatregelen.

Voor categorie 1 schrijven de sociale partners de afschaffing voor van de verlagingen voor doelgroepen die werden toegekend aan de langdurig werklozen, aan de jongeren in het algemeen en aan de oudere werknemers. De toegekende verlagingen voor de eerste drie aanwervingen, voor de werknemers die het slachtoffer zijn van een herstructurering en voor de arbeidsduurverkorting werden behouden, net als de specifieke vermindering voor de jongeren van minder dan 19 jaar, de zeer laaggeschoolde jongeren, de laaggeschoolde jongeren van buitenlandse afkomst en de laaggeschoolde jongeren met een handicap. De vrijgemaakte middelen worden besteed om de structurele verlaging te versterken en om het budget te verhogen dat bestemd is voor de activering van de werklozen die het moeilijkst weer inzetbaar zijn. Het forfait zal stijgen van 400 tot 444 euro, de grens voor de lage lonen van 5870,71 tot 6600 euro per kwartaal, de grens voor de hoge lonen van 12.000 tot 12.733 euro en de alfacoëfficiënt zal dalen van 0,162 tot 0,154. Grafiek 3-7 geeft de faciale voet van de werkgeversbijdragen en de effectieve bijdragevoeten voor en na de vereenvoudiging volgens het peil van het brutomaandloon weer.

Grafiek 3-7: Faciale aanslagvoet, effectieve aanslagvoet voor en na de vereenvoudiging volgens het peil van het brutomaandloon

Bronnen: RSZ, eigen berekeningen

De verlaging van de werkgeversbijdragen heeft er in België enerzijds toe bijgedragen dat de jobcreatie wordt gestimuleerd of dat de vernietiging van arbeidsplaatsen voor laaggeschoolden wordt beperkt. Anderzijds heeft ze er ook toe bijgedragen dat onze loonkosten in de pas blijven met de groei van de

loonkosten in de drie referentielanden zoals vermeld in de wet van 26 juli 1996. In België hebben de werkgeversbijdragen van 2001 tot 2003 een rol gespeeld in de stijging van de loonkosten. Van 2004 tot 2006 speelden ze een tegenovergestelde rol en maakten ze een vertraging van de loonkostenstijging mogelijk. Tussen 2006 en 2010, hebben de werkgeversbijdragen opnieuw tot de loonkostenstijging bijgedragen.

De hervorming van de personenbelasting

De tenuitvoerlegging van de hervorming van de personenbelasting werd gespreid over de periode die liep van de belastingjaren 2002 tot 2005 (inkomsten 2001-2004). Deze hervorming heeft de fiscale druk op de inkomens uit arbeid verlicht dankzij de verhoging van het tarief van de eerste schijf van de schaal van de forfaitaire beroepskosten, de verbreding van de middelste schijven van de schaal, de afschaffing van de hoogste marginale belastingvoeten en een betere inaanmerkingneming van de kinderen ten laste.

Deze hervorming zorgt voor meer financiële prikkels om weer de arbeidsmarkt te betreden. Desondanks blijft België een van de drie Europese landen (samen met Zweden en Frankrijk) waar arbeid het zwaarst wordt belast.

Ons belastingstelsel is evenwel nog steeds ingewikkeld en sneller progressief dan in de drie referentielanden. Er zij aan herinnerd dat een snelle progressiviteit van de tarieven van de personenbelasting voorzichtig moet worden geanalyseerd, aangezien sommige categorieën van werknemers hierdoor kunnen worden aangespoord om naar dit belastingstelsel over te schakelen door een vennootschap op te richten.

De loonsubsidies

In België bestaan een aantal loonsubsidies die worden uitgekeerd door hetzij de sociale zekerheid: sociale maribel, activering van de werkloosheidsuitkeringen, dienstencheques, hetzij de gewesten: "oudere werknemers", tewerkstellingspremie, hetzij door de federale regering: premie voor nacht- en ploegenarbeid en voor overuren, algemene subsidie gekoppeld aan de twee recentste IPA's, subsidies m.b.t. de O&O-activiteiten en specifieke subsidies.

De loonsubsidies via de federale fiscaliteit worden d.m.v. een vrijstelling van bedrijfsvoorheffing toegekend. De werkgever houdt de volledige bedrijfsvoorheffing in op het belastbare loon, slechts een deel ervan wordt gestort in de openbare schatkist en de werkgever en /of de werknemer (overuren) behoudt(en) het andere deel. In de nationale rekeningen moet de volledige voorheffing in de loonkosten vervat blijven en wordt het niet doorgestorte gedeelte geboekt als een subsidie aan de ondernemingen. Vanuit het oogpunt van de nationale boekhouding heeft deze maatregel dus geen enkele impact op de loonkosten, maar wel op de productiekosten.

In het IPA 2007-2008 werd aan de ondernemingen een vrijstelling van bedrijfsvoorheffing toegekend van 0,25% van de brutolonen teneinde een interprofessionele structurele looncorrectie van 0,15% van de totale loonkosten in te voeren. De uitzonderlijke overeenkomst die werd gesloten voor de jaren 2009 en 2010 schrijft voor dat deze vrijstelling wordt opgetrokken tot 0,75% op 1 januari 2009 en tot 1% op 1 januari 2010.

De loonsubsidie voor onderzoek werd in 2005 ingevoerd om O&O-initiatieven in de ondernemingen te stimuleren. Deze vrijstelling van betaling van de bedrijfsvoorheffing op de lonen van de onderzoekers werd vanaf 1 januari 2009 opgetrokken van 65% tot 75%.

Sinds 1 juli 2005 genieten de eerste 65 overuren een vermindering van de bedrijfsvoorheffing op het overloon ten gunste van de werkgevers en de werknemers. De verlagingen van de bedrijfsvoorheffing zijn sinds het IPA 2007-2008 fors verhoogd, waarbij wel erover wordt gewaakt dat een overuur niet minder duur is dan een gewoon uur. Op 1 januari 2009 werd het aantal overuren die deze regeling genieten opgetrokken van 65 tot 100 en op 1 januari 2010 werd dat aantal verhoogd van 100 tot 130.

De subsidie voor ploegen- en nachtarbeid bestaat sinds 2004 en heeft tot doel de vernietiging van banen te vermijden teneinde het Belgische systeem meer in overeenstemming te brengen met dat in bepaalde lidstaten en zo de overdracht van activiteiten naar het buitenland te voorkomen. De vrijstelling van bedrijfsvoorheffing was in april 2007 verhoogd van 5,63% tot 10,7% en bedraagt 15,6% sinds 1 juni 2009.

In het kader van de crisismaatregelen werd de activering van de werkloosheidsuitkeringen versterkt. Deze omvat een bijdrage van de RVA in het bedrag van het nettoloon dat de werkgever moet betalen wanneer deze een werknemer aanwerft die voordien een werkloosheidsuitkering ontving. Deze versterking komt op twee manieren tot stand: een versoepeling van de voorwaarden waaraan de werknemer moet voldoen (voor sommige jongeren is het niet langer noodzakelijk een werkloosheidsuitkering te ontvangen) en een verhoging van het bedrag van de bijdrage. Deze nieuwe maatregel is van toepassing op de aanwervingen van 1 januari 2010 tot en met 31 december 2011.

In 2008 bedroeg het budget voor deze loonsubsidies via de federale fiscaliteit 1184 miljoen euro, maar in 2009 liep het al op tot 1690 miljoen euro. Het Federaal Planbureau verwacht een enveloppe van ruim 2,3 miljard euro voor 2012. Deze toename moet voornamelijk worden toegeschreven aan de invoering van de algemene subsidie en aan de uitbreiding van de maatregelen ten gunste van nacht- en ploegenarbeid en van de overuren.

Tabel 3-2: Ontwikkeling van en vooruitzichten m.b.t. de loonsubsidies 1996-2012 (miljoenen euro's)

	1996	2008	2009	2010	2011	2012
Verminderingen werkgeversbijdragen	1306	4917	4722	4628	4411	4430
Loonsubsidies	19	3029	3771	4625	5011	5148
Via sociale zekerheid	0	1816	2039	2363	2644	2721
Sociale Maribel	0	664	691	708	715	715
Jongerenbonus (non-profit)	0	0	28	28	29	29
Alternatieve sociale Maribel	0	0	22	59	62	66
Activering	0	254	248	339	464	397
Dienstencheques	0	899	1051	1229	1374	1515
Via federaal niveau	0	1184	1690	2220	2324	2383
Nacht- en ploegenarbeid	0	689	754	900	967	987
Overuren	0	36	37	45	54	55
Onderzoek en ontwikkeling	0	170	335	331	334	340
Algemene subsidie	0	205	468	849	870	900
Specifieke subsidies	0	83	96	95	98	101
Via gewestniveau	19	29	42	42	43	44
Oudere werklozen	0	15	26	27	28	28
Werkgelegenheidspremie	19	14	16	16	16	16
Totaal ten gunste van de werkgevers	1325	7946	8492	9254	9422	9578
Verminderingen werknemersbijdragen	0	699	690	637	596	591

Bron: FPB

De loonsubsidies houden een overdracht naar de ondernemingen in. Voor de invoering van de algemene subsidie bleef 80% van de loonsubsidies via de federale fiscaliteit geconcentreerd in

welbepaalde bedrijfstakken, waaronder de zakelijke dienstverlening, de scheikundige sector, de automobielsector, de voedingsindustrie en de ijzer- en metaalnijverheid. Doordat het aandeel van de algemene vermindering werd verhoogd, zijn de loonsubsidies almaar meer eenvormig verdeeld over de verschillende bedrijfstakken. De voor 2011 bepaalde enveloppe bestaat voor 41,6% uit subsidies voor ploegen- en nachtarbeid, voor 37,4% uit de algemene vermindering, voor 14,4% uit de subsidie voor onderzoek, voor 2,3% uit de subsidie voor overuren en voor 4,2% uit de specifieke (sectorale) subsidies. De verdeling van de enveloppe is zo goed als identiek voor 2012.

3.3.4 De effecten van de maatregelen ter verlichting van de (para)fiscaliteit op de arbeidskosten en op de koopkracht

De veranderingen op het vlak van de (para)fiscaliteit hebben een rechtstreekse impact op de koopkracht en op de arbeidskosten en, bijgevolg, op de beslissingen m.b.t. de arbeidsmarktparticipatie en op de aanwervingsbeslissingen.

Wat de koopkracht betreft, heeft het secretariaat van de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven, met de hulp van de fod Financiën, getracht inzicht te krijgen in het effect van de (para)fiscale wijzigingen op de ontwikkeling van het nettoloon tegen constante prijzen van 1996 tot 2006⁴⁹. Gebleken is dat de parafiscale wijzigingen die in die periode werden ingevoerd, t.w. de werkbonus, de herinvoering van de indexering van de belastingschalen, de verlaging van de crisisbelasting, de hervorming van de personenbelasting, de verhoging van de belastingvrije som voor de lage en de gemiddelde lonen en de verhoging van de eerste schijf van de forfaitaire beroepskosten, hebben geleid tot een verbetering van het nettoloon tegen constante prijzen, ongeacht de beschouwde gezinssamenstelling en het inkomenspeil. Dit betekent dat het nettoloon tegen constante prijzen tijdens die periode hoe dan ook voor alle werknemers zou zijn gestegen, zelfs als de lonen alleen de indexering zouden hebben gevolgd, m.a.w. als ze bovenop het gezondheidsindexcijfer geen andere ontwikkeling hadden ondergaan. Uiteraard is de omvang van de stijging niet dezelfde voor iedereen. Tabel 3-3 geeft de ontwikkeling van de gemiddelde aanslagvoet voor verschillende gezinsprofielen⁵⁰ van 1996 tot 2009 weer, in de veronderstelling dat de lonen de inflatie zouden hebben gevolgd.

Over de periode 1996-2006 is het voordeel uitgedrukt in koopkracht in relatieve termen groter voor de lage lonen, vervolgens voor de hoge lonen en ten slotte voor de gemiddelde lonen. Alle profielen hebben voordeel gehaald van de herinvoering van de indexering van de belastingschalen en van de verlaging van de crisisbelasting. De lage lonen werden gunstig beïnvloed door de invoering en uitbreiding van het werkbonussysteem en door de verhoging van het tarief van de eerste schijf van de schaal van de forfaitaire beroepskosten en door de verbreding van de middelste schijven van de schaal. De hoge lonen hebben voornamelijk voordeel gehaald van de afschaffing van de hoogste marginale belastingvoeten. De gemiddelde lonen, daarentegen, kenden de minst sterke stijging van het nettoloon tegen constante prijzen doordat ze niet het voorwerp waren van de werkbonus, noch van de afschaffing van de hogere marginale belastingvoeten.

Van 2006 tot 2009 komt de verhoging van de koopkracht vooral ten goede aan de lage lonen dankzij de uitbreiding van de werkbonus, de verhoging van de belastingvrije som voor de lage en de gemiddelde lonen en de verbreding van de eerste schijf van de forfaitaire beroepskosten. De

⁴⁹ Voor meer details, zie de nota van het secretariaat over de impact van de (para)fiscale wijzigingen op de ontwikkeling van het nettoloon tegen constante prijzen van 1996 tot 2006, die nog moet verschijnen.

⁵⁰ 36 gezinsprofielen werden omschreven volgens verschillende criteria: bestaat het gezin al dan niet uit een koppel? Zo ja, beschikt het dan over één of twee inkomens? Heeft het twee kinderen of geen kinderen ten laste? Voorts werden profielen samengesteld op basis van het loonniveau, uitgedrukt als percentage van het gemiddelde brutoloon.

werknemers met hoge lonen daarentegen, die tijdens de voorafgaande periode voordeel hadden gehaald van de afschaffing van de hogere marginale belastingvoeten in het kader van de belastinghervorming, zagen hun nettoloon tegen constante prijzen tijdens die periode het minst stijgen.

Natuurlijk verschilt de bijdrage van deze (para)fiscale veranderingen aan de toename van de koopkracht ook naargelang van het gezinsprofiel (Tabel 3-4, kolom 3). Voor de lagen lonen verklaren de (para)fiscale veranderingen het grootste deel van de stijging van het nettoloon tegen constante prijzen tijdens de periode 1996-2009 (71 tot 80% voor de brutolonen die gelijk zijn aan 50% van het gemiddelde loon, en 59 tot 74% voor de brutolonen die 75% van het gemiddelde loon bedragen). Met andere woorden, de stijging van de koopkracht van de lage lonen is meer het gevolg van de (para)fiscale veranderingen dan van de verhoging van hun reële brutolonen. Het tegenovergestelde wordt echter vastgesteld voor de gemiddelde en de hoge lonen, aangezien voor die lonen slechts 33,3 tot 54,2% van de stijging van het nettoloon tegen constante prijzen wordt verklaard door de (para)fiscale veranderingen.

Over de hele periode 1996-2009 bedroeg de stijging van de koopkracht van de lage lonen (50% van het gemiddelde loon) 16 tot 20% (waarvan 12 tot 16% dankzij de (para)fiscale wijzigingen), terwijl die van de middelhoge en hoge lonen (250% van het gemiddelde loon) 8 tot 12% bedroeg (waarvan 3 tot 6% dankzij de (para)fiscale wijzigingen).

Tabel 3-3: Ontwikkeling van de gemiddelde aanslagvoet, ervan uitgaand dat de lonen van 1996 tot 2009 de inflatie zouden hebben gevolgd

	Gemiddelde voet 1996	Gemiddelde voet 2006	Gemiddelde voet 2009	Vershil 1996-2009
Profielen zonder kinderen				
Alleenstaande 50%	26,0%	18,4%	15,9%	-10,1%
Alleenstaande 100%	40,5%	38,9%	38,5%	-2,0%
Alleenstaande 150%	46,3%	44,8%	44,5%	-1,8%
Alleenstaande 250%	52,5%	50,8%	50,7%	-1,8%
Koppel 50%	13,1%	4,7%	1,2%	-11,9%
Koppel 100%	29,9%	28,7%	27,9%	-2,0%
Koppel 150%	38,1%	36,9%	36,4%	-1,7%
Koppel 250%	47,0%	45,8%	45,5%	-1,5%
Koppel 50% -50%	26,3%	19,4%	16,8%	-9,5%
Koppel 100% -100%	40,8%	39,0%	38,6%	-2,2%
Koppel 150% -150%	46,3%	44,7%	44,3%	-2,0%
Koppel 250% -250%	52,1%	50,3%	50,2%	-1,9%
Profielen met kinderen				
Koppel 50%	13,1%	2,5%	0,1%	-13,0%
Koppel 100%	29,2%	25,5%	24,6%	-4,6%
Koppel 150%	37,7%	25,5%	34,2%	-3,5%
Koppel 250%	46,7%	44,6%	44,2%	-2,5%
Koppel 50% -50%	25,6%	16,2%	13,5%	-12,1%
Koppel 100% -100%	40,4%	37,4%	37,4%	-3,0%
Koppel 150% -150%	46,1%	43,6%	43,3%	-2,8%
Koppel 250% -250%	52,0%	49,7%	49,6%	-2,4%

Noten: in de ontwikkelingen van de gemiddelde aanslagvoeten in deze tabel werd geen rekening gehouden met het effect van de gewijzigde belastingaftrekmogelijkheden ten gevolge van de belastinghervorming, bv. met het feit dat de aftrekbaarheid van de kinderopvangkosten niet meer geplafonneerd is; omdat de aanslagvoeten voor de alleenstaanden met kinderen sterk gelijken op die voor de alleenstaanden zonder kinderen, werden ze niet in deze tabel opgenomen; een volledige versie van de tabel, met inbegrip van de aanslagvoeten voor de profielen met een loon dat 75% en 200% van het gemiddelde loon bedraagt, kan worden geraadpleegd in de documentatienota CRB 2010-1026.

Bronnen: fod Financiën, eigen berekeningen

Tabel 3-4: Totale stijging van het nettoloon tegen constante prijzen en stijging van het nettoloon tegen constante prijzen als gevolg van de (para)fiscale veranderingen van 1996 tot 2009

	Verhoging totale nettoloon (A)	Verhoging tgv parafiscaliteit (B)	(B/A)
Profielen zonder kinderen			
Alleenstaande 50%	17,9%	13,8%	77,1%
Alleenstaande 100%	9,0%	3,2%	35,6%
Alleenstaande 150%	9,1%	3,3%	36,3%
Alleenstaande 250%	10,4%	3,9%	37,5%
koppel 50%	17,8%	13,6%	76,4%
koppel 100%	8,5%	2,9%	34,1%
koppel 150%	8,4%	2,8%	33,3%
koppel 250%	8,6%	2,9%	33,7%
koppel 50% -50%	16,9%	12,9%	76,3%
koppel 100% -100%	9,5%	3,7%	38,9%
koppel 150% -150%	9,6%	3,7%	38,5%
koppel 250% -250%	10,4%	3,9%	37,5%
Profielen met kinderen			
koppel 50%	20,9%	14,9%	71,3%
koppel 100%	12,0%	6,5%	54,2%
koppel 150%	11,1%	5,5%	49,5%
koppel 250%	10,5%	4,7%	44,8%
koppel 50% -50%	20,3%	16,2%	79,8%
koppel 100% -100%	11,6%	5,8%	50,0%
koppel 150% -150%	11,2%	5,3%	47,3%
koppel 250% -250%	11,4%	5,0%	43,9%

Noot: een volledige versie van de tabel, met inbegrip van de cijfers voor de alleenstaanden met kinderen en voor de profielen met een loon dat 75% en 200% van het gemiddelde loon bedraagt, kan worden geraadpleegd in de documentatienota CRB 2010-1026.

Bronnen: fod Financiën, eigen berekeningen

Wat de arbeidskosten betreft, geeft Tabel 3-5 de verminderingen van de sociale werkgeversbijdragen en de loonsubsidies in percenten van de loonmassa voor de privésector van 1996 tot 2010 weer.

Tabel 3-5: Verminderingen van de sociale werkgeversbijdragen en loonsubsidies in percenten van de loonmassa: privésector (1996-2012)

	1996	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Loonmassa	83189	108243	109520	112732	115938	121709	128538	134732	135143	136251	139248	145720
Vermindering werkgeversbijdragen	1306	3029	3170	3784	4254	4419	4779	4917	4722	4628	4411	4430
Loonsubsidies federaal	0	0	0	25	110	455	834	1184	1690	2220	2324	2383
Vminderingen werkgeversbijdragen in % LM	1,6%	2,8%	2,9%	3,4%	3,7%	3,6%	3,7%	3,6%	3,5%	3,4%	3,2%	3,0%
Loonsubsidies in % LM	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,4%	0,6%	0,9%	1,3%	1,6%	1,7%	1,6%

Bronnen: Federaal Planbureau

Bronvermelding

Wetteksten en teksten van het sociaal overleg

Generatiepact, via internet op adres : http://www.premier.fgov.be/nl/051011_generatiepact.pdf

INTERPROFESSIONEEL AKKOORD 2007 - 2008, via Internet op adres van de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven : <http://www.ccecrb.fgov.be>

UITZONDERLIJK AKKOORD 2009-2010, via Internet op adres van de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven: <http://www.ccecrb.fgov.be>

WET van 26 juli 1996 tot bevordering van de werkgelegenheid en tot preventieve vrijwaring van het concurrentievermogen, Belgisch Staatsblad, 1 augustus 1996, blz. 20575-20593.

Monografieën

BACH, H.-U, e.a. (2009) "Arbeitsmarkt-Projektion 2010 Die Krise wird deutliche Spuren hinterlassen", *IAB-Kurzbericht*, nr. 20/2009, 12 blz.

BACH, Hans-Uwe en Eugen, SPITZNAGEL (2009) "Betriebe zahlen mit – und haben was davon", *IAB-Kurzbericht*, nr. 17/2009, 8 blz.

BISPINCK, Reinhart en WSI-Tarifarchiv (2009), *Tarifpolitischer Halbjahresbericht 2009 : Eine Zwischenbilanz der Lohn und Gehaltsrunde 2009*, Düsseldorf, WSI-Tarifarchiv, 25 blz.

BISPINCK, Reinhart en WSI-Tarifarchiv (2010), *Tarifpolitischer Halbjahresbericht 2010 : Eine Zwischenbilanz der Lohn und Gehaltsrunde 2010*, Düsseldorf, WSI-Tarifarchiv, 29 blz.

BISPINCK, Reinhart en WSI-Tarifarchiv (2010a), *Tarifliche Pauschal- und Einmalzahlungen*, Düsseldorf, WSI-Tarifarchiv, 10 blz.

BISPINCK, Reinhart en WSI-Tarifarchiv (2010b), *Tarifrunde 2011 : Die Kündigungstermine*, Düsseldorf, WSI-Tarifarchiv, 6 blz.

BISPINCK, Reinhart en WSI-Tarifarchiv (2010c), "Tarifabschlüsse", Informationen zur Tarifpolitik, *Monatsbericht*, Augustus-September 2010, 25 blz.

BOGEDAN, Claudia, Wolfram BREHMER en Alexander HERZOG-STEIN (2009), "Betriebliche Beschäftigungssicherung in der Krise", *WSI-Report*, nr.

CENTRAAL PLANBUREAU (2010), *Macro-economische Verkenning 2011*, Den Haag, Sdu Uitgevers, 137 blz. via Internet op adres : <http://www.cpb.nl/nl/pub/cepmev/mev/>

CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN (2007), *Fiscaliteit en parafiscaliteit op arbeid in België*, CCE-CRB 2007-257DEF, februari 2007.

CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN (2008), *Technisch verslag van het secretariaat over de maximale beschikbare marges voor de loonkostenontwikkeling (CRB 2008-1400DEF)*, Brussel, CRB, 219 blz.

CRIMMANN, A. and F. WIESSNER (2009), "Verschnaufpause dank Kurzarbeit", *IAB-Kurzbericht*, nr. 14/2009, 8 blz.

DARES (2009), *La négociation collective en 2008*, Paris, Dares, 615 blz.

DARES (2010), *La négociation collective en 2009*, Paris, Dares, 694 blz.

MINISTERIE VAN SOCIALE ZAKEN EN WERKGELEGENHEID-AFDELING CAO-ONDERZOEK EN BELEIDSINFORMATIE (2010), *Voorjaarsrapportage CAO-afspraken 2010*, ministerie van Sociale zaken en Werkgelegenheid, Den Haag, 46 blz.+bijlagen

EUROPESE COMMISSIE (2008), *Taxation Trends in the European Union*, Luxemburg, Eurstat

FEDERAAL PLANBUREAU (2010), *Economische vooruitzichten 2010-2015*, Brussel, Federaal Planbureau.

FEDERAAL PLANBUREAU (2009a), *Economische vooruitzichten tot 2011 (oktober 2010)*, Brussel, Federaal Planbureau, 7 blz.

FEDERAAL PLANBUREAU (2005), "Sociale zekerheidsbijdrageverminderingen en alternatieve financiering: simulatie van beleidsvarianten", *Planning paper*, nr. 97, januari 2005

FISCHER, Gabrielle, Jürgen WAHSE, Vera DAHMS e.a.(2007), "Standortbedingungen und Beschäftigung in den Regionen West- und Ostdeutschlands Ergebnisse des IAB-Betriebspanels 2006", *IAB-Forschungsbericht*, nr. 5, 103 blz.

HECKMANN, M. e.a. (2009), "Wie Betriebe in der Krise Beschäftigung stützen", *IAB-Kurzbericht*, nr. 18/2009, 8 blz.

LESCH, Hagen (2005), "Lohnpolitik und Beschäftigung in Deutschland", *IW-Trends*, jg. 32, nr. 4

MINISTERE DE L'ECONOMIE ET DES FINANCES (2010), *Projet de loi de finances pour 2011 Rapport économique, social et financier TOME I*, Paris, MINEFI via Internet op adres : <http://www.performance-publique.gouv.fr/farandole/2011/pap.html>

NATIONALE BANK VAN BELGIE (2006b), "Lineaire vermindering van de werkgeversbijdragen voor de sociale zekerheid en alternatieve financiering", *Working paper*, nr. 81, maart 2006

PROJEKTGRUPPE GEMEINSCHAFTSDIAGNOSE (2008), *Deutschland am Rande einer Rezession Gemeinschaftsdiagnose Herbst 2008 (18 Oktober 2008)*, Bottrop, Druckerei Peter Pomp GmbH, 69 blz.

PROJEKTGRUPPE GEMEINSCHAFTSDIAGNOSE (2010), *Z Gemeinschaftsdiagnose Herbst 2010 (14 oktober 2010)*, Bottrop, Druckerei Peter Pomp GmbH, 76 blz. via Internet bv. op adres : http://www.iwh-halle.de/d/publik/sonst/gd/2010h/gd_lang.pdf

RHEIN, Thomas, en Melanie STAMM (2006), "Niedriglohnbeschäftigung in Deutschland Deskriptive Befunde zur Entwicklung seit 1980 und Verteilung auf Berufe un Wirtschaftszweige", *IAB-Forschungsbericht*, nr. 12, 40 blz.

RSZ, *Beige brochures: gedetailleerd overzicht van de loontrekkende tewerkstelling.*

RSZ, *Roze brochures: Bijdrageverminderingen sociale zekerheid: aantal arbeidsplaatsen en budgettaire impact.*

SEIFERT, Hartmut (2005), "In jedem dritten Betrieb mit Zeitkonten verfallen Überstunden Unbezahlte Arbeit in deutschen Unternehmen nimmt zu", *WSI-Pressemitteilungen*, 20 juni 2005, 2 blz.

STICHTING VAN DE ARBEID (2009), *Akkoord Stichting van de arbeid 25 maart 2009*, via Internet op adres : <http://www.stvda.nl/nl/publicaties/convenanten/2000-2009/2009/20090325.aspx>

4 Opleiding en vorming

Boordtabel van de sociale partners

		1998	2000	2002	2004	2006	2007	2008	2009 ^e	
I. Investering van de werkgevers ten gunste van de werknemers										
SOCIALE BALANSEN										
	Formele voortgezette opleiding	1,24%	1,34%	1,17%	1,09%	1,08%	1,13%	1,15%	1,10%	
	Formele en informele voortgezette opleiding + bijdragen	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	1,68%	1,59%	
	Formele en informele voortgezette opleiding ondernemingen > 10 werknemers, CK + bijdragen	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	1,88%	1,78%	
II. Participatiegraad										
SOCIALE BALANSEN										
	Gemiddelde	29,6%	32,3%	31,7%	32,7%	32,50%	32,60%	31,4%	32,8%	
	Formele opleiding	Mannen	28,6%	32,3%	31,9%	32,6%	33,20%	34,8%	32,5%	n.a.
		Vrouwen	28,4%	30,2%	31,6%	32,7%	32,70%	31,0%	30,8%	n.a.
	Gemiddelde	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	15,0%	14,4%	
	Informele opleiding	Mannen	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	14,1%	n.a.	
		Vrouwen	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	16,5%	n.a.	
ENQUÊTE NAAR DE ARBEIDSKRACHTEN										
	Alle opleidingsvormen	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	22,7%	23,1%	22,0%	22,9%	
	waarvan: met financiële tegemoetkoming van de werkgever	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	16,60%	17,30%	17,0%	17,7%	
	Structurele Lissabon-indicator (alle opleidingen, 24-65 jaar, referentieperiode van 4 weken)	Gemiddelde	4,4%	6,2%	6,0%	8,6%	7,5%	7,2%	6,8%	
		Mannen	5,0%	6,7%	5,9%	8,7%	7,4%	7,0%	6,4%	
		Vrouwen	3,8%	5,7%	6,0%	8,5%	7,6%	7,4%	7,2%	
III. Opleidingsuren in % van de gewerkte uren										
	Formele opleiding	0,72%	0,82%	0,73%	0,69%	0,71%	0,77%	0,76%	0,78%	
	Informele opleiding	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	0,32%	0,30%	
IV. Opleidingsuren per deelnemer										
	Formele opleiding	Gemiddelde	34,9	36,2	31,8	29,5	29,6	32,2	32,9	28,0
		Mannen	39,7	41,1	36	32,8	33,3	35,5	36,4	32,0
		Vrouwen	26,7	27,3	25,1	24,4	24,2	26,8	27,8	21,8
	informele opleiding	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	29,7	25,7	
n.a. = niet beschikbaar										
^e = raming										

Noot : De gegevens voor 2009 uit de sociale balans zijn voorlopige cijfers. De definitieve gegevens zullen in de loop van het tweede kwartaal van 2011 beschikbaar zijn wanneer de cd-rom van de Balanscentrale wordt uitgegeven.

Boordtabel : internationale vergelijking

	Duitsland	Nederland	Frankrijk	Gem.-3	Max EU-15	Min EU-15	België
I. Investeringen van de werkgevers ten gunste van de werknemers							
CVTS-enquête 1993	1,2%	1,8%	2%	1,6%	2% Fr	0,7% Pt	1,4%
CVTS-enquête 1999	1,5%	2,8%	2,4%	2%	3% Dk	0,9% Gr	1,6%
CVTS-enquête 2005	1,3%	2%	2,3%	1,8%	2,7% Dk	0,6% Gr	1,6%
II. Participatiegraad formele opleiding alle ondernemingen							
CVTS-enquête 1993	24%	26%	37%	29%	43% Ir	13% Pt Gr	25%
CVTS-enquête 1999	32%	41%	46%	38%	61% Su	15% Gr	41%
CVTS-enquête 2005	30%	34%	46%	37%	49% Lu	14% Gr	40%
III. Participatiegraad formele opleiding opleidende ondernemingen							
CVTS-enquête 1993							
CVTS-enquête 1999	36%	44%	51%	42%	63% Su	34% Gr	54%
CVTS-enquête 2005	39%	39%	50%	43%	60% Lu	28% Gr	51%
IV. Participatiegraad minder formele en informele opleiding							
CVTS-enquête 2005							
Opleiding op de werkplek	26%	11%	n.a.	n.a.	26% Al	4% Gr	21%
Colleges en workshops	10%	6%	n.a.	n.a.	38% Dk	2% Gr	8%
Kwaliteitsopleidingscirkels	5%	4%	n.a.	n.a.	6% Be, At, Dk	1% It	6%
Zelfstudie	12%	5%	n.a.	n.a.	14% Dk	0% Gr	6%
Roulatie van arbeidsposten	1%	1%	n.a.	n.a.	12% Su	1% Al Gr P-B Pt	3%
V. Opleidingsuren per deelnemer							
CVTS-enquête 1999	27	37	36	31	42 Es	27 Al	31
CVTS-enquête 2005	30	36	28	30	36 Fr	25 Gr Fi	31
n.a. = niet beschikbaar							

Bronnen: Eurostat, CVTS-enquêtes

De ontwikkeling van een innovatieve economie is een noodzakelijke uitdaging die heel wat mogelijkheden biedt, maar die ook tot gevolg heeft dat sommigen hun vaardigheden moeten vervolmaken of aanpassen, terwijl anderen zich noodgedwongen moeten omscholen of het moeilijk krijgen om zich in te schakelen in het arbeidsproces. Een van de manieren om de beroepsloopbanen veilig te stellen is de totstandbrenging van een daadwerkelijke cultuur van levenslange vorming. Deze cultuur van voortgezette opleiding zal er evenwel niet vanzelf komen; ze vereist eigen financieringsmechanismen die worden bepaald door opleidingsdoelstellingen op het vlak van productiviteit, loonontwikkeling, vervolmaking en aanpassing, beheer van de vaardigheden en van de interne mobiliteit, inschakelings- en herinschakelingsmaatregelen. De ontwikkeling van de opleidingscultuur vereist inspanningen van zowel de ondernemingen als de individuen en de overheid. Deze inspanningen mogen niet louter financieel zijn, maar moeten ook bestaan in de democratisering van de toegang tot opleiding, een positieve benadering van het leerlingwezen en de invoering van zeer gerichte beleidsmaatregelen om de deelneming van bepaalde doelgroepen – op het niveau van zowel de ondernemingen als de werknemers – die tot op heden buiten de praktijk van de voortgezette opleiding vielen te stimuleren.

4.1 Voordelen en verantwoordelijkheid

Op macro-economisch niveau zijn onderwijs en opleiding de belangrijkste hefboomen van de economische groei dankzij hun positieve impact op de productiviteit en op de werkgelegenheidsgraad. Op micro-economisch niveau speelt de basisopleiding een belangrijke rol voor de positionering van de individuen op de arbeidsmarkt. Uit de grote verschillen in werkloosheidsgraad tussen de kwalificatieniveaus blijkt dat onderwijs en opleiding belangrijk zijn voor de inschakeling en de duurzame aanwezigheid op de arbeidsmarkt.

Tijdens de beroepsloopbaan biedt voortgezette opleiding de mogelijkheid de nieuwe technieken te beheersen en zich aan te passen aan de kwalitatieve veranderingen op de arbeidsmarkt. Ze speelt een rol in het beheer van de vaardigheden en garandeert steeds meer de inzetbaarheid van de werknemers. Ze wordt ook als een belangrijk instrument in de strijd tegen de werkloosheid beschouwd omdat ze zorgt voor de inschakeling van jongeren of de herinschakeling van werkzoekenden in het arbeidsproces.

Onderwijs en opleiding hebben cruciale opdrachten in vier grote domeinen: productiviteit en groei, inzetbaarheid en aanpassing, beheer van vaardigheden en interne mobiliteit, inschakeling en herinschakeling. De hamvraag is dan wie in ons land verantwoordelijk is voor onderwijs en opleiding: de overheid, de individuen, de ondernemingen? Wat onderwijs betreft, is dit duidelijk de overheid, maar op het niveau van de voortgezette opleiding zijn de antwoorden talrijk en complex.

De vele doelstellingen van de voortgezette opleiding impliceren een gedeelde verantwoordelijkheid van de ondernemingen, de individuen en de overheid. De realiteit van de voortgezette opleiding is immers zeer rijk en gevarieerd: het kan gaan om de voortgezette opleiding van werkzoekenden of van werknemers; de opleiding kan al dan niet verband houden met de bestaande of de toekomstige job van de werknemer; ze kan bedoeld zijn om de werknemer aan te passen aan een nieuwe technologie of om een carrièrewending mogelijk te maken. Enerzijds investeert de overheid in de voortgezette opleiding

van werknemers en werkzoekenden op federaal⁵¹, gemeenschaps- en gewestniveau⁵² en anderzijds hebben de sociale gesprekspartners unaniem beslist dat deze verantwoordelijkheid zowel bij de ondernemingen als bij de werknemers ligt.

4.2 *Verbintenissen van de sociale partners*

De sociale partners zijn het eens geworden over 3 doelstellingen inzake voortgezette opleiding: een financiële doelstelling van 1,9% teneinde over de middelen te beschikken om een cultuur van voortgezette opleiding te ontwikkelen; een participatiegraad van 50% tegen 2010 om de toegang tot opleiding democratischer te maken⁵³; een bijdrage van 0,10% voor risicogroepen waarmee een deel van de middelen voor voortgezette opleiding wordt uitgetrokken voor groepen die een bijzonder hoog risico lopen op de arbeidsmarkt.

Het thema voortgezette opleiding duikt op in het Interprofessioneel akkoord van 1986. In 1990 bepaalt het akkoord dat elk paritair comité 0,10% van de brutolonen moet betalen voor werk voor en opleiding van risicogroepen. In 1998 beslissen de sociale partners unaniem bijkomende inspanningen op het vlak van voortgezette opleiding te leveren om België na verloop van zes jaar op het gemiddelde niveau van de drie buurlanden te brengen, nl. van 1,2 tot 1,9% van de loonkosten. Het gaat om een totale inspanning, die niet uniform in alle sectoren moet worden gerealiseerd, noch wat de bedragen, noch wat de toepassingsregels betreft.

De doelstelling werd bepaald op basis van de ramingen van de resultaten van onze drie buurlanden in de CVTS I-enquête (1993), die als indicator de financiële investeringen in formele voortgezette opleiding van de ondernemingen met meer dan tien werknemers uit de privésector neemt. De definitieve resultaten geven een gemiddelde van 1,6% voor de drie buurlanden. Aangezien de enquête maar om de vijf jaar wordt uitgevoerd, kon ze niet worden gebruikt voor de jaarlijkse evaluatie van de verbintenissen tussen de sociale partners. Deze enquête blijft evenwel de enige referentie voor een internationale vergelijking van de opleidingsinspanningen.

De sociale balans, die sedert 1996 elk jaar beschikbaar is, maakt het daarentegen mogelijk dezelfde indicator als de CVTS-enquête te verkrijgen voor alle ondernemingen van de privésector, ook die met minder dan tien werknemers. De sociale partners hebben er dan ook unaniem voor gekozen zich op de sociale balans te baseren voor de evaluatie van hun verbintenissen.

Destijds worden een aantal reserves geuit t.a.v. de sociale balans omdat bepaalde ondernemingen die in voortgezette opleiding investeren dit gedeelte van de sociale balans duidelijk niet invullen⁵⁴ en de

---

⁵¹ Inzake voortgezette opleiding is de federale regering enkel nog bevoegd voor het betaald educatief verlof. Via het beleid dat deze regering voert, beïnvloedt ze evenwel ook de praktijk van de voortgezette opleiding. Denken we maar aan het sanctiemechanisme in het Generatiepact en aan het Plan inzake de actieve begeleiding en opvolging van werklozen.

⁵² Op het niveau van de gemeenschappen en de gewesten moet een onderscheid worden gemaakt tussen, enerzijds, de acties die hoofdzakelijk zijn gericht op de werkzoekenden en die worden beheerd door de Forem, de VDAB en Bruxelles formation en, anderzijds, de maatregelen die de ondernemingen stimuleren en steunen in hun opleidingsinspanningen (opleidingscheques, crédit d'adaptation, cheques talen en ICT, ondernemerschapportefeuille).

⁵³ De verhoging van de participatiegraad impliceert evenwel niet automatisch dat de toegang tot opleiding democratischer wordt.

⁵⁴ De sociale balans heeft een wettelijk bindend karakter, maar de ondernemingen die haar niet indienen, worden niet gestraft. In 2007 (oud formulier) vulde 10% van de ondernemingen van de door de NBB geanalyseerde beperkte populatie de rubriek Opleiding in, terwijl 16% van dezelfde populatie in 2008 het nieuwe formulier van de sociale balans invulde. Bij de invoering van het nieuwe formulier werd een informatiecampagne gevoerd t.a.v. alle ondernemingen. Van de bestudeerde

meeste ondernemingen de bijdragen voor risicogroepen en/of voor de sectorale fondsen niet bij hun opleidingskosten vermelden. De evaluatie van de opleidingskosten van de ondernemingen wordt dan ook onvolledig geacht. De kosten die in aanmerking moeten worden genomen in de sociale balans omvatten immers de directe kosten van formele voortgezette opleiding en de bijdragen ter financiering van deze opleidingen met aftrek van de subsidies. Een onderzoek van de sociale balansen wijst uit dat de ondernemingen vaak componenten vergeten in de berekening die ze zelf moeten uitvoeren. Dit zet de precieze evaluatie van de inspanningen op de helling.

In de volgende akkoorden wordt de doelstelling bevestigd en menen de sociale partners dat de opleidingsinspanningen van de ondernemingen en de sectoren met precisie moeten kunnen worden geraamd. Tijdens de Nationale Werkgelegenheidsconferentie van 2003 is een van de thema's de kwalitatieve en kwantitatieve verbetering van de opleidingen. De sociale gesprekspartners formuleren een aantal voorstellen om alle actoren ertoe aan te zetten het opleidingsniveau in het belang van de werknemers en de ondernemingen te verbeteren. Ze bevestigen de doelstelling van 1998 en bereiken een akkoord om, in de lijn van de Europese richtlijnen, de participatie van de werknemers aan voortgezette beroepsopleiding in de onderneming te verhogen. De doelstelling is een participatiegraad van 50% tegen 2010. Ze besluiten ook een eenvoudig meetinstrument te ontwikkelen dat een getrouw beeld moet geven van alle opleidingsinspanningen. De gemengde commissie CRB/NAR Opleidingsindicator maakt een bordtabel op die een totaalbeeld geeft van de opleidingsinspanningen.

De financiële doelstelling van de sociale partners wordt opgenomen in het Generatiepact (2005) en zal voortaan worden gecontroleerd. Als de totale inspanningen op het vlak van voortgezette opleiding niet minstens 1,9% van de loonmassa van de ondernemingen uit de privésector bedragen, moeten de ondernemingen van de sectoren die onvoldoende opleidingsinspanningen leveren een aanvullende bijdrage van 0,05% betalen aan het Fonds betaald educatief verlof.

In de Gemeenschappelijke verklaring van de leden van de Groep van 10 voor een meer concurrerende economie ten voordele van de werkgelegenheid constateren de sociale partners wat volgt: "Inzake vorming werden niet alle vroegere engagementen gerealiseerd. Ze engageren zich ertoe om deze achterstand in te halen en van vorming een centraal thema tijdens de sectorale onderhandelingen 2007-2008 te maken. Trouwens, het nieuwe meetinstrument zal toelaten om nauwkeuriger de reële vormingsinspanningen van werkgevers en werknemers te meten. Opleiding mag trouwens niet alleen in financiële termen worden benaderd; zij moet evenzeer worden beschouwd vanuit het oogpunt van de mate waarin de werknemers eraan deelnemen. Deze nieuwe opvolgingsmethode zal bovendien toelaten die zwakten en gebreken inzake het te voeren vormingsbeleid te ontdekken."

In het Interprofessioneel akkoord van 2006 voor de periode 2007-2008 herinneren de sociale partners eraan dat opleiding de verantwoordelijkheid is van twee partijen, nl. de werkgever en de werknemer. In het verlengde van het Pact vragen ze de sectoren hun verantwoordelijkheid op zich te nemen om de inspanningen (jaarlijkse verhoging van de financiële investeringen met 0,1 procentpunt of van de participatiegraad met 5 procentpunten) te vergroten zolang de algemene doelstelling van 1,9% niet is bereikt. Ze komen ook overeen dat de brutobijdragen van de werkgevers voor het Fonds betaald educatief verlof en voor de sectorale opleidingsfondsen voortaan in aanmerking zullen worden genomen om na te gaan of de algemene doelstelling van 1,9% is bereikt.

---

beperkte populatie vulden bijna twee keer meer kleine ondernemingen, een vierde van de middelgrote ondernemingen en 5% van de grote ondernemingen de rubrieken Opleiding in.

De wil om een eenvoudig instrument te ontwikkelen dat een duidelijk beeld geeft van alle opleidingsinspanningen leidt tot een bordtabel, die een aangepaste en vereenvoudigde sociale balans vereist, welke op 1 december 2008 in werking treedt. Deze nieuwe versie maakt het mogelijk, enerzijds, alle kosten van de ondernemingen voor formele voortgezette opleiding beter in aanmerking te nemen en, anderzijds, een duidelijker kwantitatief beeld te krijgen van de nog vrij onbekende materie van de minder formele en informele voortgezette opleiding.

4.3 Van het interprofessionele naar het sectorniveau⁵⁵

Deze doelstellingen werden vastgelegd op het interprofessionele niveau van het sociaal overleg en de oproep tot responsabilisering van de sectoren wordt in elk interprofessioneel akkoord herhaald. De sectorale beleidsmaatregelen en strategieën zijn overigens zeer uiteenlopend. De gegevens van de sociale balansen, die de berekening van kwantitatieve indicatoren inzake formele voortgezette opleiding mogelijk maken, bevestigen deze grote heterogeniteit op het niveau van de bedrijfstakken⁵⁶. Deze heterogeniteit wordt bepaald door zowel de intensiteit van de behoeften als andere factoren, zoals de kwalificatiestructuur van de sector, de technologieën die in de sector worden gebruikt, de gemiddelde omvang van de ondernemingen, de leeftijdsstructuur van de sector, de al dan niet grote aanwezigheid van knelpuntberoepen, de opleidingsstrategie, de structuur van de opleidingsactiviteiten in de bedrijfstakken en de aard van de opleidingsverstrekkers.

Op sectorniveau zijn de belangrijkste actoren inzake voortgezette opleiding de sectorale fondsen. Ze centraliseren en beheren paritair de bijdragen ten voordele van werk voor en opleiding van risicogroepen wanneer een collectieve overeenkomst daarin voorziet⁵⁷. Deze fondsen kunnen ook worden gefinancierd met een extra bijdrage van de ondernemingen voor de vorming van de werknemers. De financiering komt niet alleen van de ondernemingen, aangezien de fondsen ook samenwerken met de deelstaten - die hun een budget kunnen toekennen in het kader van specifieke projecten - en met het Europees Sociaal Fonds. Uit een aggregatie van de gegevens voor de belangrijkste fondsen van de privésector kan worden afgeleid dat 77% van de middelen komt van bijdragen van de ondernemingen, 3,2% van het Europees Sociaal Fonds, 4,4% van de overheid, 6,1% van eigen middelen en 9,1% van andere bronnen.

Deze fondsen coördineren en stimuleren de opleidingsinspanningen van de sectoren om de werkgelegenheid aan te moedigen en de vaardigheden van de werknemers in stand te houden en te ontwikkelen door de kwaliteit van de opleidingen te garanderen.

Het principe dat de fondsen vandaag meestal toepassen is de solidarisering van hun middelen om zich als volwaardige dienstverleners op het vlak van opleiding voor ondernemingen van de sector te positioneren. Enkele fondsen werken nog op basis van het systeem van "billijke return", wat inhoudt dat ze de bijdrage van de onderneming terugbetalen als deze opleidingsactiviteiten kan aantonen.

---

⁵⁵ Voor meer informatie verwijzen we de lezer naar de nota "Opleidingsinspanningen van de bedrijfstakken en de sectoren" (CRB 2008-873) op de site van de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven.

⁵⁶ Deze heterogeniteit is geen typisch Belgisch kenmerk. Volgens de CVTS-enquête komt ze in dezelfde mate voor in alle andere landen van het Europa met 15, ongeacht het gemiddelde peil van investeringen in formele voortgezette opleiding. Ze geldt ook voor de minder formele en informele voortgezette opleiding.

⁵⁷ Als het paritaire beheer in geen enkele collectieve overeenkomst is geregeld, wordt de opbrengst van de bijdrage toegewezen aan het budget voor het algemene beheer van de RSZ. Een derde mogelijkheid is dat een overeenkomst wordt gesloten in de onderneming, die dan zelf individuele projecten inzake werk voor en opleiding van risicogroepen ontwikkelt.

De sectorale fondsen geven dus raad, sensibiliseren, coördineren, bieden financiële steun en beheren, maar ze fungeren ook als katalysator van de samenwerkingen tussen de verschillende actoren van de voortgezette opleiding. Alle actoren op het vlak van voortgezette opleiding nemen in meer of mindere mate deel aan deze samenwerkingen. Door hun vele partnerschappen smeden de fondsen banden tussen alle actoren van de voortgezette opleiding.

Door onderling samen te werken⁵⁸, creëren de opleidingsfondsen een partnerschap tussen alle sectoren; door samen te werken met het onderwijs ondersteunen ze het fundamentele belang van de nauwe band die tussen beide moet bestaan opdat, enerzijds, de ondernemingen kunnen rekenen op gekwalificeerde werknemers met geschikte vaardigheden en, anderzijds, de individuen zich in een veiliggestelde en kwaliteitsvolle beroepsloopbaan kunnen ontwikkelen. De opleidingsfondsen werken ook samen met de gewesten en de gemeenschappen, het onderwijs voor sociale promotie, het alternerend onderwijs, de Forem, de VDAB, Bruxelles formation, de "Missions régionales pour l'emploi", de OCMW's en de "centres de compétences et de références".

Deze vele samenwerkingsvormen en de structurering van hun activiteiten hebben de fondsen er impliciet toe aangezet een rol te spelen die in België nog niet bestond, nl. een scharnierfunctie tussen het onderwijs, de voortgezette opleiding en de arbeidsmarkt. Deze spontane beweging is ontstaan uit de creativiteit van de actoren en zorgt ervoor dat de middelen van de privésector en de overheid worden samengebracht en dat synergismen ontstaan tussen alle actoren op het gebied van voortgezette opleiding.

Met hun activiteiten bereiken de opleidingsfondsen jaarlijks 15 tot 40% van de werknemers van hun sector. Volgens de CVTS III-enquête doen de ondernemingen voor 10% van hun opleidingsuren een beroep op de opleidingsfondsen, voor 45% op privé-instellingen en voor 12,5% op overheidsinstanties⁵⁹.

Door alle middelen binnen een sector samen te brengen, kunnen sommige belemmeringen (kosten, termijnen, angst een werknemer waarin de onderneming heeft geïnvesteerd te verliezen...) voor de invoering van een dynamisch beleid van voortgezette opleiding worden weggenomen. Toch is er nog geen doeltreffend mechanisme voor de veranderingen van sector (reconversies) naar het voorbeeld van wat eind de jaren '50 bestond.

4.4 Van verbintenissen tot resultaten

De jaarlijkse opvolging van de indicatoren waarborgt een monitoring van de doelstellingen en geeft de actoren een signaal m.b.t. de ontwikkelde strategieën inzake voortgezette opleiding. De belangrijkste bronnen die worden gebruikt zijn: de CVTS-enquête voor Europese vergelijkingen; de Enquête naar de arbeidskrachten, op basis waarvan de structurele Lissabon-indicator wordt opgesteld; de sociale

---

⁵⁸ Al deze samenwerkingen kunnen worden geformaliseerd. De samenwerkingen met de deelstaten en de overheid zijn vaak het voorwerp van kaderovereenkomsten; andere formele akkoorden kunnen worden aangegaan met het alternerend onderwijs en nog andere samenwerkingen zijn informeel.

⁵⁹ Deze resultaten kunnen sterk verschillen van de ene sector tot de andere in het licht van de aan- of afwezigheid van een fonds, zijn dynamisme en de gewoonten van de ondernemingen. De resultaten vertonen grote verschillen in functie van de omvang van de ondernemingen: kleine ondernemingen doen vaker een beroep op overheidsinstanties en sectorale fondsen, terwijl grote ondernemingen vaker privé-instellingen aanspreken.

balans, die het jaarlijks mogelijk maakt de kwantitatieve basisindicatoren te berekenen op het gebied van formele opleiding en in 2008 voor het eerst ook inzake minder formele en informele opleiding.

4.4.1 2009 in het kort

Uit de voorlopige cijfers van de sociale balansen van 2009 blijkt dat de financiële investeringen en het aantal opleidingsuren per deelnemer zijn gedaald, maar dat de graad van participatie aan formele opleidingen hoger lag dan in 2008 en het peil van 2005 lichtjes heeft overschreden. Volgens de Enquête naar de arbeidskrachten steeg de participatiegraad (voor alle vormen van opleiding en gedurende een referentieperiode van 12 maanden) eveneens van 2008 tot 2009, maar werd niet het peil van 2005 bereikt.

De financiële opleidingsinspanningen zijn duidelijk conjunctuurgevoelig. Het kan paradoxaal lijken dat de intensiteit van de vormingsactiviteiten procyclisch is, aangezien de werknemers meer beschikbaar zijn in periodes met vertraagde activiteit. Omdat de opleidingsactiviteiten als uitgaven en niet als afschrijfbaar investeringen worden geboekt, zijn de ondernemingen echter geneigd meer opleidingen te organiseren als de conjunctuur goed is. In recessieperiodes zouden deze opleidingskosten immers drukken op resultaten die al lager liggen dan werd verwacht. De ondernemingen zouden in zo'n geval maar al te graag een beroep doen op financiële steun van de overheid om de opleidingskosten te beperken, waardoor de financiële inspanningen voor opleiding, waarin deze subsidies niet zijn begrepen, zouden afnemen.

In een periode van hoogconjunctuur is het normaal dat de opleidingsuitgaven stijgen, aangezien meer werknemers worden aangeworven, die moeten worden opgeleid. In een periode van laagconjunctuur worden alle uitgaven, dus ook die voor opleiding, teruggedrongen. Toch zijn periodes van minder activiteit gunstig voor de voortgezette opleiding om eenvoudige redenen van organisatie, maar ook van strategie. Wanneer veel arbeiders tijdelijk werkloos zijn om economische redenen maakt opleiding het immers mogelijk, enerzijds, hun vaardigheden in stand te houden en, anderzijds, in afwachting van het economische herstel een heroriënteringsstrategie voor te bereiden in een sectorale context waarin de werkgelegenheids- en ontwikkelingsvooruitzichten zijn veranderd.

De voorlopige indicator van vorig jaar bracht aan het licht dat de financiële inspanningen voor formele voortgezette opleiding 1,04% van de loonmassa bedroegen in 2008. Volgens de definitieve cijfers van de sociale balans werd evenwel 1,15% van de loonmassa geïnvesteerd. Dit maakt een groot verschil voor de ontwikkeling van 2007 tot 2008: uitgaande van de vaste steekproef daalden de financiële inspanningen (1,13% in 2007 en voorlopig 1,04% in 2008), terwijl de definitieve cijfers een behoud weerspiegelen (1,13% in 2007 en 1,15% in 2008). Het is dan ook belangrijk te begrijpen waarom de resultaten van de voorlopige indicator (oktober 2009) verschillen van die van de definitieve (februari 2010). De hoofdredenen zijn de volgende:

- De voorlopige indicator m.b.t. 2008 werd verkregen door een groeivoet toe te passen op de definitieve indicator betreffende 2007. De groeivoet en de definitieve indicator worden berekend op basis van twee verschillende populaties. De groeivoet wordt berekend uitgaande van een vaste steekproef die alleen de ondernemingen bevat die hun balans afsluiten op 31/12 en ten minste één voltijdequivalent tellen. De berekening van de definitieve indicator m.b.t. 2008 steunt op alle ondernemingen die hun balans hebben afgesloten in 2008, ongeacht de datum.
- De andere redenen houden verband met de kwaliteitscontroles op het niveau van de opleidingsrubrieken.

4.4.2 Structurele indicator van Lissabon en EU2020-strategie

Op Europees niveau schrijft de Lissabon-strategie (2000) voor dat de graad van participatie aan alle vormen van voortgezette opleiding tijdens de vier weken die de Enquête naar de arbeidskrachten voorafgaan 12,5% moet bedragen tegen 2010. Deze indicator betreft de volwassenen van 25 tot 64 jaar, ongeacht hun statuut (werknemers, werkzoekenden, inactieven) en de verzamelde informatie heeft betrekking op alle onderwijs- en opleidingsvormen, of ze nu al dan niet relevant zijn voor de huidige of toekomstige job van de betrokkene.

Van 1997 tot 2004 steeg de Lissabon-indicator van 3 tot 8,6% en volgde hij daarmee dezelfde trend en hetzelfde peil als het gemiddelde van de drie. Sedert 2005 daalt de indicator en in 2008 beliep hij 6,8%. Door deze dalende tendens heeft de Belgische indicator afgehaakt t.a.v. het gemiddelde van de drie, dat in 2008 8,7% bedroeg.

Onlangs heeft de EU drie prioriteiten gedefinieerd die de kern van Europa 2020 moeten uitmaken. Het gaat erom te zorgen voor (1) een op kennis en innovatie gebaseerde economie, (2) een groenere, competitievere economie waarin efficiënter met hulpbronnen wordt omgesprongen en (3) een economie met veel werkgelegenheid en sociale en territoriale cohesie. Om de doelstellingen te halen die in het kader van deze strategie werden vastgelegd, werden diverse beleidsinitiatieven genomen. Een ervan heeft betrekking op de nieuwe vaardigheden voor de jobs van morgen: "New Skills and New Jobs". Dit initiatief heeft tot doel beter te anticiperen op de vaardigheden die de Europese burgers en de ondernemingen nodig zullen hebben, onze onderwijs- en opleidingssystemen te hervormen en de beleidvoering inzake werkgelegenheid en onderwijs beter te coördineren⁶⁰.

4.4.3 Formele voortgezette opleiding

Financiële indicator

Van 1996 t.e.m. 2007 had de rubriek Opleiding van de sociale balans alleen betrekking op de inspanningen inzake formele voortgezette opleiding. Van 1997 tot 2000 stegen de financiële inspanningen van de ondernemingen voor formele voortgezette opleiding van 1,13 tot 1,34%. Van 2000 tot 2003 zijn de inspanningen jaar na jaar verminderd, wat erop lijkt te wijzen dat deze investeringen procyclisch van aard zijn. In 2004 groeide het bbp met 3% en bleven de opleidingsinspanningen stabiel. Van 2006 tot 2008 namen de financiële inspanningen weer lichtjes toe, maar ze bleven nog altijd zeer dicht bij het peil van 1997. Volgens een voorlopige raming (op basis van de vaste steekproef van de NBB) daalde deze indicator in 2009 van 1,15 tot 1,10%.

Participatiegraad

Een financiële indicator maakt het niet mogelijk alle relevante parameters inzake voortgezette opleiding te beoordelen. Sommige ondernemingen organiseren immers opleidingsacties voor hun personeel zonder uitgaven te doen. Bepaalde werkgevers doen enkel een beroep op operatoren die gratis opleidingen verstrekken. De verscheidenheid van het opleidingsaanbod biedt de werkgevers de mogelijkheid het voordeligste aanbod aan te nemen. Ze kunnen ook de organisatie en de duur van de opleiding herzien. Ook al zijn de middelen die in een beleid worden geïnvesteerd één van de

---

⁶⁰ Het secretariaat van de CRB heeft onlangs een documentatienota gewijd aan het thema van de nieuwe vaardigheden voor de jobs van morgen. De geïnteresseerde lezer vindt er meer informatie over de beleidsaanbevelingen die in aansluiting op het initiatief "New Skills for New Jobs" werden geformuleerd. Deze nota kan binnenkort worden geraadpleegd op de webstek van de CRB.

belangrijkste gegevens voor de evaluatie ervan, in dit welbepaalde geval geeft deze indicator geen enkele informatie over de graad van participatie aan de opleiding, de democratisering van de toegang tot opleiding, de arbeidstijd die aan opleiding wordt besteed, het aantal opleidingsuren per deelnemer, het soort van opleiding, de organisatie en de kwaliteit van de opleidingen.

Tijdens de Nationale Werkgelegenheidsconferentie in 2003 verbonden de sociale partners zich ertoe de participatiegraad tegen 2010 op te trekken tot 50%, waarbij ze duidelijk onderstreepten dat dit impliceert dat jaarlijks 60.000 werknemers extra een opleiding volgen. In tien jaar tijd is de graad van participatie aan formele voortgezette opleiding gestegen van 27 tot bijna 32,5%. Steeds meer werknemers hebben toegang tot voortgezette opleiding, maar de stijging van de participatiegraad betekent niet automatisch dat de toegang tot opleiding is gedemocratiseerd. Zo brengt de sociale balans grote verschillen in participatiegraad tussen de bedrijfstakken aan het licht. Uit de CVTS-enquête en de Enquête naar de arbeidskrachten blijkt dat de toegang tot opleiding afhangt van verschillende individuele of structurele variabelen. Op structureel niveau is het zo dat de bedrijfssector waarin de werknemer werkt en de omvang van de onderneming de kansen om toegang tot opleiding te krijgen, beïnvloeden. Op individueel niveau vertoont de toegang tot opleiding blijkbaar weer genderdiscriminatie, terwijl deze miniem was tot in 2006. Bovendien volgen mannen meestal langere opleidingen dan vrouwen. De opleidingen zijn ook nog altijd meer toegankelijk voor werknemers onder de 45 jaar. De grootste discriminatie doet zich voor op het vlak van de kwalificatie van de werknemers. Hoe beter de werknemers geschoold zijn, hoe meer kansen ze krijgen om een opleiding te volgen.

In 2009 steeg de graad van deelneming aan formele opleidingen aanzienlijk, nl. van 31,4 tot 32,8%.

4.4.4 Minder formele en informele voortgezette opleiding

Vroeger was de enige beschikbare informatie over minder formele en informele voortgezette opleiding afkomstig van de CVTS III-enquête. Volgens deze bron organiseerde 48,5% van de ondernemingen formele voortgezette opleidingen en 54,9% minder formele en informele voortgezette opleidingen in 2005. Een sectorale uitsplitsing brengt een aanzienlijke heterogeniteit aan het licht. Opleiding op de werkplek komt het vaakst voor (gemiddeld bijna 60% van de ondernemingen); deelneming aan colleges en workshops geldt voor 45% van de ondernemingen; zelfstudie, roulatie van werkposten en opleidings- en kwaliteitscirkels komen in 20% van de ondernemingen voor. In 2005 nam 19,1% van de werknemers deel aan een opleiding op de werkplek, 6,6% aan colleges en workshops, meer dan 5% aan opleidings- en kwaliteitscirkels en zelfstudie en 2,85% aan opleiding via roulatie van werkposten.

Dankzij de nieuwe sociale balans is het voortaan mogelijk de ontwikkeling van de financiële inspanningen, van de participatiegraad en van het aantal opleidingsuren m.b.t. minder formele en informele voortgezette opleiding te volgen. We constateren dat de graad van participatie aan een informele opleiding is gedaald van 15,0% in 2008 tot 14,4% in 2009.

4.4.5 Initiële opleiding

De nieuwe sociale balans verstrekt ook informatie over de initiële opleiding, maar deze moet voorzichtig worden beoordeeld omdat sommige ondernemingen in deze tabel blijkbaar de opleidingen van hun nieuwe werknemers hebben ingevuld, terwijl het hier gaat om alternerende opleidingen (leerlingen en stagiairs).

Volgens de definitieve gegevens van 2008 volgde 1,10% van de werknemers een initiële opleiding van gemiddeld 341 uur, waarvoor een inspanning van 0,07% van de loonmassa werd geleverd.

4.4.6 Alomvattende indicatoren⁶¹

Sedert 2008 kan een financiële indicator worden verkregen voor de formele opleiding (1,15%) en voor de minder formele en informele opleiding (0,40%) met verrekening van de ontbrekende bijdragen⁶² van de ondernemingen voor het BEV, de risicogroepen en de opleidingsfondsen (0,128%)⁶³. Deze indicator bedraagt 1,68% van de loonmassa. Volgens de voorlopige gegevens op basis van de vaste steekproef voor 2009 bedraagt deze financiële indicator 1,59% van de loonmassa (resp. 1,10%+0,36%+0,132%).

Dezelfde indicator kan ook worden berekend voor louter de ondernemingen met meer dan 10 werknemers uit de sectoren C-K+O⁶⁴ (populatie die de CVTS-enquête in aanmerking neemt), die 1,88% bedraagt voor 2008 (1,15%+0,17%+0,44%+0,121%)⁶⁵ en 1,78% voor 2009 (1,10%+0,15%+0,4%+0,125%). Men moet evenwel altijd voor ogen houden dat de cijfers voor 2009 voorlopig zijn.

4.5 Sanctiemechanisme

In 2005 heeft de regering de financiële doelstelling van de sociale partners opgenomen in het Generatiepact. Een van de hoofdstukken bevat een sanctiemechanisme op sectorniveau zolang de doelstelling van 1,9% niet is bereikt⁶⁶. Als deze financiële doelstelling niet wordt bereikt, wordt de sectoren die onvoldoende extra inspanningen leveren een boete⁶⁷ opgelegd ten gunste van het betaald

---

⁶¹ Voor meer informatie over de manier waarop deze alomvattende indicatoren werden berekend, verwijzen we de lezer naar de methodologische nota over voortgezette opleiding op de site van de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven (CRB 2009-1419).

⁶² De sociale partners zijn in het kader van het IPA 2007-2008 overeengekomen om de brutobijdragen van de werkgevers aan het fonds betaald educatief verlof en aan de sectorale opleidingsfondsen voortaan in aanmerking te nemen. Dit betekent dat de ontbrekende bijdragen worden verrekend naar 2008 zonder daarom wijzigingen aan te brengen in de subsidies die in het nieuwe formulier van de sociale balans werden ingevoerd.

⁶³ De totale bijdragen van de werkgevers voor voortgezette opleiding werden door het secretariaat voor 2008 op 0,182% van de loonmassa geraamd. De ondernemingen hebben een bedrag dat overeenkomt met 0,054% van de loonmassa ingeschreven. Er moet dus 0,128% van de loonmassa worden verrekend om met al deze bijdragen rekening te houden.

⁶⁴ De sectoren C-K+O zijn de extractieve industrie, de verwerkende industrie, de productie en distributie van elektriciteit, gas en water, het bouwbedrijf, de groothandel, de detailhandel, de horeca, het vervoer, post en telecommunicatie, financiën en verzekeringen, vastgoed, diensten aan bedrijven, gemeenschapsvoorzieningen en sociaal-culturele en persoonlijke diensten.

⁶⁵ Om de financiële inspanningen van de ondernemingen met meer dan 10 werknemers uit de sectoren C-K+O voor formele, minder formele en informele opleiding te berekenen, moet men in verschillende fasen te werk gaan. Men moet de financiële indicator m.b.t. de formele opleiding voor alle ondernemingen nemen (1,15%) waaraan een correctie wordt toegevoegd om te komen tot de populatie van de CVTS (0,17%), de financiële indicator m.b.t. de minder formele en informele opleiding in de ondernemingen met meer dan 10 werknemers uit de sectoren C-K+O die door de NBB wordt berekend (0,44%) en de correctie om alle bijdragen van de ondernemingen in aanmerking te nemen (0,121%).

⁶⁶ Art.30 §3 Indien de sociale partners in het kader van het interprofessioneel akkoord een unaniem advies uitbrengen waarin staat dat zij van oordeel zijn dat een bijkomende analyse nodig is omdat het verschil tussen de op basis van het eerste lid bedoeld technische verslag vastgestelde globale inspanning enerzijds en de te realiseren 1,9 pct. van de loonmassa anderzijds dermate beperkt is, zal de vaststelling gebeuren op basis van een bijkomende bevestiging van de vormingsgegevens door de Nationale Bank. Deze bijkomende vaststelling dient te worden gegeven uiterlijk in de loop van het derde kwartaal van het jaar volgend op dat waarin het verslag werd uitgebracht.

⁶⁷ Als de totale inspanningen op het vlak van voortgezette opleiding niet minstens 1,9% van de totale loonmassa bedragen, moeten alle ondernemingen van de sectoren die onvoldoende opleidingsinspanningen leveren een aanvullende bijdrage van 0,05% ten gunste van het betaald educatief verlof betalen.

educatief verlof. De praktische toepassingsregels van dit sanctiemechanisme werden meermaals herzien, waardoor de wetteksten moesten worden gewijzigd⁶⁸.

De sectoren die onvoldoende inspanningen leveren, zijn die waar, voor het jaar waarop de evaluatie betrekking heeft, geen cao bestaat die voorziet in:

- ofwel een jaarlijkse toename van de opleidingsinspanningen met minstens 0,1 procentpunt van de totale jaarlijkse loonmassa van de ondernemingen van de sector;
- ofwel een jaarlijkse toename van de participatiegraad inzake opleiding met minstens 5 procentpunten.

De cao moet aangeven voor welke optie wordt gekozen en welke maatregelen ter zake zullen worden genomen. Ze moet uiterlijk 1 september⁶⁹ van het jaar waarin de cao in werking treedt worden neergelegd op de griffie van de algemene directie Collectieve arbeidsbetrekkingen van de federale overheidsdienst Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal overleg.

Aanvankelijk werd bepaald dat de eerste op die manier geëvalueerde inspanningen die het sanctiemechanisme in werking konden stellen die van 2007 zouden zijn. Door de laattijdige publicatie van de regelgeving m.b.t. de sancties (december 2007) konden de sectoren de cao's voor 2007 evenwel niet aanpassen, waardoor voor 2007 geen sancties kunnen worden opgelegd.

Volgens de nieuwe wetteksten moeten de sector-cao's voor de inspanningen in 2008 uiterlijk 1 november 2008 ter griffie worden neergelegd. Het Technisch verslag van 2009 moet de inspanningen inzake voortgezette opleiding van 2008 (voorlopige gegevens) evalueren, maar aangezien de methodologische toelichting van de NBB pas in april 2008 is verschenen, zal men zich moeten baseren op de nieuwe sociale balansen van 2009 (eerste volledig jaar), die beschikbaar zullen zijn in 2010.

In november 2010 zullen de sociale partners, op basis van het Technisch verslag van het secretariaat van de CRB, een evaluatie van de doelstelling van 1,9% moeten doen. Als de doelstelling is bereikt, wordt de procedure beëindigd. Als ze niet is bereikt, treedt het sanctiemechanisme in werking en zullen de eerste boeten moeten worden betaald in januari 2011. De onderstaande tabel bevat alle fasen van de procedure m.b.t. het sanctiemechanisme.

Overeenkomstig het koninklijk besluit van 11 oktober 2007 heeft de fod Waso aan de CRB en de NAR de lijst meegedeeld van de sectoren die onvoldoende opleidingsinspanningen leveren. Op basis van deze lijst zullen de CRB en de NAR een gemeenschappelijk advies ter zake opstellen, dat uiterlijk 31 december 2010 naar de minister van Werk moet worden gestuurd. Uitgaande van dit advies – of op eigen houtje als geen advies wordt uitgebracht – zal de minister na het verstrijken van de termijn bij ministerieel besluit de definitieve lijst opmaken van de sectoren die onvoldoende opleidingsinspanningen leveren. Deze lijst zal ten laatste op 15 januari 2011 naar de RSZ worden gestuurd. De ondernemingen van de sectoren die onvoldoende inspanningen inzake voortgezette

---

⁶⁸ Het gaat om de wet van 23 december 2005 en om het koninklijk besluit van 11 oktober 2007 tot invoering van een bijkomende werkgeversbijdrage ten bate van de financiering van het betaald educatief verlof voor de werkgevers die behoren tot sectoren die onvoldoende opleidingsinspanningen realiseren in uitvoering van artikel 30 van de wet van 23 december 2005 betreffende het generatiepact. De laatste wijzigingen aan deze twee teksten werden gepubliceerd in het Staatsblad van 29/12/2008. Ze leggen de verschillende fasen van het mechanisme vast en de timing die voortaan van kracht is.

⁶⁹ Voor 2008 bestaat een afwijkende maatregel, volgens welke de cao uiterlijk 1 november moet worden neergelegd.

opleiding leveren, zullen een extra bijdrage van 0,05% aan het Fonds betaald educatief verlof moeten betalen.

Data	Procedures	Evaluaties en sancties
nov/09	Technisch verslag (2008)	Geen evaluatie (1)
1/06/2010	Lijst voor advies fod (2008 en 2009)	
1/09/2010	Neerlegging cao's (2010)	
1/10/2010	Lijst ter info fod (2010)	
nov/10	Technisch verslag (2009)	Evaluatie (2)
31/12/2010	Advies CRB en NAR aan minister (2008 en 2009)	
15/01/2011	Lijst minister aan RSZ (2008 en 2009)	Sanctie
1/06/2011	Lijst voor advies fod (2010)	
1/09/2011	Neerlegging cao's (2011)	
1/10/2011	Lijst ter info fod (2011)	
nov/11	Technisch verslag (2010)	Evaluatie
31/12/2011	Advies CRB en NAR aan minister (2010)	
15/01/2012	Lijst minister aan RSZ (2010)	Sanctie

Noot (1): Artikel 3, §1, al. 2 van het koninklijk besluit van 23 december 2008: "Voor de opleidingsinspanningen gerealiseerd in 2008 zal de evaluatie (...) gebaseerd zijn op de vernieuwde sociale balansen van het jaar volgend op de datum van inwerkingtreding van het koninklijk besluit van 10 februari 2008 tot wijziging van het koninklijk besluit van 30 januari 2001 tot uitvoering van het Wetboek van vennootschappen."

Noot (2): De evaluatie van de doelstelling van 1,9% in het Technisch verslag van november 2010 zal gelden voor de inspanningen in 2008 en 2009.

Noot (3): De jaren in de kolom met de procedures zijn de jaren waarop de vermelde acties betrekking hebben. Bv.: nov/09, Technisch verslag (2008) betekent dat in november 2009 het Technisch verslag wordt gepubliceerd waarin de in 2008 geleverde inspanningen worden geëvalueerd.

Bronvermelding

CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN (2007), *Evaluatie van de inspanningen inzake voortgezette beroepsopleiding ten gunste van de risicogroepen en de werknemers uit de privésector*, CRB 2007-855, augustus 2007

CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN (2007), *Voortgezette beroepsopleiding in België: voordelen, organisatie en uitdagingen*, CRB 2007-854, augustus 2007

CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN (2008), *Voortgezette beroepsopleiding: Inspanningen van de bedrijfstakken en de sectoren*, CRB 2008-873 DEF, september 2008

CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN (2009), *Methodologische nota over de globale indicatoren inzake voortgezette opleiding*, CRB 2009-1491, november 2009

EUROPESE COMMISSIE (2002), *Enquête naar de voortgezette beroepsopleidingen (CVTS II)*

FEDERALE OVERHEIDSDIENST ECONOMIE (2007), *Vormingsinspanningen van de Belgische ondernemingen: resultaten van de CVTS-enquête 2005*, september 2007

FEDERALE OVERHEIDSDIENST WERKGELEGENHEID, ARBEID EN SOCIAAL OVERLEG (2009), *Nieuwe of voortgezette sectorale cao's Risicogroepen en permanente vorming 2007-2008*, september 2008

GEMENGDE COMMISSIE CRB-NAR Opleidingsinspanningen (2004), *Vaststellen van een vormingsindicator*, 38/D.04-40, CRB 2004-675, CCR 200-7

NATIONALE BANK VAN BELGIE (2008), *Toelichtingsnota met betrekking tot de opleidingsactiviteiten opgenomen in de sociale balans*, april 2008, http://www.nbb.be/DOC/BA/SocialBalance/Notice_Formations_NL_4%20avril%202008.pdf

NATIONALE BANK VAN BELGIE (2008), « De sociale balans 2007 », *Economisch tijdschrift*, december 2008.

NATIONALE BANK VAN BELGIE (2009), *Cd-rom Balanscentrale 2003-2008*

NBB (2008), *Modellen van de sociale balans voor de boekjaren afgesloten vanaf 1 december 2008*, http://www.nbb.be/pub/03_00_00_00/03_04_00_00/03_04_01_00_00/03_04_01_08_00.htm?l=nl

5 Structureel concurrentievermogen

Boordtabel

I. METEN VAN SECTORALE GROEI	DE	NL	FR	gem.3	EU-15	BE	best1	best2	best3
1. Nominaal BBP per capita tegen koopkrachtpariteit, EU15 = 100 (2009)	105	117	97	103	100	104	LU 242	IE 119	NL 117
2. Aandeel nominale toegevoegde waarde, 2007 (OECD)									
Totaal	100,0%	100,0%	100,0%		100,0%	100,0%			
Verwerkende nijverheid	23,6%	13,9%	12,5%	18,1%	17,3%	16,3%	DE 23,6%	FI 23,6%	AU 20,2%
High tech verwerkende nijverheid	3,0%	0,9%	1,7%	2,3%	2,5%	2,0%	FI 5,3%	SE 3,7%	DE 3,0%
Medium-high tech verwerkende nijverheid	10,7%	4,0%	3,2%	7,0%	5,4%	4,4%	DE 10,7%	AU 6,5%	SE 6,2%
Medium-low tech verwerkende nijverheid	5,3%	3,2%	3,7%	4,4%	4,3%	5,1%	IT 6,0%	AU 5,7%	FI 5,7%
Low tech verwerkende nijverheid	4,6%	5,7%	3,8%	4,4%	5,1%	4,8%	PT 7,6%*	FI 7,2%	IT 6,3%
Diensten	46,8%	49,9%	52,8%	49,3%	48,2%	52,1%	US 53,5%*	UK 53,1%	FR 52,8%
Kennisintensieve high tech diensten	3,8%	5,0%	5,5%	4,6%	4,6%	4,4%	UK 6,0%	FR 5,5%	FI 5,2%
Kennisintensieve financiële diensten	4,0%	5,8%	4,7%	4,4%	5,0%	5,6%	UK 8,3%	US 8,1%*	PT 7,5%*
Kennisintensieve marktdiensten	24,0%	20,2%	26,4%	24,4%	20,6%	22,2%	FR 26,4%	DE 24,0%	US 23,3%*
Niet-kennisintensieve marktdiensten	15,1%	18,7%	16,2%	15,8%	18,0%	20,0%	GR 26,1%	ES 21,8%	AU 21,0%
Quartaire sectoren	22,1%	23,5%	24,6%	23,1%	23,7%	23,2%	PT 26,5%*	DK 26,1%	SE 24,8%
Andere sectoren**	7,5%	12,7%	10,1%**	9,1%	10,8%	8,3%	ES 16,9%	GR 13,0%	DK 12,8%

* cijfers 2006; ** andere sectoren zonder Nace 10-14

	DE	NL	FR	moy.3	UE-15	BE	best1	best2	best3
Meten van inputs									
1. Totale binnenlandse O&O-uitgaven als % BBP, 2008	2,63%	1,63%	2,02%	2,28%	1,99%	1,92%	SE 3,75%	FI 3,73%	VS 2,76%
2. O&O-inspanning van de private sector									
O&O gefinancierd door de binnenlandse ondernemingen (2007)	1,72%	0,9% *	1,06%	1,37%	1,07%	1,17%	FI 2,37%	SE 2,31%	VS 1,75%
O&O gefinancierd door de sector van de ondernemingen (binnenlandse + buitenlandse)(2007)**	...	...	1,16%	...	...	1,35%	SE 2,57%	FI 2,51%	DK 1,73%
O&O gefinancierd door de private sector (2007) **, ***	...	...	1,18%	...	...	1,36%	SE 2,71%	FI 2,54%	DK 1,82%
* cijfers 2003									
** slechts voor beperkt aantal landen cijfers beschikbaar over financiering door buitenlandse ondernemingen: BE, DK, ES, FR, AT, PT, FI en SE									
*** private sector = ondernemingen (binnenlands + buitenlands) + private non profitsector									
Intramurale O&O-uitgaven van ondernemingen in België als percentage van de toegevoegde waarde (in %), 2006									
High tech verwerkende nijverheid*	21,3	40,5	32,8	28,0		28,3	NL 40,5	US 38,4	FR 32,8
Medium-high tech verwerkende nijverheid	9,8	8,1	15,0	11,6		6,8	SE 16,6	FR 15,0	DE 9,8
Medium-low tech verwerkende nijverheid**	1,7	1,3	3,2	2,3		2,8	SE 3,4	FI 3,2	FR 3,2
Low tech verwerkende nijverheid***	0,8	1,1	1,8	1,2		1,7	SE 2,3	FI 2,1	DK 2,0
Diensten (incl. Overheidsdiensten)****	0,3	0,3	0,2	0,3		0,3	DK 0,9	AU 0,8	SE 0,8
cijfers voor GR en IE zijn van 2005; * referentiegroep is VS en EU-15 zonder LU, DK en PT; ** referentiegroep is EU15 zonder LU, DK en PT; *** referentiegroep is VS en EU15 zonder LU, DK, PT en VK									
**** referentiegroep is EU-15 zonder LU									
3. O&O-inspanning van de overheid									
O&O gefinancierd door de binnenlandse overheid als % BBP (2007)	0,70%	0,64% *	0,78%	0,72%	0,63%	0,42%	FI 0,84%	AT 0,82%	SE 0,8%
O&O gefinancierd door de publieke sector als % BBP (2007)** , ***	...	...	0,86%	...	...	0,54%	FI 0,94%	SE 0,91%	AT 0,88%
* cijfers 2003									
** slechts voor beperkt aantal landen cijfers beschikbaar over financiering door buitenlandse overheden: BE, DK, ES, FR, AT, PT, FI en SE									
*** publieke sector = overheid (binnenland + buitenland) + sector hoger onderwijs									
4. Concentratie ondernemingsuitgaven in België									
aandeel van 10 belangrijkste O&O-ondernemingen	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	
	36,2%	39,6%	35,6%	32,8%	32,0%	31,1%	32,7%	32,70%	
5. Absorptievermogen									
Totaal aantal per 1000 personen tussen 20 en 29 jaar (2008):									
- dat afstudeert in het hoger onderwijs	40,5	47,0	76,6	55,2	...	73,3	FI 86,2	VK 82,4	IE 80,0
- dat afstudeert in een W&T-richting hoger onderwijs	12,5	8,8	20,1	15,0	13,9*	11,6	FI 24,3	FR 20,1	VK 17,6
* cijfers voor EU-27									

	DE	NL	FR	gem.3	EU-15	BE	best1	best2	best3
Verspreiding en toepassing van kennis									
1. Samenwerking van bedrijven met andere innovatieactoren									
% innoverende bedrijven dat tussen 2004 en 2006 heeft samengewerkt met :									
- alle samenwerkingsvormen	16,7%	38,3%	...		30,9% *	34,9%	FI 57,7%	AT 38,9%	NL 38,3%
- instelling hoger onderwijs	...	11,2%	...		12,7%**	13,7%	FI 36%	AT 16,1%	SE 15,6%
- publieke onderzoekinstelling	...	7,7%	...		8,8%***	9,1%	FI 27,9%	LU 9,7%	GR 9,4%
* cijfers voor EU-15 zonder FR; ** EU-15 zonder DE, FR en IT; *** EU-15 zonder DE, FR, IT en SE									
2. O&O-financiering door het bedrijfsleven in totale O&O-uitgaven uitgevoerd door :									
- instellingen hoger onderwijs (2007)	14,2%	6,8% *	1,6%**	8,5%	5,2%***	11,1%	DE 14,2%	BE 11,1%	ES 9,0%
- overheidssector (2005)	10,8%	16,1% *	6,8%**	9,9%	6,5%***	9,7%	NL 16,1% *	FI 14,2%**	DE 10,8%
* cijfers voor 2003; ** cijfers voor 2008; *** EU-15 excl. GR en NL									
3. Marktgerichtheid (% innoverende bedrijven waarvoor klanten een belangrijke informatiebron zijn voor innovatieprojecten 2004-2006)									
	...	26,7%	...			25,1%	AT 47,7%	LU 36,5%	PT 32,8%
referentiegroep: BE, GR, ES, LU, NL, AT en PT									
4. Ondernemerschap									
TEA (2009)	4,1%	7,2%	4,3%	4,5%	5,8%	3,5%	GR 8,8% *	NL 7,2% *	UK 5,7% *
TEA-innovation (2008)					2,6%	1,4%			
TEA-jobcreatie (2008)					0,6%	0,3%			
TEA-internationalisatie (2008)					1,3%	1,3%			
* referentiegroep: EU-15 zonder AU, IE, LU, PT en SE									

	DE	NL	FR	gem.3	EU-15	BE	best1	best2	best3
Meten van outputs									
1. Octrooiaanvragen (Belgische uitvinder, per miljoen inwoners)									
- octrooiaanvragen bij EPO (2007)	290,7	223,5	132,4	221,6	116,5*	139,0	SE 298,4	DE 290,7	FI 250,8
- high-tech octrooiaanvragen bij EPO (2006)	37,6	51,9	28,8	35,8	20,1*	26,9	FI 104,7	SE 73,9	NL 51,9
* cijfers voor EU-27									
2. Technische en niet-technische innovatie									
% totale omzet gerealiseerd door nieuwe producten/diensten, enkel nieuw voor onderneming, 2006									
- alle ondernemingen	10,1%	4,9%	...		6,3%*	5,0%	DE 10,1%	GR 9%	ES 8,5%
% totale omzet gerealiseerd door nieuwe producten/diensten, nieuw voor markt, 2006									
- alle ondernemingen	9,1%	6,0%	...		7,3%*	4,3%	GR 16,6%	FI 10,8%	DE 9,1%
* cijfers voor EU-15 zonder FR en SE									
% bedrijven dat tussen 2004 en 2006 een procesinnovatie doorvoerde									
	35,4%	22,4%	...		30,8%*	35,9%	AT 39%	BE 35,9%	DE 35,4%
* cijfers voor EU-15 zonder UK									
% innovatieve bedrijven dat tussen 2004 en 2006 een marketing en/of organisatorische innovatie doorvoerde									
	84,6%	53,5%	...		76,4%*	66,8%	GR 86,2%	DE 84,6%	LU 83,4%
* cijfers voor BE, DK, DE, GR, LU, NL, AT, PT									
3. High tech export									
aandeel van high tech export in totale export (2006)	14%	18%	18%	16%	17%*	7%	LU 41%	IE 29%	VK 27%
* cijfers voor EU-27									

Bron : Eurostat

5.1 *Verandering in economische realiteit*

De geschiedenis van de economische ontwikkeling toont een continue opeenvolging van fasen, waarin telkens op een andere manier wordt geconcurrerd. Het trappenmodel, dat internationaal gebruik wordt en vertaald werd naar de Belgische context door Sleuwaegen en De Backer, onderscheidt drie verschillende ontwikkelingsfasen.

In een eerste fase wordt vooral gebruik gemaakt van het voordeel van goedkope productiefactoren. Zo steunt de industrialisatie op de transfer van overvloedig aanwezige, weinig opgeleide mankracht van de landbouw naar de industrie. Deze transfer van goedkope productiefactoren liet de voor deze ontwikkelingsfase vereiste financiering van kapitaalaccumulatie toe. Opkomende economieën zoals China en India bevinden zich momenteel in deze ontwikkelingsfase. Ze maken gebruik van hun lage kosten en goedkope productiefactoren zoals arbeid en land om vooral gestandaardiseerde goederen en diensten te produceren. Tegenover deze goedkope productiefactoren staan wel minder strenge sociale en milieunormen. Dit blijkt onder meer uit het feit dat deze landen minder internationale arbeidsstandaarden ratificeerden en dat de standaarden die ze ratificeerden niet altijd even goed worden nageleefd (ILO 2009a, ILO 2009b, OECD 2007b). Ook de kwaliteit/veiligheid van de producten die ze produceren, voldoet vaak niet aan de Europese standaarden (cf. bijvoorbeeld EC, 2009).

In een tweede ontwikkelingsfase zijn productiefactoren niet meer zo goedkoop. Om hieraan tegemoet te komen, wordt daarom gestreefd naar meer efficiëntie bij het produceren zodat de kosten per eenheid product toch onder controle blijven. We spreken van een efficiëntiegedreven economie. In een dergelijke economie zijn goederen en diensten ook steeds minder gestandaardiseerd. Er wordt gebruik gemaakt van een hoogopgeleide beroepsbevolking die leergierig is naar technologische vernieuwing en die bereid is om efficiënte technologische ontwikkelingen onmiddellijk op te pikken en te gebruiken. Ook internationale openheid draagt via enorme schaalvoordelen veel bij tot de verhoogde efficiëntie. De meeste economieën uit het Westen bevinden zich momenteel in deze ontwikkelingsfase.

Deze manier van concurreren heeft in België geresulteerd in een zeer productieve, maar ook sterk kapitaal- en schaalintensieve industrie. Zeker de jongste decennia hield de sterke arbeidsproductiviteit België bij de top van de economisch welvarende landen. Vandaag is dat voordeel echter lang niet meer zo overtuigend. Zoals in vele andere ontwikkelde landen, botst deze strategie tegen de grenzen van de technologische mogelijkheden aan. Het wordt steeds moeilijker om verdere efficiëntieverbeteringen te realiseren.

Daarnaast wordt de concurrentie alsmaar groter door de toenemende globalisering. Door het wegvallen van handelsbarrières, vooruitgang op het vlak van ICT en dalende transportkosten worden Belgische bedrijven geconfronteerd met concurrenten uit de hele wereld. En deze concurrenten staan ook niet stil. Zo zetten een aantal nieuwe spelers in de wereldeconomie - bv. China en India – ook meer en meer de stap naar een efficiëntiegedreven economie. Deze landen beschikken nog altijd over goedkope productiefactoren, maar steeds meer ook over een goed opgeleide beroepsbevolking met een sterke drang naar technologische vernieuwing. Ook op het vlak van O&O zijn deze landen aan een sterke inhaalbeweging bezig. Zo groeide de O&O-intensiteit van China (exclusief Hong Kong) tussen 2001 en 2007 met meer dan 50% van 0,95% tot 1,44% (vergeleken met 1,9% in België). Het gevolg is dat onze voorsprong op het vlak van technologie, productiviteit en kennis afneemt.

Ten slotte zijn er ook ontwikkelingen aan de vraagzijde die het huidige concurrentiemodel onder druk zetten. Zo hebben de opkomende economieën tegenwoordig de meest dynamische afzetmarkten. De vraag naar finale goederen en diensten - een belangrijke locatiefactor voor internationale ondernemingen - groeit in deze landen nog heel sterk in tegenstelling tot de Europese afzetmarkt, die

stilaan verzadigd raakt. Een tweede tendens langs de vraagzijde is de steeds groter wordende verscheidenheid in consumentenvoorkeuren en een toenemende vraag naar gespecialiseerde en geïndividualiseerde producten die zoveel mogelijk aansluiten bij de persoonlijke levensstijl. Indien bedrijven willen competitief blijven, is het belangrijk dat ze hun aanbod hierop afstemmen.

De hierboven beschreven ontwikkelingen langs aanbod- en vraagzijde zetten het huidige concurrentiemodel steeds meer onder druk en dwingen westerse economieën om de overstap te maken naar de derde ontwikkelingsfase: de creatieve economie. In een dergelijk model ligt de nadruk veel minder op prijzen en veel meer op kwaliteit, innovatie en creativiteit, onder meer door de ontwikkeling van nieuwe sectoren. Het belang van dit laatste blijkt heel duidelijk uit de ICT-sector, die volledig verantwoordelijk is voor de hogere productiviteitsgroei van de verwerkende nijverheid in de VS in vergelijking met Europa en België (NBB, 2008). De belangrijke rol die de ICT snel heeft verworven in de VS toont hoe belangrijk het is voor een economie om zich aan te passen aan nieuwe, potentieel dynamische activiteiten.

In het algemeen zijn, voor ontwikkelde landen, de kennisintensieve, hoogtechnologische sectoren inderdaad de sterkste groeiers en zijn ze derhalve cruciaal voor het groeipotentieel van de economie en dus ook voor de werkgelegenheid. Een analyse van de Belgische economische structuur leert echter dat we momenteel nog sterk gespecialiseerd zijn in (medium-)low tech/(medium-)low skill-sectoren, waarvoor de wereldwijde concurrentie, onder andere van lagelonenlanden, voornamelijk op het niveau en op de ontwikkeling van de prijzen speelt. Het gaat m.a.w. om sectoren die het meest onder druk staan door de wereldwijde concurrentie en dus op het vlak van werkgelegenheid weinig perspectieven bieden.

Een sterkere positie en een hoger marktaandeel in de meer kennisintensieve sectoren is dan ook cruciaal. Waar in het verleden vooral het verschil gemaakt werd door efficiëntiegedreven productiviteitsstijgingen, moeten we in de toekomst veel meer het verschil maken door onze kennis en wat ermee gebeurt. Een inputfactor die onlosmakelijk verbonden is met kennis, is het onderwijs (5.2 Onderwijs). Onderwijs produceert immers de 'skills' die kennis kunnen produceren en absorberen. Kennis alleen is echter niet voldoende voor economische groei. Drie creatieve processen, die onderling interageren, zijn belangrijke katalysatoren in dit proces. Zo is het belangrijk dat kennis ook omgezet wordt in nieuwe producten en processen. Er is met andere woorden nood aan innovatie (5.3 Innovatie). Vervolgens is er nood aan ondernemerschap om innovatie af te stemmen op marktopportunities en om te evolueren naar creatieve sectoren en segmenten (5.4 Ondernemerschap). En aangezien lokale markten vaak te klein zijn voor bedrijven om op een optimale schaal te produceren, is internationalisatie van activiteiten een derde noodzakelijk proces in een creatieve economie (5.5 Internationalisatie). Bovengenoemde processen hebben een effect op het Belgische aandeel in de wereldexport (5.6 Ontwikkeling marktaandelen) op de Belgische kostenstructuur (5.7 Kostenstructuur) en op het loonaandeel (5.8 Verdeling van de rijkdom).

5.2 Onderwijs

In een creatieve economie is menselijk kapitaal een cruciale inputfactor, niet alleen met het oog op de productie van nieuwe kennis, maar ook op het zinvol gebruiken van bestaande kennis. Mede door vooruitgang op het vlak van ICT is informatie immers overvloedig aanwezig. Het kunnen onderscheiden van relevante informatie, het herkennen van patronen in informatie, het interpreteren en decoderen van informatie... zijn dan ook belangrijke competenties in een kenniseconomie. Het onderwijs heeft ook een

belangrijke rol te spelen in het stimuleren van de ondernemerszin (cf. infra) en van de openheid van de maatschappij voor verandering, twee belangrijke randvoorwaarden voor innovatie.

België is een land dat veel overheidsmiddelen besteedt aan onderwijs; een groot deel hiervan gaat naar het basis- en het secundair onderwijs. De PISA-enquête geeft een idee van de output van ons onderwijs. Het is een grootschalige, driejaarlijkse internationale studie die de kennis en vaardigheden van 15-jarigen test. Volgens de enquête van 2006 scoort België iets beter dan het Oeso-gemiddelde. Binnen België doet Vlaanderen het echter beduidend beter dan de Franstalige gemeenschap. Beide gemeenschappen kennen wel een aanzienlijke mate van sociale ongelijkheid: de band tussen het sociaaleconomische milieu van de leerlingen en hun resultaten is in België veel groter dan gemiddeld in de EU-15. Daarnaast is er nergens in de geïndustrialiseerde wereld een even grote kloof tussen de prestaties van allochtone en autochtone leerlingen. De scores die de allochtone kinderen halen, behoren ook tot de laagste van alle rijke landen (Jacobs Rea e. a., 2009). Er dient dan ook te worden voortgewerkt aan een systeem dat gelijke onderwijskansen voor iedereen garandeert. In een creatieve economie is het immers nog belangrijker dat geen enkel talent verspild wordt.

In België geeft een relatief hoog percentage van de ondernemingen aan dat 'een gebrek aan gekwalificeerd personeel' een belangrijke hinderpaal is voor innovatie (bron: Community Innovation Survey 4). Tijdens de gesprekken die de CRB met het bedrijfsleven organiseerde in het kader van zijn werkzaamheden rond octrooien en rond 'industry-sciencerelaties' werd in deze context meermaals gewezen op het dreigend tekort aan wetenschappelijk en technologisch geschoold personeel.

Het betreft zowel technisch afgestudeerden uit het secundair onderwijs als uit W&T-richtingen in het hoger onderwijs. Binnen het technisch secundair onderwijs gaat veel potentieel verloren door het watervalstelsel. Veel leerlingen beginnen in het ASO en wanneer dit niet lukt, 'zakken' ze naar het technisch of beroepsonderwijs. Technische richtingen zijn daardoor vaak tweede of derde keus. Een gevolg is een relatief groot aantal gedemotiveerde leerlingen dat op 18 jaar de schoolbanken verlaat zonder diploma (in 2009 had 11,1% van de 18- tot 24-jarigen geen diploma secundair onderwijs). Het is dan ook belangrijk dat de technische opleidingen uit het secundair onderwijs geherwaardeerd worden. Ook in het hoger onderwijs zijn W&T-richtingen weinig populair: het aandeel studenten dat voor W&T-richtingen kiest, is in België lager dan gemiddeld in de EU-27. Bovendien was er tussen 2000 en 2008 een dalende tendens van dit aandeel.

Een speciale groep van afstudeerrichtingen in het hoger onderwijs, zijn de voortgezette opleidingen (waaronder de doctoraten). Op het vlak van het aantal W&T-doctoraten per 1000 personen tussen 25 en 34 jaar scoort België gemiddeld in vergelijking met de EU27, maar zwakker dan landen als Duitsland, Ierland, Frankrijk, Oostenrijk, Finland, Zweden en het Verenigd Koninkrijk. Bovendien lijkt er een probleem met de doorstroming van deze doctoren naar het bedrijfsleven te bestaan. In 2006 was slechts 16,6% van het totaal aantal doctoren aan het werk in het bedrijfsleven, tegenover bijna 35% in Denemarken en Oostenrijk. In België blijft bijna 2/3 van de doctoren hangen in het hoger onderwijs. Nochtans vereist een goed werkend innovatiesysteem voldoende doorstroming van kennis tussen de verschillende innovatieactoren, onder andere tussen bedrijfsleven en onderzoeksinstellingen. Aangezien kennis voor een belangrijk deel niet-codificeerbaar is – in de hoofden van de mensen zit – is dergelijke mobiliteit van personen een ideaal kanaal voor kennistransfer tussen deze twee werelden (Spithoven en Vandecandelaere, 2009a; CRB, 2009).

Kennis op zich en doorstroming ervan zijn natuurlijk niet voldoende. Het is belangrijk dat kennis via innovatie, ondernemerschap en internationalisatie wordt omgezet in economische groei. Deze creatieve processen worden hieronder meer in detail besproken.

5.3 Innovatie

Zoals hierboven al werd vermeld, wordt het voor westerse landen steeds moeilijker om te concurreren met prijzen. Innovatie wordt dan ook als het middel bij uitstek beschouwd om het concurrentievermogen van deze economieën te bevorderen. Dit blijkt duidelijk uit de EU2020-strategie die het creëren van betere voorwaarden voor onderzoek, ontwikkeling en innovatie naar voor schuift als een van haar kerndoelen.

Er zijn natuurlijk verschillende vormen van innovatie. Een eerste vorm is procesinnovatie. Dit betreft nieuwe of duidelijk technologisch verbeterde productieprocessen met een zichtbaar effect op output, productkwaliteit of kosten. Uit de innovatie-enquête blijkt dat België een koploper is op dit vlak. Dit suggereert dat België nog in belangrijke mate concurreert door bestaande producten efficiënter te produceren en zo productiviteitsstijgingen te realiseren (de tweede fase van het trappenmodel van economische ontwikkeling). De vraag is echter of we hiermee in de toekomst nog het verschil kunnen maken. De top van de efficiëntieverbeteringen lijkt stilaan in zicht. Het concurrentievermogen van de Belgische economie hangt in de nabije toekomst meer en meer af van het vermogen om superieure producten en diensten te vervaardigen en te verkopen.

Het is daarom ook belangrijk om, naast het verbeteren van bestaande productieprocessen, ook nieuwe producten en diensten te ontwikkelen waarvoor (internationale) klanten bereid zijn om een meerprijs te betalen. Op die manier kan een stap worden gezet naar de volgende trap van het ontwikkelingsmodel. Uit de CIS-enquête blijkt dat Belgische bedrijven minder actief zijn op het vlak van productinnovatie dan op het vlak van procesinnovatie en er in vergelijking met de EU-15 veel minder in slagen om deze producten om te zetten in commerciële successen.

Het percentage van de omzet dat wordt gerealiseerd door de verkoop van nieuwe of verbeterde producten is in België lager dan gemiddeld in de EU-15. Onze relatieve positie is iets beter voor producten en diensten die enkel nieuw zijn voor de onderneming dan voor producten en diensten die ook nieuw zijn voor de markt. We zijn m.a.w. beter in imitatie dan in 'echte' innovaties, maar we scoren voor beide slechter dan gemiddeld in de EU-15.

Bovenstaande cijfers slaan allemaal op technologische innovatie. Voor veel bestaande producten en diensten geldt echter dat ze voorlopig aan het einde van hun technologische verbetering zijn gekomen. Veel beter kan niet meer. Wat nog wel kan, is deze producten en diensten van andere te onderscheiden door er een grotere betekeniswaarde of symboolwaarde aan te verbinden (Devoldere en Sleuwaegen, blz. 39). Deze symboolwaarde wordt voor meer en meer consumenten een belangrijke toegevoegde waarde. De consument is immers altijd al op zoek geweest naar creatieve industriële producten en diensten waarmee hij zich kan onderscheiden. In de toekomst zal de groei steeds meer afhangen van de mate waarin we in staat zijn meer diensten en producten met een dergelijke symbolische meerwaarde op de markt te brengen.

Niet-technologische aspecten, zoals een mooi design, een goede marketing... spelen hierin een belangrijke rol. Ook op dit vlak kan België nog beter. Het percentage Belgische bedrijven dat een design aanvraagt, is het op een na laagste van de EU-15-landen waarvoor cijfers beschikbaar zijn. En ook het percentage van de Belgische bedrijven dat van 2004 tot 2006 een marketing- en/of organisatorische innovatie doorvoerde – in CIS6 is geen opsplitsing mogelijk tussen deze twee – is in België een stuk lager dan gemiddeld in de EU-15.

Wil België de noodzakelijke overstap maken naar een creatieve economie, dan moet de innovatie-inspanning dus verder worden opgedreven. Dit vereist een innovatiecultuur binnen zowel de bedrijven, de overheid als de ganse maatschappij (IPA 2007-2008). Binnen de bedrijven is het daarom nodig om werknemers zoveel mogelijk te betrekken bij het innovatieproces. Werknemers beschikken immers vaak over nuttige informatie op dit vlak (bv. ervaring met voorkeuren van klanten, kennis over het productieproces...).

Naast interne bronnen vereist innovatie ook steeds meer interactie met externe kennisbronnen. Zo kunnen bijvoorbeeld ook klanten en leveranciers over heel wat nuttige informatie beschikken. Maar ook kennisinstellingen winnen aan belang. De kennis die nodig is voor innovatie wordt immers steeds complexer, waardoor het voor bedrijven alsmaar moeilijker wordt om alle kennis zelf te genereren. Uit onderzoek blijkt dan ook dat samenwerken met kennisinstellingen een positief effect heeft op de innovatieprestatie van bedrijven (Veugeliers, 2008).

De prestatie van België op het vlak van samenwerking (met kennisinstellingen) voor innovatie is beter dan gemiddeld in de EU-15. Deze relatief goede score neemt niet weg dat er landen zijn die het op dit vlak nog beter doen. Opvallend is bijvoorbeeld de sterke prestatie van een land als Finland, waar meer dan een derde van de innovatieve bedrijven in de periode 2004-2006 samenwerkte met een universiteit of met een instelling hoger onderwijs. Bovendien bestaat er in België zowel vanuit de publieke sector, de ondernemingen als de kennisinstellingen een sterke vraag om de kennisrelaties tussen wetenschap en het bedrijfsleven verder te versterken. In dit kader zette de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven samen met de pod Federaal Wetenschapsbeleid een werkgroep op om dit thema meer in detail te bestuderen. Deze werkzaamheden resulteerden in een advies betreffende het versterken van kennisuitwisseling tussen de onderzoekswereld en het bedrijfsleven (CRB, 2009a).

Kennis moet dus niet noodzakelijk allemaal van binnen het bedrijf komen. Opdat een bedrijf externe kennis zou kunnen gebruiken, heeft het evenwel een zekere absorptiecapaciteit nodig. En bedrijven die zelf kennis verwerven – zelf aan O&O doen – hebben ook doorgaans een grotere absorptiecapaciteit.

Niet alle bedrijven hebben de mogelijkheid om zelf aan O&O te doen. Zoals in de meeste landen zijn de O&O-uitgaven in België sterk geconcentreerd bij grote bedrijven. Typisch voor de Belgische situatie is echter dat het voornamelijk om dochterondernemingen van buitenlandse bedrijven gaat. Dit maakt ons land extra kwetsbaar in een tijdperk van globalisering, waarin ook O&O-activiteiten steeds mobieler worden. Ook meer dan 70% van de octrooiaanvragen is in België geconcentreerd binnen de groep van buitenlandse ondernemingen. Gezien het belang van octrooien, zeker in de huidige context van wereldwijde verspreiding van kennis, formuleerde de CRB eind december 2007 het advies 'Werk maken van een gemeenschapsoctrooi en van een sterkere octrooicultuur in België'.

Los van de concentratie van de O&O-inspanningen, is het niveau van de O&O-uitgaven in België ook nog ver verwijderd van de 3%-doelstelling, die onlangs werd herbevestigd in de EU2020-strategie. Met deze doelstelling wil Europa tegen 2020 3% van haar BBP besteden aan O&O. In 2008 bedroeg de O&O-intensiteit in België 1,92%, quasi gelijk aan de gemiddelde O&O-intensiteit in de EU15 (1,99%), maar nog ver verwijderd van de 3%-doelstelling.

Het Federaal Planbureau (2010) berekende dat indien België tegen 2020 de 3%-doelstelling wil bereiken, een gemiddelde jaarlijkse stijging van de O&O-uitgaven nodig is van 0,73 miljard euro (in lopende prijzen) of een gemiddelde jaarlijkse groeivoet van de O&O-uitgaven van 7,3% (nominaal) en 5,5% (reëel).

Deze inspanning moet verdeeld worden over de publieke sector en de private sector. De 3%-doelstelling bepaalt dat 2/3 moet gefinancierd worden door de private sector en 1/3 door de publieke sector. Uitgedrukt als percentage van het BBP financiert de private sector in België in 2008 1,36% en de publieke sector 0,54%⁷⁰, respectievelijk 72% en 28% van de totale O&O-uitgaven in België.

Beide sectoren presteren dus onder de norm, maar de publieke sector scoort relatief gezien het slechtst. Het Federaal Planbureau berekende dat indien de publieke sector tegen 2020 1% van het BBP wil besteden aan O&O een gemiddelde jaarlijkse stijging van haar O&O-uitgaven nodig is van 0,27 miljard of een gemiddelde jaarlijkse groeivoet van 8,78% nominaal of 6,98% in constante prijzen.

Er dient wel opgemerkt te worden dat bovengenoemde cijfers voor de publieke sector enkel rekening houden met de directe uitgaven voor O&O, met andere woorden enkel met de subsidies en niet met de fiscale maatregelen ten voordele van O&O. Dit is een Europese afspraak en geldt dus ook voor de cijfers van de andere landen, maar het neemt natuurlijk niet weg dat het een onderschatting is van de werkelijke overheidsinspanning op het vlak van O&O. Nochtans worden de fiscale maatregelen steeds belangrijker in België: ze evolueerden van 0,02% van het BBP in 2005 naar 0,12% in 2009 (FPB,2010). Onder de veronderstelling dat het aandeel van de loonkosten in de totale O&O-uitgaven gelijk blijft aan de verdeling van 2007 en dat de ratio tussen de budgettaire kost van de fiscale maatregelen en de loonkost van het O&O-personeel gelijk blijft aan deze geobserveerd in 2009, voorspelt het Planbureau dat deze maatregel tegen 2020 0,17% van het BBP zal bedragen.

Naast de overheid zal ook een extra inspanning nodig zijn van de private sector. De O&O-intensiteit in de private sector wordt natuurlijk in belangrijke mate bepaald door de structuur van de economie. Zo wordt de hoge O&O-intensiteit van Finland in hoge mate bepaald door de sterke specialisatie in ICT – vooral in mobiele communicatietechnologie – die hoge O&O-uitgaven vereist (Mathieu en van Pottelsberghe, 2008). De sterke specialisatie van België in laag- en medium-laagtechnologische sectoren is op dit vlak een nadeel. Binnen deze sectoren zijn wel een aantal segmenten met hoogtechnologische zaken bezig (denk aan het technisch textiel), maar gemiddeld gezien is de O&O-intensiteit in deze sectoren een stuk lager dan in de hoogtechnologische sectoren. Het streven naar de 3%-doelstelling is dan ook in grote mate een streven naar een wijziging – op lange termijn – van de industriële structuur. Ondernemerschap is hierbij cruciaal.

5.4 Ondernemerschap

Kegels (2009) vond dat de Belgische verwerkende nijverheid zich over de periode 1970-2005 vooral verder specialiseerde in sectoren waarvoor de gemiddelde Europese groei relatief zwak was, met als uitzonderingen de sectoren chemie en rubber en plastic. De Belgische economie lijkt dan ook de meest recente technologische evolutie op het vlak van ICT te hebben gemist. Dit geldt ook voor de dienstensector, waar de sector post en telecommunicatie in België trager evolueerde dan gemiddeld in de EU-15 sinds het begin van de liberalisering van de communicatiesector in Europa. De verandering van de Belgische economische structuur verloopt dan ook relatief traag (Wölfl, 2005). Dit houdt, zeker op lange termijn, een gevaar in voor de economische groei (Peneder, 2001). De ontwikkeling van nieuwe sectoren, met nieuwe producten en diensten, is dan ook cruciaal.

---

⁷⁰ Het aandeel van de private sector werd berekend als het aandeel van de binnenlandse en buitenlandse ondernemingen en private non-profitinstellingen. De publieke sector bestaat uit binnenlandse en buitenlandse overheden en instellingen hoger onderwijs.

Wanneer we de levensloop van een nieuw product of dienst bekijken, kunnen we twee fasen onderscheiden. In een eerste fase moeten de nieuwe 'spelregels' worden ontdekt, met vallen en opstaan. Nieuwe toetreders, starters en kleine bedrijven zijn hiervoor ideaal geschikt. In dit stadium neemt het aantal bedrijven dat een product of dienst produceert dan ook typisch toe. Dit vindt plaats tot op het moment dat één of enkele van de bedrijven de 'spelregels' kan/kunnen vastleggen (bv. een dominant design). Vanaf dat moment start het tweede stadium in de levensloop van een product of dienst: het stadium van de consolidatie, waarbij vooral gezocht wordt naar efficiëntieverbeteringen door rationalisatie en schaalvoordelen (Thurik, 2007).

Een efficiëntiegedreven economie bevindt zich in het tweede stadium van de levensloop van een nieuw product of dienst. Bij de overgang naar de creatieve economie/kenniseconomie, starten we echter opnieuw in de eerste fase, een fase waarin ondernemerschap cruciaal is. Inderdaad, ondernemerschap kan worden gezien als een katalysator voor innovatie. Oudere, grotere bedrijven ondervinden immers vaak moeilijkheden om te stoppen met oudere technologieën en om te onderkennen dat men niet langer kan drijven op oude successen; fundamentele veranderingen botsen er vaak op interne weerstand, met als gevolg dat potentieel interessante kennis ongebruikt in de kast blijft liggen. Nieuwe ondernemingen kunnen door hun kleine schaal vaak flexibeler inspelen op veranderingen. Ze hebben per definitie geen traditie en moeten dus minder interne weerstand overwinnen. Bovendien is het ontbreken van een traditie vaak een belangrijke stimulerende factor voor het zien van 'nieuwe combinaties' die mogelijk leiden tot innovatie.

Bovenop de geschetste voordelen, ondervinden startende ondernemingen in deze fase ook minder nadeel van hun kleine schaal. De nadruk ligt immers op snelheid, innovatie, productdifferentiatie en minder op de laagste kosten per eenheid (waarvoor een optimale schaal wel heel belangrijk was). Bovendien zorgen bepaalde technologische ontwikkelingen (bv. ICT) ervoor dat de optimale schaal kleiner wordt.

In de meeste landen zien we de jongste decennia dan ook een stijging van het aantal bedrijfseigenaars. In België is sinds de eeuwwisseling echter een daling merkbaar (Thurik, 2007). Dit suggereert dat België een probleem heeft met de vernieuwing van zijn activiteiten. Dit is trouwens volledig in lijn met de resultaten van de Global Entrepreneurship Monitor. De TEA-index, het percentage van de beroepsbevolking dat actief betrokken is bij het opzetten van een onderneming of recentelijk een eigen onderneming heeft opgericht, was in België in 2009 het op één na laagste van de 20 innovatiegedreven economieën die deelnamen aan het onderzoek.

Ook de toekomst voorspelt weinig goeds. In het GEM-onderzoek wordt eveneens gepeild naar de intentie om een bedrijf op te starten de komende drie jaar. Ook hiervoor scoorde België in 2009 een stuk lager dan het gemiddelde van de innovatiegedreven landen (5% versus 9%).

Ondernemerschap heeft niet alleen betrekking op de oprichting van (kleine) bedrijven, maar ook op de groei van jonge bedrijven. Ook dit is een probleem in België en meer algemeen in Europa. Veugelers (2009) maakte een lijst van leidende innovatoren op basis van marktkapitalisatie en O&O-uitgaven in 2007. Van de Europese bedrijven op deze lijst was ongeveer 85% opgericht voor 1925 en slechts 2% na 1975. Van de Amerikaanse bedrijven uit de lijst was meer dan 20% opgericht na 1975.

Dit betere resultaat van de VS is natuurlijk gelinkt aan een groter aantal starters om mee te beginnen. Hoe meer ondernemingen opstarten, hoe groter de kans dat er ook een succesverhaal als Microsoft, Cisco... tussen zit. Willen we ons economisch weefsel vernieuwen, dan is het ook belangrijk dat de ondernemersgraad stijgt. De CRB zette rond dit thema een werkgroep op die de knelpunten voor

ondernemerschap in België meer in detail onderzocht: de zwakke ondernemerscultuur in België; het tekort aan internationaal ondernemerschap; mogelijke verbeteringen op het vlak van financiering, in het bijzonder financiering van KMO's; de sociale bescherming voor zelfstandige ondernemers; het bestaan van administratieve barrières voor ondernemerschap; de vergrijzing als potentiële bedreiging voor ondernemerschap en barrières voor ondernemerschap die kansengroepen ondervinden. Het rapport van deze werkgroep is te vinden op <http://www.ccecrb.fgov.be/txt/nl/doc10-1158.pdf>. Op basis van dit rapport werken de sociale partners momenteel aan een advies rond ondernemerschap.

5.5 Internationalisatie

De globalisering van de economie maakt dat bedrijven meer concurrentie krijgen op hun thuismarkt. Dit geldt des te meer in een open economie als België, met een hoge aanwezigheid van buitenlandse bedrijven. Tegelijk opent de globalisering nieuwe perspectieven. Internationalisatie van activiteiten zal via schaaffecten, toegang tot nieuwe markten, toegang tot nieuwe kennis, toegang tot goedkopere productiefactoren... immers ook bijdragen tot een beter concurrentievermogen. In bepaalde gevallen kan internationalisatie op lange termijn voor ondernemingen zelfs noodzakelijk zijn om te groeien en te overleven (Onkelinx, 2008).

Internationalisatie is een multidimensionaal begrip. Bedrijven kunnen op verschillende manieren internationaliseren. Een veel voorkomende vorm is export. Exporteren wordt ook meer en meer noodzakelijk. De steeds grotere verscheidenheid aan consumentenvoorkeuren en de toenemende vraag naar gespecialiseerde en geïndividualiseerde producten die zoveel mogelijk bij de persoonlijke levensstijl aansluiten, doen de markt voor massaproducten immers uiteenvallen in vele segmenten. Door deze strategie van productdifferentiatie en door de relatief kleine omvang van de Belgische markt wordt export nodig om schaalvoordelen te realiseren en zo winstgevend te kunnen opereren. Dit geldt zeker voor hoogtechnologische bedrijven met hoge O&O-kosten.

Exporteren is echter niet vanzelfsprekend. Er dienen een aantal 'sunk costs' of opstapkosten te worden gemaakt om te kunnen exporteren (bv. marktstudies, opzetten distributienetwerk, aanpassen van producten aan buitenlandse voorkeuren of normen,...). Export is dan ook vrij geconcentreerd bij een beperkt aantal bedrijven: in 2007 nam 10% van de ondernemingen ongeveer drievierde van de waarde van de uitvoer van de verwerkende nijverheid voor zijn rekening (Baugnet, Burggraeve et al., 2010). De exportresultaten van België berusten dan ook op een relatief beperkt aantal grote ondernemingen.

Er zijn vrij weinig kmo's die exporteren. België bevindt zich hiervoor wel nog in de bovenste helft van het Europese peloton; Franse of Duitse kmo's hebben evenwel veel minder nood aan export, omdat hun thuismarkt vaak voldoende groot is. In vergelijking met Denemarken en Oostenrijk scoren Belgische kmo's veel slechter qua export (Onkelinx, 2008). We laten met andere woorden heel wat potentieel onbenut.

Naast de concentratie van het aantal exporteurs, is ook de concentratie van afzetmarkten opvallend. De drie buurlanden waren in 2008 goed voor bijna de helft van de afzet. In het algemeen is België heel sterk gericht op de oude lidstaten van de EU-15 en minder op groeimarkten zoals de nieuwe EU-lidstaten, de BRIC-landen en de Aziatische tijgers. Nochtans kennen deze landen een sterke groei en een bevolking die steeds kapitaalkrachtiger wordt. Het is dan ook belangrijk om daar voldoende aanwezig te zijn. De export naar dergelijke landen vereist vaak fysieke aanwezigheid aldaar, bv. via dochterondernemingen. Spinnewyn (2008) vond echter dat het aandeel van deze landen in het totaal aan buitenlandse dochterondernemingen van Belgische ondernemingen relatief laag is. Ongeveer 78%

van de dochterondernemingen van Belgische ondernemingen bevindt zich in West-Europa en Noord-Amerika. Dit aandeel is tussen 1995 en 2005 zelfs nog gestegen.

Het grootste deel van de export betreft goederen. Het is echter ook belangrijk om voldoende actief te zijn op het vlak van export van diensten. De groei van de kennisintensieve marktdiensten werd tot nu toe vooral getrokken door de sterke dynamiek van de 'diensten aan bedrijven', een gevolg van een doorgedreven outsourcing van niet-kernactiviteiten door de industrie. Opdat deze activiteiten verder zouden kunnen groeien, is er nood aan industriële groei en/of (toenemende) export van deze dienstenactiviteiten. Het aandeel van de dienstenexport in de totale export is in België echter lager dan gemiddeld in de EU-27 (17,5% versus 22,7% in 2006).

Naast export kunnen nog andere vormen van internationalisatie bedrijven helpen om competitief te blijven. In hun streven om meer efficiënt te produceren en kosten te besparen, gaan bedrijven op zoek naar goedkopere inputs van efficiëntere producenten. Hierbij wordt ook over de grenzen gekeken (OECD, 2007). In deze context gaan bedrijven meer en meer een totaalstructuur opzetten waarbij (delen van) activiteiten gevestigd worden op de meest optimale locatie. Dit kan opnieuw verschillende vormen aannemen. De meest voorkomende zijn directe investeringen in het buitenland en uitbesteding van activiteiten aan buitenlandse ondernemingen. Het fenomeen wordt typisch aangeduid met de term offshoring.

Verschiedende indicatoren wijzen erop dat België sterk actief is op dit vlak; de grote aanwezigheid van buitenlandse multinationale ondernemingen zal hier zeker een rol in spelen. Wanneer gekeken wordt naar het aandeel van de geïmporteerde intermediaire goederen in de totale output, valt het op dat het grootste deel afkomstig is van hogelonenlanden. Het aandeel dat afkomstig is van lagelonenlanden steeg tussen 1995 en 2003 wel sterk, maar blijft in absolute termen nog beperkt. Dankzij de vooruitgang op het vlak van ICT en de liberalisering van de handel in diensten nam ook het aandeel van geïmporteerde intermediaire diensten in de totale intermediaire diensten de jongste jaren sterk toe (Michel, 2009).

Offshoring van activiteiten naar lagelonenlanden doet westerse landen vrezen voor massaal jobverlies. Dit moet echter genuanceerd worden. Zo vonden Coucke en Sleuwaegen (2005) dat Belgische bedrijven die niet deelnemen aan deze verhoogde productie-efficiëntie binnen een transnationaal netwerk en die aldus geen uitbestedingsactiviteiten ontwikkelen betreffende hun nevenactiviteiten, een verhoogde kans op uittrekking vertonen. Offshoring kan dus de overlevingskansen van bedrijven verhogen. Bovendien vinden de meeste studies op macroniveau geen evidentie voor jobverlies door offshoring (cf. Michel (2009) voor een analyse voor België voor de periode 1995-2003). Dit neemt natuurlijk niet weg dat bepaalde typen van werknemers en bepaalde sectoren wel getroffen worden. De Oeso (2007) stelt dan ook dat de uitdaging van de globalisering niet is 'hoe het totaal niveau van werkgelegenheid verdedigen' – dat typisch niet aangetast wordt door globalisering, maar wel 'hoe bepaalde groepen opnieuw integreren in de arbeidsmarkt'. In dezelfde tekst benadrukt ze wel dat de winsten van de globalisering zullen afhangen van de snelheid waarmee en de mate waarin een land middelen heralloceert naar sectoren en activiteiten waarin het een comparatief voordeel heeft.

Naast de internationalisatiebeweging van onze eigen bedrijven, is het in een creatieve regio ook belangrijk om buitenlandse ondernemingen aan te trekken. Buitenlandse investeringen brengen extra financiële middelen naar de regio en creëren werkgelegenheid. Het betreft directe jobcreatie, maar ook indirecte jobcreatie via bijvoorbeeld toeleveringsopportuniteiten voor lokale bedrijven.

Buysse, Sleuwaegen en Vanden Bussche (2009) bekeken de ontwikkeling van het aantal binnenkomende projecten tussen 2003 en 2008. Het betreft projecten van ondernemingen die voorheen nog niet actief waren in België, maar ook nieuwe projecten van reeds in België gevestigde ondernemingen. Bij de interpretatie van de cijfers moet dan ook rekening worden gehouden met de reeds hoge aanwezigheid van buitenlandse ondernemingen in België, waar dus veel potentieel voor uitbreidingsinvesteringen bestaat.

Opvallend is dat in België, in tegenstelling tot gemiddeld in de EU-15, de waarde per capita van het aantal binnenkomende projecten daalde tussen de periodes 2003-2005 en 2006-2008 en in de laatste periode zelfs iets lager was dan gemiddeld in de EU-15. Ook het aantal gecreëerde jobs per project was in België in de tweede periode lager dan gemiddeld in de EU-15, maar wel hoger dan in Frankrijk en Nederland (gemiddeld 85 jobs per project in 2006-2008, vergeleken met 71 in Frankrijk en 69 in Nederland).

Vanaf eind 2007 en zeker vanaf 2008 is het effect van de economische crisis op de buitenlandse directe investeringen duidelijk zichtbaar. Niet alleen daalde op wereldvlak het niveau van de investeringen, maar er was ook een impact op bestemming van de investeringen. Zo lag de focus van bedrijven meer op het stabiliseren van hun bestaande en mature activiteiten in stabiele landen, eerder dan op zoek te gaan naar nieuwe markttoegang. Als resultaat hiervan konden een aantal grote en ontwikkelde economieën zoals de VS, het VK, Duitsland en Frankrijk in 2008 hun aandeel in de wereldwijde investeringen verhogen (IBM, 2009). België profiteerde hier echter minder van: in 2009 kon België haar relatieve positie wel met drie plaatsen verbeteren tot 31e op de wereldranglijst. Echter, wanneer over een aantal jaren gekeken wordt, verliest België terrein en meer dan de buurlanden.

Buysse, Sleuwaegen en Vanden Bussche (2009) bekeken ook de sectorale verdeling van de buitenlandse investeringen in België. Een opvallend groot deel van deze jobs betrof investeringen in de automobielenijverheid en de transportsector (respectievelijk 18,8 en 6,7 arbeidsplaatsen per 10.000 inwoners tussen 2003 en 2008). De huidige ontwikkelingen in de automobielsector doen wel vragen rijzen over de toekomstige investeringen in deze sector.

Naast de sectoren, bekijkt de studie ook het type activiteit waarin geïnvesteerd wordt. Buitenlandse bedrijven in België creëren in vergelijking met de EU-15 opvallend veel werkgelegenheid binnen industriële activiteiten en logistieke, distributie- en transportactiviteiten (respectievelijk 25,1 en 13,5 arbeidsplaatsen per 10.000 inwoners tussen 2003 en 2008, vergeleken met 10,2 en 4,4 in EU-15). Hiermee vergeleken leveren buitenlandse directe investeringen in ontwikkelings- en testactiviteiten weinig jobs op (2,9 arbeidsplaatsen per 10.000 inwoners tussen 2003 en 2008). Bemoedigend is dat België op dit vlak ook relatief goed scoort in vergelijking met de EU-15 (1 arbeidsplaats per 10.000 inwoners tussen 2003 en 2008). Zoals hierboven reeds werd opgemerkt, zal de reeds hoge aanwezigheid van buitenlandse ondernemingen in de high tech en medium-high tech verwerkende nijverheid – en dus het grote potentieel voor uitbreidingsinvesteringen - hier niet vreemd aan zijn.

R&D-investeringen door buitenlandse ondernemingen zijn evenwel een belangrijk type van investeringen omdat ze voor grote kennisspillovers naar de lokale economie kunnen zorgen. Dit vereist wel een goed werkend innovatiesysteem, met voldoende absorptiecapaciteit van de lokale ondernemingen en voldoende interactie tussen de buitenlandse en lokale innovatieactoren.

5.6 Ontwikkeling marktaandeelen

De hierboven besproken processen hebben een effect op de competitiviteit van een land. Het concurrentievermogen van een land wordt vaak gemeten in functie van de handelsprestaties van dat land, die onder meer tot uiting komen in de lopende rekeningen van de betalingsbalans. Er dient onmiddellijk een kanttekening bij deze benadering te worden gemaakt. Zo is een tijdelijk tekort op de handelsbalans niet noodzakelijk negatief. Het betekent enkel dat de binnenlandse bestedingen van de gezinnen, de ondernemingen en de overheid hoger liggen dan het beschikbaar inkomen. Niettemin moet worden bekeken of het negatieve saldo duurzaam is op lange termijn. Anders gezegd, tekorten van een land tegenover het buitenland moeten op lange termijn kunnen worden terugbetaald.

Een analyse van de ontwikkeling van de Belgische lopende rekeningen toont voor de periode 1995-1999 overschotten tussen 5% en 5,5% van het bbp. Sinds het begin van het millennium daalde dit overschot echter systematisch. In 2008 tekende België zelfs een tekort op. Dit is geen uniek Belgisch fenomeen. Ook landen als Frankrijk, Italië, Portugal en Finland kenden over de periode 1999-2008 een daling van hun lopend saldo; in landen als Ierland en Spanje was de daling zelfs heel sterk. Dit neemt niet weg dat een aantal Europese landen er wel in slagen om hun lopend saldo te doen toenemen, zoals Zweden, Duitsland en Nederland.

De ontwikkeling van het lopend saldo wordt in België voornamelijk bepaald door de handelsbalans. Waar het handelssaldo tussen 2002 en 2005 gemiddeld 15,1 miljard per jaar bedroeg, was dit tussen 2006 en 2009 slechts 2,3 miljard. De daling van het saldo op de handelsbalans over de periode 2002-2008 kan enkel in 2008 worden toegeschreven aan een sterke verslechtering van de ruilvoet (NBB, 2009). In de periode ervoor bleef de ruilvoet min of meer constant, ondanks de forse prijsstijgingen van heel wat grondstoffen en minerale brandstoffen sinds 2004. Het gunstige economische klimaat zorgde er echter voor dat deze prijsstijgingen konden worden verrekend in de exportprijs van andere producten, met name van kunststoffen en staalproducten. Met de verslechtering van het economisch klimaat was dit in 2008 niet meer het geval, waardoor de ruilvoet in dat jaar sterk verslechterde.

De inkomstzijde van de handelsbalans wordt bepaald door de export. Een analyse van de Belgische export van goederen toont dat deze stijgt, maar wel in mindere mate dan de wereldexport. Dit geldt voor de meeste ontwikkelde landen en weerspiegelt de inhaalbeweging van de opkomende economieën. De NBB (2009) stelde echter vast dat, over de periode 1995-2008, de export van België ook minder snel toenam dan gemiddeld in een referentiegroep van 12 Europese landen⁷¹. Zo steeg het nominale bedrag van de goederenexport in België met 5,4% tegen gemiddeld 6,5% in de referentielanden. Dit resultaat is beter dan dat van Frankrijk (4,5%), maar zwakker dan de groei van de export in Nederland (9,1%), Duitsland (7,2%), Oostenrijk (8,2%), Spanje (7,5%) en Ierland (7,3%).

Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de exportstructuur van België minder aangepast is aan de wereldvraag. Zo is het mogelijk dat België in vergelijking met de referentiegroep exporteert naar geografisch minder dynamische afzetmarkten en/of minder dynamische producten exporteert. Baugnet, Burggraeve et al. (2010) gaan na in hoeverre deze factoren de zwakkere exportgroei van België kunnen verklaren.

---

⁷¹ Het betreft NL, IE, ES, AT, DE, FI, SE, GR, PT, IT, FR en VK.

Tabel 5-1: Vergelijking van het verloop van de uitvoer, de uitvoermarkten en de marktaandelen tussen 1995 en 2008

	België	referentiegebied	verschil (in pp)
Uitvoer	5,40%	6,50%	-1
geografisch gewogen wereldmarkten	8,10%	8,40%	-0,3
winst (+)/verlies (-) aan marktaandelen_correctie geo	-2,50%	-1,70%	-0,7
naar product gewogen wereldmarkten	8,20%	8,40%	-0,2
winst (+)/verlies (-) aan marktaandelen_correctie prod	-2,60%	-1,70%	-0,9

Bron: Baugnet, Burggraeve et al. (2010)

De rij "geografisch gewogen wereldmarkten" geeft de groei weer van de invoer van de geografische handelspartners, gewogen op basis van hun belang in de uitvoer van het beschouwde land (België of het referentiegebied). Uit de cijfers blijkt dat over de periode 1995-2008 de invoervraag van de geografische afzetmarkten van België iets minder snel groeit dan de import uit de afzetmarkten van de referentiegroep: 8,1% versus 8,4%. Met andere woorden, het tragere groeipercentage van de Belgische uitvoer in vergelijking met de referentiegroep over de periode 1995-2008 vloeit ten belope van 0,3 procentpunt voort uit een ongunstige geografische structuur. In vergelijking met de referentiegroep is België nog meer gericht op de oude lidstaten van de EU-15 (en op de buurlanden in het bijzonder) en minder op groeimarkten zoals de nieuwe EU-lidstaten, de BRIC-landen en de Aziatische tijgers. Verontrustend is dat dit verschil in groei van de afzetmarkten van België en de referentiegroep in de periode 2000-2008 groter was dan in de periode 1995-2000: 0,4 procentpunt versus 0,1 procentpunt. Deze bevinding is consistent met de resultaten van Matte en Michel (2010). Zij vonden dat de dalende verhouding van de Belgische export ten opzichte van de wereldimport over de periode 1999-2008 vooral te wijten was aan de ongunstige geografische specialisatie van de Belgische export.

Naast de geografische structuur van onze export kan ook de productstructuur een effect hebben op de exportprestatie. De 'naar product gewogen wereldmarkten' toont de groei van de invoer van producten op wereldvlak, gewogen op basis van hun belang in de uitvoer van het beschouwde land (België of de referentiegroep). Tabel 5-1 toont dat over de periode 1995-2008 de vraag naar Belgische exportproducten minder snel steeg dan de vraag naar exportproducten van de referentiegroep (8,2% versus 8,4% per jaar). In vergelijking met de exportstructuur van de referentiegroep is de productstructuur van onze export m.a.w. iets minder aangepast aan de wereldvraag. Het negatieve producteffect wordt grotendeels verklaard door de overspecialisatie van België in regressieve producten – i.e. producten waarnaar de vraag op wereldvlak minder snel gestegen is dan de totale wereldinvoer – zoals wegvoertuigen, chemische producten, diamant en overige basisproducten⁷² en de onderspecialisatie in machines en werktuigen⁷³ en in telecommunicatie (Baugnet, Burggraeve et al., 2010, blz. 41). Er dient opnieuw een onderscheid gemaakt te worden tussen verschillende subperiodes. Het negatieve producteffect wordt volledig bepaald door de periode 1995-2000. Over de periode 2000-2008 steeg de wereldvraag naar Belgische exportproducten sterker dan de vraag naar de exportproducten van de referentiegroep. Ook Matte en Michel (2010) vonden voor de periode 1999-2008 een positief producteffect. Volgens de Baugnet, Burggraeve et al. (2010) is dit voor een deel te verklaren door de krachtige vraag van de opkomende landen naar halffabricaten rond het midden van de jaren 2000. Ze wijzen er echter op dat een even gunstige situatie als die tussen 2000 en 2008 zich

⁷² Categorie bestaande uit rubber en kunststof.

⁷³ Categorie die onder meer industriële apparatuur en gegevensverwerkende machines omvat.

niet meer zal voordoen; de opkomende landen zijn voor de producten in kwestie immers volop hun eigen productiecapaciteit aan het ontwikkelen.

Het negatief producteffect en geografisch effect van de Belgische export nemen niet weg dat er evolutie is op dit vlak. Baugnet, Burggraeve et al. (2010) maakten een indeling van producten op basis van hun intensiteit inzake productiefactoren, en bekeek de evolutie van de export van deze categorieën tussen 1995 en 2008. Daaruit blijkt dat het aandeel van de producten met een hoog gehalte aan onderzoek en ontwikkeling sterk is gestegen (+ 9 pp) ten nadele van de kapitaal- en arbeidsintensieve producten (-13,9 pp). Dit laatste is het gevolg van de relatief zwakke vraag naar deze producten en het aanzienlijk verlies van marktaandeel. Het dalende aandeel van kapitaal- en arbeidsintensieve producten in de totale export lijkt dan ook te zijn ondergaan, veeleer dan dat er een duidelijke wil tot heroriëntering werd opgetekend (Baugnet, Burggraeve et al., 2010). Ook op het vlak van de afzetmarkten was er een evolutie: het aandeel van de EU-15 daalde ten voordele van meer dynamische landen als China, India, Polen, Tsjechië en Turkije. Het afnemende gewicht van de traditionele markten in de uitvoer houdt voornamelijk verband met een heroriëntering van de vraag vanuit deze landen ten voordele van meer kostenconcurrerende landen (Baugnet, Burggraeve et al., 2010).

De geografische en productspecialisatie van de Belgische export verklaren weliswaar een deel van de tragere groei van de Belgische export in vergelijking met de referentiegroep; het grootste deel van het verschil in evolutie over de periode 1995-2008 komt echter neer op een groter verlies aan marktaandeel voor België. Het verloop van het marktaandeel corrigeert voor de geografische of productspecialisatie van een land door het verloop van de uitvoer te relateren aan het verloop van de "geografisch gewogen wereldmarkten" of aan het verloop van de "naar product gewogen wereldmarkten". Het effect is in beide gevallen negatief. Dit betekent dat de Belgische export minder snel groeide dan verwacht kon worden op basis van de groei van de import van de handelspartners en minder snel groeide dan verwacht kon worden op basis van de groei van de importvraag naar haar producten. Hetzelfde geldt voor de referentiegroep, maar het negatieve marktaandeeleffect is sterker in België.

Er dient weliswaar opnieuw een onderscheid gemaakt te worden tussen de twee subperiodes. Hoewel het marktaandeel tussen 1995 en 2008 continu daalt, vonden Baugnet, Burggraeve et al. (2010) een groter verlies aan marktaandeel over de periode 1995-2000 dan over de periode 2000-2008 – zowel in geval van correctie voor geografische specialisatie als ingeval van correctie voor productspecialisatie. In vergelijking met de referentiegroep van 12 Europese landen verliest België over de subperiode 1995-2000 meer marktaandeel; het verlies aan marktaandeel over de periode 2000-2008 is daarentegen vergelijkbaar met dat van de referentiegroep.

Zoals hierboven reeds vermeld kan de betere prestatie van België over de periode 2000-2008 ten dele verklaard worden door de sterke vraag van de opkomende landen naar halffabrikaten in deze periode. Zo trokken onder meer de ijzer- en staalnijverheid en de kunststoffen in primaire vorm profijt van hoge prijzen en volumes, waardoor marktaandelen werden veroverd. Bovendien viel het door België opgetekende verlies aan marktaandelen tussen 2000 en 2008 kleiner uit dan in de tweede helft van de jaren negentig. Dat heeft voor een deel te maken met de wegvoertuigen, de geneesmiddelen en de organische chemische producten. Wat de wegvoertuigen betreft, was de verbetering echter uitsluitend het resultaat van één enkel jaar (2001) en gaf zij dus niet een fundamentele tendens weer (Baugnet, Burggraeve et al., 2010, blz. 38)

Baugnet, Burggraeve et al. (2010) onderzochten in hoeverre het verlies van de marktaandelen naar volume voor goederen en diensten over de periode 1995-2008 kan verklaard worden door de relatieve beweging van de uitvoerprijzen in het bewuste land ten opzichte van de prijzen van de concurrenten. Econometrische analyse suggereert maar een beperkt effect. Baugnet, Burggraeve et al. (2010) merkten echter zelf op dat deze resultaten voorzichtig moeten worden geïnterpreteerd. Het bekijken van verschillen inzake relatieve prijzen op macro-economisch niveau heeft immers enkel zin als de internationale referentieprijzen betrekking heeft op een korf van in termen van kwaliteit en specialisatie vergelijkbare goederen. In de praktijk specialiseren landen zich echter in bepaalde bedrijfstakken en zijn goederenmarkten veeleer heterogeen. Additionele analyses op het niveau van de bedrijfstak of de onderneming zijn daarom nodig.

Dat prijzen wel degelijk een invloed hebben op de competitiviteit van een land wordt ondersteund door een analyse van het Planbureau (Kegels, 2009). In deze studie ligt de focus op reële toegevoegde waarde in plaats van op export. Enkel kijken naar de ontwikkeling van het exportaandeel heeft immers als nadeel dat een land aan exportaandeel kan winnen terwijl de lokale toegevoegde waarde daalt, bv. omdat exporterende bedrijven meer en meer uitbesteden aan het buitenland. Uit paragraaf 4.5 bleek al dat België heel actief is op het vlak van offshoring. Het is daarom ook nuttig om te kijken naar de ontwikkeling van het aandeel van België in de creatie van de wereldwijde rijkdom.

Een analyse waarbij 'de wereld' vervangen wordt door de EU-15 toont dat het aandeel van de Belgische verwerkende nijverheid in de Europese verwerkende nijverheid over de periode 1996-2007 sterk daalde. Na een stijging van het aandeel tussen 1996 en 1998 van 2,84% naar 2,92%, daalde dit aandeel tussen 1998 en 2007 van 2,92% naar 2,73%. In tegenstelling tot België kon Frankrijk over de periode 1996-2007 haar aandeel in de Europese industrie behouden (13,27% in 2007 versus 13,30% in 1996). Duitsland en Nederland konden zelfs hun aandeel vergroten: het aandeel van Duitsland steeg van 27,43% naar 27,87% en het aandeel van Nederland steeg van 3,62% naar 3,72%. Het aandeel van de Belgische marktdiensten in de Europese toegevoegde waarde daalde sterk tussen 1996 en 2001. Daarna was weliswaar een lichte stijging merkbaar, maar het aandeel bleef een stuk onder het niveau van 1996 (2,75% in 2007 versus 2,88% in 1996). Van de buurlanden slaagde enkel Nederland erin om zijn aandeel over de periode 1996-2007 te verhogen (van 4,27% in 1996 naar 4,57% in 2007). Opvallend is de sterke daling van het aandeel van de Duitse marktdiensten over deze periode (van 24,49% in 1996 naar 22% in 2007). In Frankrijk was er een lichte daling van 16,39% naar 16,14%.

Op basis van een econometrische analyse – die in tegenstelling tot het onderzoek van de NBB wel gebruik maakt van sectordata – vonden Biatour en Kegels (2009) een duidelijk negatief verband tussen de verandering in relatieve toegevoegde waarde en de verandering in de relatieve prijs van de toegevoegde waarde. Zoals gezien de sterkere homogeniteit van producten en de grotere internationale concurrentie kan worden verwacht, is de relatieve prijselasticiteit een stuk hoger voor de verwerkende nijverheid dan voor de marktdiensten. Een diepere analyse toont dat vooral de ontwikkeling van de relatieve eenheidskosten van arbeid belangrijk is voor de ontwikkeling van de relatieve positie van België. De relatieve eenheidskosten van arbeid zijn afhankelijk van de relatieve loonkosten en de relatieve uurproductiviteit. Zowel de relatieve loonkosten als de relatieve uurproductiviteit hebben een significante invloed op de relatieve positie van de Belgische verwerkende nijverheid. Op lange termijn lijkt de relatieve uurproductiviteit wel een grotere impact te hebben dan de relatieve loonkosten. Over de periode 1996-2007 steeg de uurproductiviteit in de markteconomie in België minder snel dan in de buurlanden.

De uurproductiviteit kan op haar beurt verder worden opgesplitst in 3 effecten: 1) het effect ten gevolge van een toename van de kapitaalintensiteit, 2) het effect ten gevolge van een verandering in

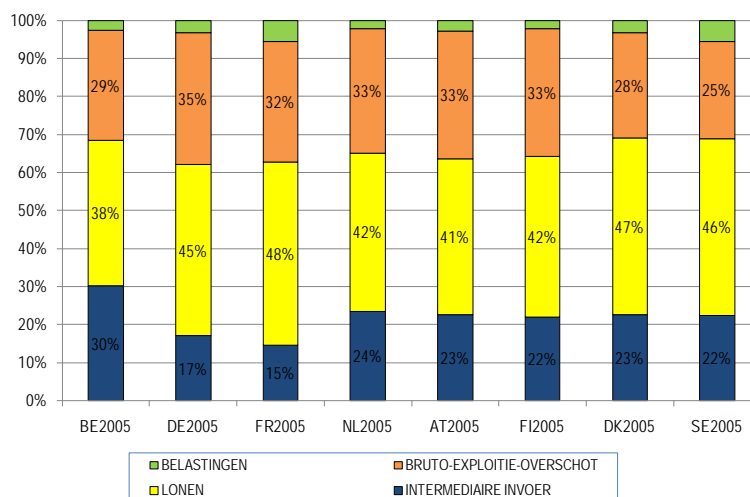
samenstelling van de groep van werknemers (bv. verandering in opleidingsniveau) en 3) de totale factorproductiviteit (TFP). Deze laatste component wordt berekend als restfactor en geeft de algemene efficiëntie aan waarmee de productiefactoren arbeid en kapitaal worden gecombineerd.

Vooraf deze laatste factor, de ontwikkeling van de relatieve TFP, lijkt belangrijk voor de relatieve positie van zowel de verwerkende nijverheid als de marktdiensten (Biatour en Kegels (2009). De determinanten van de TFP zijn nog niet volledig bekend, maar innovatie speelt zeker een belangrijke rol. Deze bevinding bevestigt nogmaals de noodzaak om de stap te zetten van een efficiëntiegedreven naar een creatieve economie indien België zijn competitiviteit wil behouden/verhogen.

5.7 Kostenstructuur

De hoge graad van internationalisatie van de Belgische economie (cf. supra) heeft een belangrijk effect op de kostenstructuur van ons land. Een analyse van de input-outputtabellen voor het jaar 2005 leert dat de ingevoerde intermediaire input in België net geen derde van de totale productiekosten bedraagt. Dit is het hoogste cijfer van alle referentielanden. Parallel daarmee is het aandeel van de toegevoegde waarde daarin kleiner.

Grafiek 5-1: Internationale vergelijking van de kostenstructuur

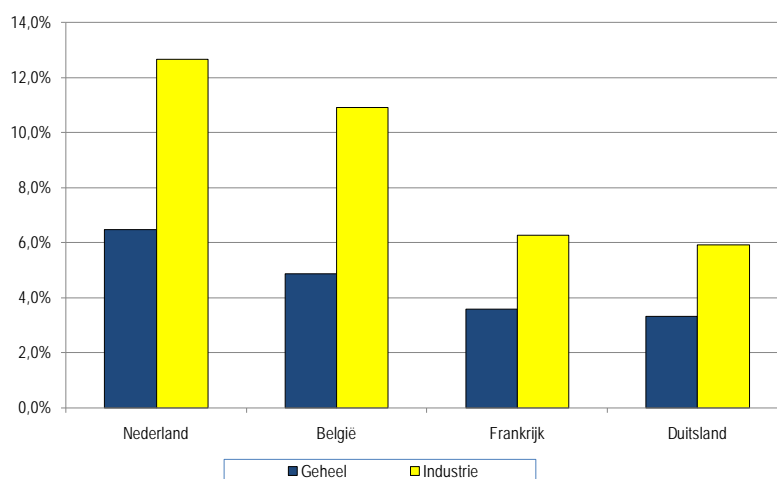

Bron: NBB

Een belangrijke intermediaire input die vaak wordt ingevoerd is energie. In België bedraagt deze 4,9% van de totale productiekosten (10,9% wanneer enkel gekeken wordt naar de verwerkende nijverheid). Dit is lager dan in Nederland maar hoger dan in Duitsland en Frankrijk. Het grotere aandeel van het intermediair energieverbruik in de productiekosten in Nederland wordt voornamelijk verklaard door een hoger energieverbruik binnen de sectoren vervaardiging van cokes, geraffineerde aardolieproducten en splijt- en kweekstoffen (Nace 23), productie en distributie van elektriciteit, gas, stoom en warm water (Nace 40), visserij (Nace 05) en chemie (Nace 24).

Van 2000 tot 2005 is het aandeel van energie in de productiekosten in de verschillende landen aanzienlijk toegenomen, nl. van 5,4% tot 6,5% in Nederland, van 4,4% tot 4,9% in België, van 3,1% tot 3,6% in Frankrijk en van 2,6% tot 3,3% in Duitsland. Dezelfde waarneming is mogelijk wat de verwerkende industrie betreft. Deze waargenomen toename wordt ten dele verklaard door de stijging van de energieprijzen, die in 2005 heel wat hoger waren dan in 2000. Brentolie kostte in 2000 gemiddeld 24,69\$, tegenover 54,8\$ in 2005. Er zij aan herinnerd dat het prijseffect in de input-outputtabellen niet kan worden geneutraliseerd, aangezien ze tegen lopende prijzen worden berekend.

Grafiek 5-2: Aandeel van energie in de productiekosten van de economie in haar geheel en van de industrie (2005)

Bron: NBB

Van 1970 tot 2008 is het aandeel van de invoer in de kostenstructuur toegenomen. Dit kan het gevolg zijn van toenemende importprijzen of van een stijging van de geïmporteerde hoeveelheid. Omdat de input-outputtabellen enkel nominale cijfers weergeven, wordt hieronder gekeken naar het aandeel van de import in de finale vraag, waarvoor zowel nominale als reële cijfers beschikbaar zijn. De finale vraag is de som van de consumptie, de investeringen, de overheidsbestedingen, de export en de voorraden van een land. Anders dan bij de productiekosten wordt bij de finale vraag niet alleen de invoer van intermediaire goederen, maar ook die van finale goederen in rekening genomen.

Een vergelijking van de importprijzen met de prijzen van de finale vraag leert dat het stijgende aandeel van de import in de finale vraag niet kan worden verklaard door een prijseffect. Over de periode 1970-2008 stegen de gemiddelde importprijzen minder snel dan de prijzen van de finale vraag. Sinds het begin van de jaren negentig lag de groeivoet van de importprijzen zelfs systematisch onder de groeivoet van de prijzen van de finale vraag.

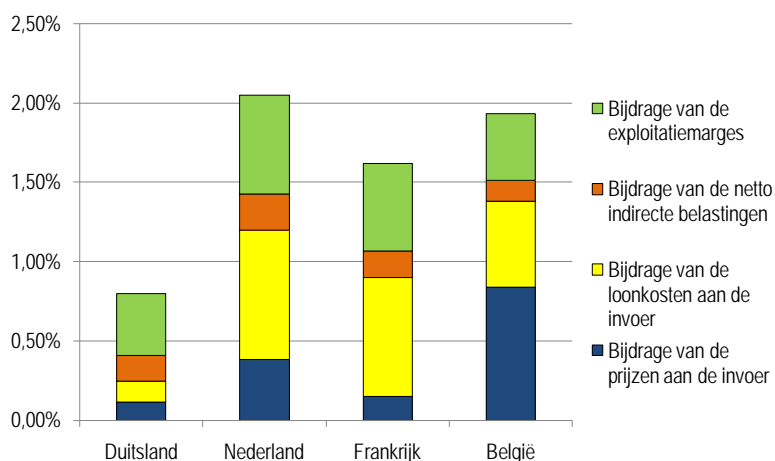
Het toenemende aandeel van de import in de finale vraag is dus te wijten aan de sterke toename van de import in volume. Een eerste verklaring hiervoor is de integratie van een aantal nieuwe economieën met lage lonen in de wereldhandel. Deze ontwikkeling zorgde voor een toenemende import – vooral van arbeidsintensieve goederen – uit deze landen. Zo wordt bv. opgemerkt dat de invoeraandelen die afkomstig zijn uit China, de nieuwe lidstaten van de EU en India gemiddeld zijn gegroeid met resp. 10%, 8% en 3% per jaar van 1995 tot 2008, terwijl het aandeel van de invoer afkomstig van de EU-lidstaten gemiddeld met 0,8% per jaar is verminderd. Niettemin moet worden gepreciseerd dat het aandeel van de invoer uit deze landen in 2008 bescheiden is gebleven (3% voor China, 1% voor India en 3,5% voor de nieuwe EU-lidstaten). Het gros van de handel gebeurt dus met andere ontwikkelde

landen. Gezien de gelijkaardige factorvoorwaarden van deze landen doet de handel zich vooral binnen sectoren voor (intrasectoraal), in plaats van tussen de sectoren. De landen proberen op die manier schaalvoordelen tot stand te brengen. De intrasectorale handel stelt de landen immers in staat het aantal door hen vervaardigde producten te verminderen en aldus schaalvoordelen te genieten en terzelfder tijd de mogelijkheid te behouden om een breed gamma aan producten te verbruiken die ten dele worden ingevoerd. Naast het verlangen om schaalvoordelen te realiseren, kan de toenemende intrasectorale handel ook worden verklaard door offshoring: bedrijven proberen efficiëntiewinsten te boeken door het opzetten van een alomvattende structuur waarbij activiteiten gevestigd worden op de meest optimale locatie.

Niet alleen het aandeel van de import in de finale vraag stijgt. Hetzelfde geldt voor het aandeel van de export in de finale vraag. Uit de analyse van de kostenstructuur van de componenten van de finale vraag blijkt dat de invoer precies binnen de uitvoer het aanzienlijkst is (ruim 60%). Genoteerd moet worden dat alleen al het aandeel van de intermediaire invoer meer dan 40% van de kosten van de uitvoer uitmaakte. Dit toont aan dat een aanzienlijk deel van de intermediaire goederen in het nationale productieproces terecht komt, waarna ze vervolgens worden uitgevoerd.

Het hoge (en stijgende) aandeel van de import in de kostenstructuur van de finale vraag heeft tot gevolg dat de ontwikkeling van de prijzen van de finale vraag in België sterk bepaald wordt door de importprijzen. In de periode 1996-2008 werd immers ca 44% van de prijsstijging van de finale vraag veroorzaakt door de invoerprijzen. In Duitsland, Nederland en Frankrijk bedroeg dit percentage resp. 19%, 14% en 9%. De keerzijde hiervan is dat het aandeel van de bijdrage van de eigen productiekosten relatief laag ligt.

Grafiek 5-3: Ontwikkeling van de bijdrage van de productiekosten aan de ontwikkeling van de deflator van de finale vraag van 1996 tot 2008

Bron: Ameco; eigen berekeningen secretariaat.

Er dient wel te worden gewezen op het louter statistische karakter van deze gegevens. Ze weerspiegelen de economische realiteit op een bepaald punt in de tijd en verstrekken daarom geen inzicht in de verschillende interacties in de economie. Zo is er een duidelijk verband tussen de prijs van de binnenlandse productie en de toegevoegde waarde die in België gerealiseerd wordt (Kegels, 2009). En deze laatste is bepalend voor de groei en de werkgelegenheid van het land.

5.8 *Verdeling van de rijkdom*

De manier waarop de rijkdom in een economie wordt verdeeld, beïnvloedt zowel de billijkheid als de efficiëntie en heeft aldus een invloed op de sociale samenhang en op de economische groei.

De verdeling van de rijkdom voltrekt zich via de primaire verdeling en de secundaire herverdeling van de inkomens.

5.8.1 *Primaire verdeling van de inkomens*

De toegevoegde waarde wordt gecreëerd door de combinatie van de productiefactoren kapitaal en arbeid. In ruil voor hun bijdrage tot de economische activiteit ontvangen deze productiefactoren een vergoeding. De primaire verdeling van de inkomens stemt overeen met de verdeling van de toegevoegde waarde onder de vergoeding van de factor arbeid en de vergoeding van de factor kapitaal, alvorens een secundaire herverdeling plaatsvindt via het fiscale en parafiscale stelsel⁷⁴.

Ontwikkeling van het loonaandeel en van de rentabiliteit van het kapitaal

De ontwikkeling van de primaire verdeling van de inkomens kan worden gemeten aan de hand van ontwikkeling van het aandeel van de vergoeding van de verschillende factoren in de toegevoegde waarde. Het loonaandeel stemt overeen met het aandeel van de vergoeding van de factor arbeid en het winstenaandeel stemt overeen met het aandeel van de vergoeding van de factor kapitaal⁷⁵.

De ontwikkeling van het loonaandeel is bepalend voor de groei en, bijgevolg, voor het werkgelegenheidsniveau. Een te hoog loonaandeel kan leiden tot een te lage kapitaalrentabiliteit, wat een remmend effect kan hebben voor de investeringen (die in voorkomend geval een beter rendement in andere landen kunnen opzoeken) en de groei op de helling zet; een te laag niveau kan leiden tot een te bescheiden consumptiepeil, wat eveneens de groei kan tegenwerken.

Zoals blijkt uit Grafiek 5-4, wordt de ontwikkeling van het loonaandeel in de marktsector gekenmerkt door een relatieve stabiliteit op lange termijn. Het loonaandeel neemt in de jaren zeventig fors toe, loopt terug in de jaren tachtig en loopt vervolgens weer op tot een peil dat aanleunt bij dat van het midden van de jaren zeventig, waarna het tot in 2007 rond dit niveau blijft schommelen. Deze ontwikkeling wordt zowel in de verwerkende industrie als in de marktdiensten waargenomen. In 2008 en 2009 kent het loonaandeel een historische groei waardoor het weer een niveau bereikt dat de piek van de jaren tachtig benadert. Deze groei van het loonaandeel kan worden verklaard door het feit dat de uurloonkosten blijven toenemen, terwijl de toegevoegde waarde per gewerkt uur stagneert en in de verwerkende industrie zelfs daalt⁷⁶.

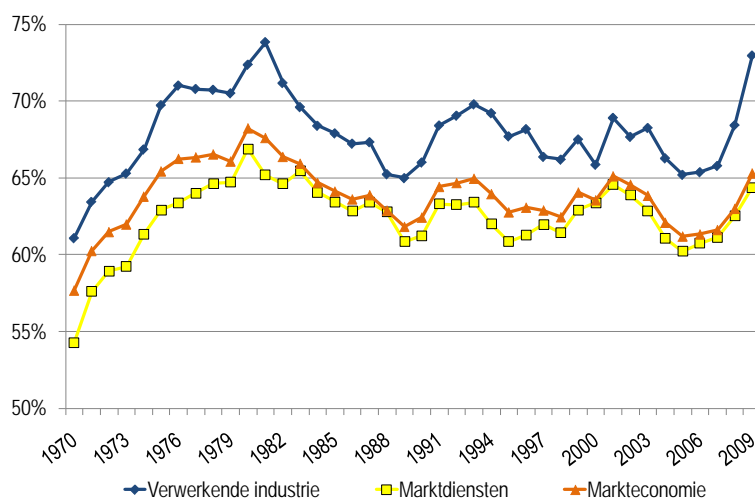
⁷⁴ Dit betekent daarom niet dat de primaire verdeling van de inkomens niet wordt beïnvloed door het fiscale en parafiscale stelsel.

⁷⁵ De vergoeding van de factor arbeid bestaat uit de brutolonen, de voordelen in natura en de sociale werkgeversbijdragen, die samen de beloning van de werknemers vormen. De vergoeding van de factor kapitaal bestaat uit de afschrijvingen, de interestlasten, de huur, de vennootschapsbelasting, de gereserveerde winsten en de aan de aandeelhouders uitgekeerde dividenden, die samen het bruto-exploitatieoverschot vormen.

⁷⁶ De ontwikkeling van de toegevoegde waarde moet echter voorzichtig worden benaderd, want ze berust op de driemaandelijke – en dus niet de jaarlijkse – nationale rekeningen. Hierdoor kunnen ramingsfouten voorkomen in de ontwikkeling van de deflator van de toegevoegde waarde en, bijgevolg, van de toegevoegde waarde uitgedrukt in waarde.

Dat de uurloonkosten stijgen, heeft drie oorzaken. Enerzijds worden de lonen in heel wat sectoren jaarlijks geïndexeerd op basis van het sterk oplopend gezondheidsindexcijfer van het jaar voordien. Welnu, 2008 was een jaar met een hoge inflatie. Anderzijds werd tijdens de crisis massaal een beroep gedaan op het systeem van economische werkloosheid; hierdoor is het aantal gewerkte uren per werknemer gedaald. Een aantal loonelementen worden evenwel los van het aantal gewerkte uren betaald (jaarpremies, vakantiegeld enz.), wat heeft geleid tot een stijging van de uurloonkosten. Ten slotte werden in 2009 heel wat ontslagpremies uitbetaald, wat mee heeft bijgedragen tot een groei van de loonmassa.

Grafiek 5-4: Loonaandeel in de verwerkende industrie, de marktdiensten en de markteconomie, België, 1970-2009

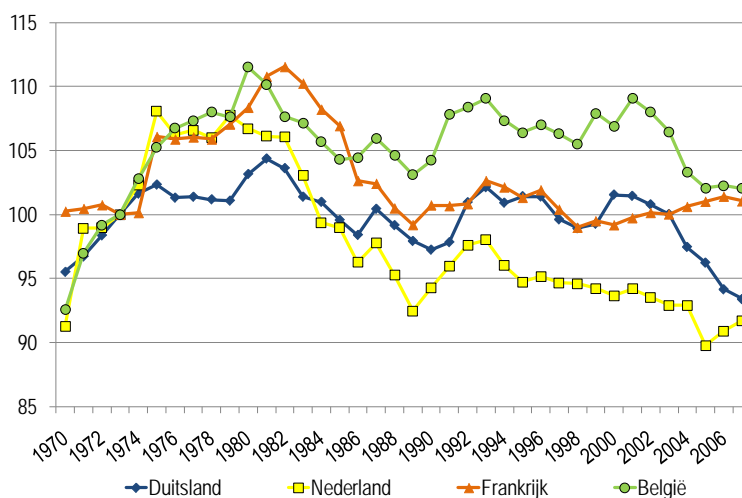

Bron: INR, FPB, eigen berekeningen CRB

Wat de periode 1970-2007 betreft⁷⁷, halen de loonaandelen in de Belgische en de Franse economie aan het einde van de periode ongeveer hetzelfde niveau als in 1973, d.w.z. voor de sterke stijging die door de twee olieschokken is opgetreden. Deze ontwikkelingen staan in contrast met die in Duitsland en Nederland, waar de loonaandelen in 2007 lager zijn dan het niveau van 1973.

⁷⁷ Met de gegevens waarover we beschikken, kunnen we geen bijgewerkt loonaandeel voor de referentielanden over de periode 2008-2009 berekenen.

Grafiek 5-5: Loonaandeel in België en in de drie referentielanden, markteconomie 1970-2007 (1973=100).

Bron: INR, FPB, berekeningen CRB

Achter de gelijkaardige ontwikkeling van het loonaandeel in de verwerkende industrie en in de Belgische marktdiensten gaan in werkelijkheid zeer verschillende situaties schuil. Om deze waar te nemen, is het noodzakelijk de ontwikkeling van het loonaandeel in drie componenten uit te splitsen: de ontwikkeling van de uurloonkosten, de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit per uur en de ontwikkeling van de deflator van de toegevoegde waarde⁷⁸. Deze uitsplitsing is gebaseerd op de EU-KLEMS-gegevens m.b.t. de periode 1970-2007.

Tabel 5-2: Uitsplitsing van de groei van het loonaandeel in de verwerkende industrie en in de marktdiensten – gemiddelde jaarlijkse groeipercentages over de periode 1970-2007

	Verwerkende industrie	Marktdiensten
Loonaandeel	0,2%	0,3%
Uurloonkosten	7,0%	6,6%
Arbeidsproductiviteit per uur	4,8%	1,5%
Deflator van de toegevoegde waarde	2,0%	4,7%

Bron: INR, FPB, eigen berekeningen CRB

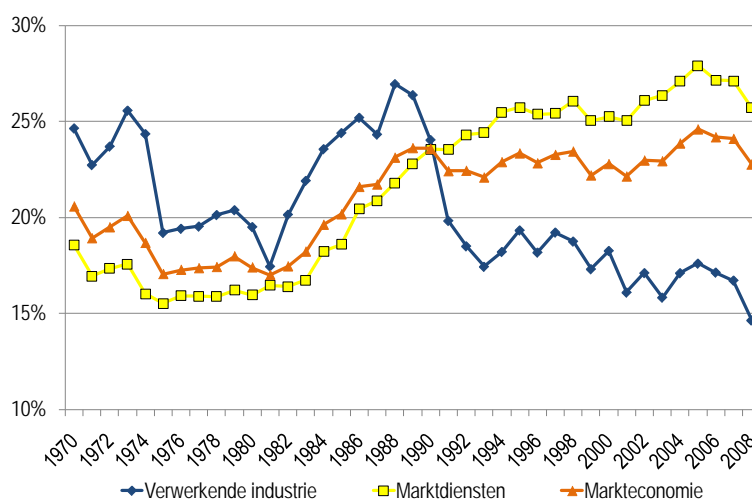
Uit Tabel 5-2 blijkt dat de gemiddelde ontwikkeling van de uurloonkosten over de hele periode in beide sectoren zo goed als identiek is. De deflator van de toegevoegde waarde, die het verschil weerspiegelt tussen de prijs van de finale goederen en de prijs van het intermediair verbruik, neemt daarentegen heel wat sneller toe in de marktdiensten dan in de verwerkende industrie. Dat het loonaandeel in de verwerkende sector ongeveer in hetzelfde tempo is toegenomen als in de marktdiensten, komt doordat de arbeidsproductiviteit in de eerste sector heel wat sneller is gegroeid dan in de tweede. Deze

uiteenlopende ontwikkelingen van de productiviteit en van de deflator van de toegevoegde waarde kunnen worden verklaard door de manier waarop de sectoren aan internationale concurrentie zijn blootgesteld.

De verwerkende industrie wordt sterk blootgesteld aan internationale concurrentie en is gespecialiseerd in producten waarvoor de prijscompetitiviteit doorslaggevend is. Om concurrerend te blijven, moeten de verwerkende ondernemingen dan ook toegevingen doen op hun verkoopprijzen, wat een matiging van hun arbeidskosten per eenheid product vergt⁷⁹. In het licht van een blijkaar exogene ontwikkeling van de loonkosten moeten de verwerkende ondernemingen hiertoe de arbeidsproductiviteit optrekken. Gelet op de trendmatige vertraging van de groei van de totale productiviteit van de factoren komt een groot deel van de toename van de arbeidsproductiviteit tot stand via de substitutie van arbeid door kapitaal. In de marktdiensten speelt de prijscompetitiviteit een minder grote rol omdat de markten minder open staan en de producten heterogener zijn. De ondernemingen van de marktdiensten kunnen dan ook een snellere groei van hun prijzen verdragen, waardoor ze in mindere mate worden verplicht hun arbeidskosten per eenheid product te matigen en waardoor ze bijgevolg hun arbeidsproductiviteit minder aanzienlijk moeten verhogen.

De ontwikkeling van de kapitaalrentabiliteit wordt in theorie bepaald door de ontwikkeling van het winstenaandeel en, bijgevolg, van het loonaandeel. In tegenstelling tot het loonaandeel is de ontwikkeling van de rentabiliteit van het kapitaal op langere termijn evenwel niet stabiel. Uit Grafiek 5-6 blijkt dat de rentabiliteit van het kapitaal⁸⁰ sinds het einde van de jaren tachtig in de verwerkende industrie een neerwaartse tendens volgt, terwijl ze in de marktdiensten sinds het begin van de jaren tachtig integendeel een opwaartse tendens te zien geeft.

Grafiek 5-6: Rentabiliteit van het kapitaal in de verwerkende industrie, de marktdiensten en de markteconomie. België, 1970-2008.

Bron: INR, FPB, berekeningen CRB

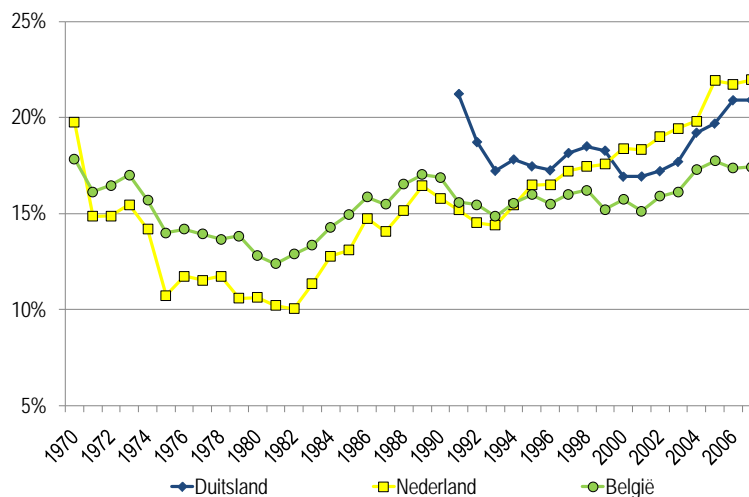
⁷⁹ De arbeidskosten per eenheid product zijn gelijk aan de verhouding tussen de loonkosten en de geproduceerde hoeveelheden. Men kan deze arbeidskosten per eenheid product ook uitdrukken als de verhouding tussen de uurloonkosten en de arbeidsproductiviteit per uur.

⁸⁰ De rentabiliteit van het kapitaal wordt omschreven als de verhouding tussen het bruto-exploatieoverschot en de waarde van de kapitaalvoorraad.

Wat de markteconomie betreft, kent de rentabiliteit van het kapitaal tot in het midden van de jaren negentig in België en in Nederland een relatief gelijkaardige ontwikkeling. Vanaf dat moment groeit de rentabiliteit van het kapitaal in Nederland forser dan in België. In Duitsland doet zich bij het begin van de jaren negentig een sterke daling van de kapitaalrentabiliteit voor, waarna tot het midden van de jaren 2000 een ontwikkeling wordt waargenomen die sterk gelijkert op die in België. Daarna groeit ze aan het einde van de periode op haar beurt sneller dan in België.

Grafiek 5-7: Rentabiliteit van het kapitaal in de markteconomie in België en Nederland (1970-2007) en in Duitsland (1991-2007)

Bron: INR, FPB, berekeningen CRB

Wat opnieuw België betreft, kunnen ook deze sectorale verschillen in de ontwikkelingen van de kapitaalrentabiliteit worden verklaard door de verschillende mate waarin deze sectoren aan concurrentie blootstaan. Om hun productiviteit op te drijven, moeten de verwerkende ondernemingen investeren in weinig arbeidsintensief kapitaal, want arbeidskrachten veroorzaken dermate hoge kosten dat de verkoopprijzen van de producten ze niet langer kunnen rentabiliseren. In de marktdiensten maakt de lagere concurrentiegraad het mogelijk de prijzen sneller te doen stijgen dan de kosten van het kapitaal, wat bijdraagt tot de positieve groei van de rentabiliteit van het kapitaal⁸¹.

Om de inkrimping van de werkgelegenheid in de industrie af te remmen, zouden de productiefactoren zich terzelfder tijd moeten richten naar nieuwe technologische sectoren waarin de potentiële productiviteitswinsten tot stand kunnen komen zonder een aanzienlijke vervanging van arbeid door kapitaal en waarin de prijsconcessies leiden tot een forse groei van de volumens; dat is bv. het geval in de sectoren met een hoog technologisch gehalte. Dit impliceert dan ook een omschakeling naar een creatief groeimodel.

De prijsontwikkeling in de marktdiensten draagt eveneens, via twee kanalen, bij tot de weinig gunstige ontwikkeling van de kosten in de verwerkende industrie. Ten eerste, via het dienstenverbruik van de verwerkende ondernemingen (dat een aanzienlijk deel van de kosten uitmaakt, zie 5.7

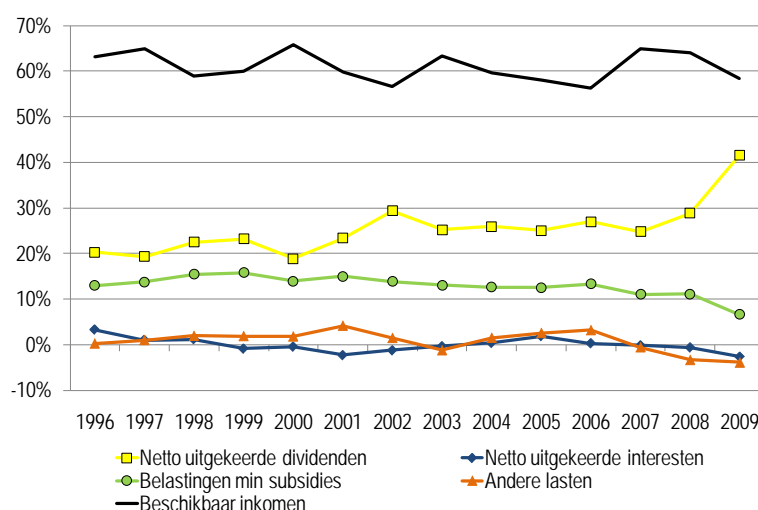
⁸¹ Deze interpretatie steunt op het feit dat de verhouding tussen de deflator van de toegevoegde waarde en de deflator van het kapitaal in de verwerkende industrie daalt en in de marktdiensten stijgt.

Kostenstructuur). Ten tweede, via de ontwikkeling van de prijzen van de diensten, die de ontwikkeling van de consumentenprijzen beïnvloedt, die op haar beurt ook een invloed heeft op de loonontwikkeling.

Ontwikkeling van de winstverdeling

Een ander aspect van de primaire inkomstenverdeling is de verdeling van de winsten binnen het bruto-exploitationsoverschot. Er wordt vastgesteld dat de samenstelling van het bruto-exploitationsoverschot van de niet-financiële vennootschappen tijdens de periode 1996-2009 enigszins is veranderd (zie Grafiek 5-8). Het aandeel van de netto uitgekeerde dividenden (uitgekeerde min ontvangen dividenden) groeit immers van 20,3% tot 41,5%, terwijl het aandeel van de netto uitgekeerde interesten, van de andere lasten⁸² en van het beschikbaar inkomen⁸³ kleiner wordt. Het valt evenwel moeilijk te bepalen of deze toename van het aandeel van de dividenden in het bruto-exploitationsoverschot te wijten is aan een wijziging van de financieringsstructuur van de ondernemingen (de financiering door aandelen zou toenemen ten koste van de financiering door schulden) of aan een toename van de dividenden per aandeel⁸⁴.

Grafiek 5-8: Samenstelling van het bruto-exploitationsoverschot van de niet-financiële vennootschappen (in % van het bruto-exploitationsoverschot)

Bronnen: INR, berekeningen CRB

⁸² De andere lasten omvatten de inkomens onttrokken aan quasi-vennootschappen, ingehouden winsten op directe buitenlandse investeringen min de ontvangen winsten, de inkomens uit vermogen toegerekend aan de polishouders min de ontvangen inkomens, inkomens uit grond en minerale reserves min de ontvangen inkomens, de sociale uitkeringen excl. de sociale overdrachten in natura en de overige inkomensoverdrachten.

⁸³ Het beschikbaar inkomen is wat overblijft van de toegevoegde waarde van de vennootschappen na aftrek van de verloning van de werknemers, de te betalen inkomens uit vermogen min de ontvangen inkomens, de sociale uitkeringen, de overige inkomensoverdrachten en de belastingen min de subsidies.

⁸⁴ Deze moeilijkheid houdt verband met de raming van de waarde van de uitstaande aandelen en van de andere participaties van de vennootschappen. In de financiële vermogensrekening van de Nationale Rekeningen wordt de waarde van uitstaande aandelen en andere participaties geraamd op basis van de koers van de beursgenoteerde aandelen, terwijl in werkelijkheid slechts een fractie van de aandelen en andere participaties genoteerd zijn.

Aangezien deze tendens m.n. ten koste van het beschikbaar inkomen van de vennootschappen gaat, kan men zich afvragen wat de impact hiervan op de investeringen is. Tabel 5-3 geeft het procentuele aandeel van de belangrijkste uitgavenposten⁸⁵ van de niet-financiële vennootschappen in hun toegevoegde waarde weer.

Tabel 5-3: Schommeling van de passiva, schommeling van de activa en financieringssaldo van de niet-financiële vennootschappen (% van de toegevoegde waarde)

	1996	2007	2008	2009	1996-2009
Verloning van de loontrekkers	64,6%	61,9%	63,1%	65,9%	1,3%
Netto uitgekeerde interesten	1,2%	-0,1%	-0,2%	-0,9%	-2,1%
Netto uitgekeerde dividenden	7,2%	9,4%	10,6%	14,2%	7,0%
Belastingen min subsidies	4,6%	4,2%	4,1%	2,3%	-2,3%
Brutovorming van vaste activa	21,0%	22,7%	23,4%	22,4%	1,4%
Schommeling van de voorraad	0,8%	2,0%	3,0%	-2,0%	-2,9%
Andere uitgaven	-0,8%	-0,9%	-1,7%	-2,6%	-1,8%
Financieringscapaciteit/-behoefte	1,5%	0,6%	-2,3%	0,9%	-0,6%

Bronnen: INR, berekeningen CRB

Van 1996 tot 2008 nemen zowel de investeringsgraad (brutovorming van vaste activa/toegevoegde waarde) als het aandeel van de netto uitgekeerde dividenden toe. Dit gaat ten koste van de verloning van de werknemers en van de netto uitgekeerde interesten. In totaal zijn de uitgaven sterker gegroeid dan de toegevoegde waarde, waardoor het financieringssaldo is verslechterd, nl. van een positieve financieringscapaciteit in 1996 tot een financieringsbehoefte vanaf 1998. Dit betekent dat de vennootschappen sinds 1998 een deel van hun uitgaven d.m.v. externe financiering moeten bekostigen, hetzij door aandelen uit te geven, hetzij door schulden aan te gaan.

De verklaring voor de forse groei van het loonaandeel en van de netto uitgekeerde dividenden in de toegevoegde waarde in 2009 ligt in het feit dat de verloning van de loontrekkers en de netto uitgekeerde dividenden, ondanks een daling van de toegevoegde waarde, blijven toenemen. Dat het financieringssaldo niettemin niet verslechtert, is met name te danken aan de verkoop van de voorraden en aan de daling van de investeringsgraad.

5.8.2 Secundaire herverdeling van de inkomsten

De secundaire herverdeling van de inkomsten voltrekt zich via het fiscale en parafiscale stelsel. Via dit systeem wordt een deel van de inkomsten uit de economische activiteit opnieuw aan de overheidsbesturen uitgekeerd, die ze vervolgens in de vorm van overheidsdiensten, sociale uitkeringen of subsidies herverdelen.

⁸⁵ De andere uitgaven omvatten de inkomens onttrokken aan de quasi-vennootschappen, de ingehouden winsten op directe buitenlandse investeringen min de ontvangen winsten, de inkomens uit vermogen toegerekend aan de polishouders min de ontvangen inkomens, de inkomens uit grond en minerale reserves min de ontvangen inkomens, de sociale uitkeringen excl. de sociale overdrachten in natura, de overige inkomensoverdrachten, de nettokapitaaloverdrachten, de correctie voor mutaties in voorzieningen pensioenverzekering en het saldo aan- en verkopen van niet-geproduceerde niet-financiële activa.

In dit stadium is het belangrijk te preciseren dat de inkomsten die in België worden belast niet alleen afkomstig zijn van de in België gecreëerde toegevoegde waarde; dat komt doordat een deel van het spaargeld van de Belgische huishoudens bestaat uit buitenlandse financiële activa.

Ontwikkeling van de (para)fiscaliteit op arbeid en op kapitaal

Een manier om de secundaire herverdeling van de inkomsten te vatten, bestaat erin de belastingdruk die wordt uitgeoefend op elke productiefactor te vergelijken. Deze belastingdruk wordt weergegeven door de impliciete aanslagvoeten die in Tabel 5-4 worden voorgesteld. In 2008 bedroeg de impliciete aanslagvoet op de arbeidsinkomsten (die ook rekening houdt met de sociale bijdragen) 42,6%, de impliciete aanslagvoet op het kapitaal (ook op het vermogen) 32,7% en de impliciete aanslagvoet op het verbruik (belastingen die onrechtstreeks op de inkomsten uit arbeid en kapitaal worden geheven) 21,2%. Deze impliciete aanslagvoeten zijn in België hoger dan gemiddeld in de drie buurlanden, wat wijst op een sterkere secundaire herverdeling van de inkomsten.

Tabel 5-4: Impliciete aanslagvoeten op kapitaal, arbeid en verbruik in 2008

	Duitsland	Nederland	Frankrijk	Gem.3	België
Arbeid	39,2%	35,4%	41,4%	39,6%	42,6%
Kapitaal	23,1%	17,2%	38,8%	28,5%	32,7%
Verbruik	19,8%	26,7%	19,1%	20,3%	21,2%

Bron : Eurostat

Opgemerkt moet worden dat de impliciete aanslagvoet op kapitaal, zoals die door Eurostat wordt berekend (zie bovenstaande tabel), de fiscale last op kapitaal overschat. De teller van de impliciete aanslagvoet omvat immers de belastingen op de inkomens en op de kapitaalvoorraden, terwijl in de noemer niet de belastinggrondslag van de belastingen op de kapitaalvoorraden wordt opgenomen. Dit heeft echter geen invloed op de internationale vergelijking, aangezien voor alle landen dezelfde methode wordt gehanteerd.

Sinds 1996 wordt een stijging van de belastingdruk op de inkomsten⁸⁶ uit kapitaal (stijging van 17,7% tot 20,6%) waargenomen, terwijl de fiscale druk op arbeid en op verbruik vrij stabiel blijft (resp. -0,6% en +0,1%). De stijging van de impliciete aanslagvoet op de inkomsten uit kapitaal is te wijten aan een stijging van de impliciete aanslagvoet op de inkomsten uit de gezinsvermogens en uit het vermogen van de zelfstandigen (van 13,2% tot 15,7%), die enigszins wordt gecompenseerd door een daling van de impliciete aanslagvoet van de vennootschapsbelasting (van 23,5% tot 21,4%). Opgemerkt moet worden dat de impliciete aanslagvoet van de vennootschapsbelasting, zoals die wordt berekend door Eurostat, wordt onderschat, want de belastinggrondslag omvat de ontvangen dividenden, die in België in ruime mate worden vrijgesteld.

---

⁸⁶ Aangezien in de noemer van de impliciete aanslagvoet op kapitaal de belastinggrondslag van de belastingen op de kapitaalvoorraden niet is opgenomen, is de stijging van de impliciete aanslagvoet op kapitaal het resultaat van de stijging van de impliciete aanslagvoet op de inkomsten uit kapitaal en van de stijging van de ratio tussen de belastingen op de kapitaalvoorraden en de inkomsten uit kapitaal. Omdat de ontwikkeling van deze laatste ratio ons niet veel wijzer maakt, lijkt het ons nuttiger zich te concentreren op de ontwikkeling van de impliciete aanslagvoet op de inkomsten uit kapitaal.

De laatste jaren hebben twee belangrijke belastinghervormingen plaatsgevonden, die mogelijk een impact hebben gehad op deze ontwikkelingen. Het betreft de fiscale aftrek van notionele interesten en de hervorming van de personenbelasting.

De fiscale aftrek van notionele interesten

De fiscale aftrek van notionele interesten, die werd ingevoerd bij wet van 22 juni 2005, is vanaf het belastingjaar 2007 van kracht geworden. Hierdoor kunnen vennootschappen die vennootschapsbelasting moeten betalen een fictieve interest, die wordt berekend op hun gecorrigeerde eigen vermogens, van hun belastinggrondslag aftrekken.

De Nationale Bank van België (NBB) en de Studie- en Documentatiedienst (SDD) van de fod Financiën hebben beiden evaluatie verricht van de begrotingskostprijs van de hervorming. De NBB raamt de netto budgettaire kosten op 140 tot 360 miljoen euro in 2006 en op 280 tot 770 miljoen euro in 2007. De SDD raamt de hervormingskostprijs op 760 miljoen euro voor het jaar 2006.

Om tot deze nettokostprijs te komen, berekenen beide instellingen eerst een brutokostprijs die overeenstemt met het bedrag van de afgetrokken notionele interesten, vermenigvuldigd met de gemiddelde aanslagvoet. Deze kostprijs is voor beide instellingen ongeveer gelijkwaardig: de NBB raamt deze op 2657 miljoen euro voor 2006 en op 4330 voor 2007. De SDD heeft deze bedragen geraamd op resp. 2461 en 4481 miljoen euro.

Deze brutokostprijs stemt evenwel niet overeen met de nettokostprijs, d.w.z. de vermindering van de belastinginkomsten in vergelijking met een situatie waarin de hervorming niet had plaatsgevonden. Verwacht wordt immers dat de hervorming heeft geleid tot een toename van het bedrag van de eigen vermogens. Welnu, het eigen vermogen vormt de berekeningsbasis voor de notionele interesten. Een deel van de brutokosten is dan ook waarschijnlijk te wijten aan eigen vermogens die niet aanwezig zouden zijn geweest indien de hervorming niet had plaatsgevonden. Om de nettokosten van de hervorming te berekenen, moet van de brutokosten dan ook het gedeelte worden afgetrokken dat wordt voortgebracht door het eigen vermogen dat niet aanwezig zou zijn geweest indien er geen hervorming had plaatsgevonden⁸⁷.

De belangrijkste reden waarom de hervorming mogelijk het niveau van het eigen vermogen heeft verhoogd, is dat ze mogelijk de multinationals ertoe heeft aangezet financieringsvennootschappen op te richten. De opdracht van deze vennootschappen bestaat erin leningen toe te kennen aan ondernemingen van dezelfde groep en zij beschikken hiertoe over hoge eigen vermogens, waardoor ze aanzienlijke bedragen aan notionele interesten kunnen aftrekken. Deze financieringsvennootschappen worden ofwel op basis van nieuwe buitenlandse kapitaalinputs opgericht, of zijn voormalige coördinatiecentra waarvan de erkenning ten einde loopt (de coördinatiecentra hadden eveneens als taak leningen toe te kennen aan ondernemingen van dezelfde groep). Het is dan ook waarschijnlijk dat het niveau van de eigen vermogens, mocht er geen hervorming hebben plaatsgevonden, lager zou zijn geweest, aangezien er minder inputs van buitenlands kapitaal zou zijn geweest en een deel van de vermogens die de ten einde lopende coördinatiecentra vormden, zouden zijn verdwenen. De hele

---

⁸⁷ Afgezien daarvan moet ook rekening worden gehouden met de bijkomende inkomsten die de hervorming heeft opgeleverd. Deze zijn m.n. afkomstig van de budgettaire compensatiemaatregelen, van de vermindering van de aftrek van vroegere uitgestelde verliezen en van de macro-economische teugverdieneffecten.

moelijkheid van de raming bestaat erin het bedrag van de eigen vermogens te ramen waarop de hervorming betrekking heeft.

De evaluaties van de NBB en van de SDD verschillen voornamelijk op het vlak van deze raming. De NBB gaat uit van de hypothese dat de totale inputs van buitenlands kapitaal in 2006 te wijten zijn aan de hervorming. Voor de SDD is slechts een deel van deze vermogens binnengekomen dankzij de hervorming⁸⁸. Bovendien is de SDD van oordeel dat men van de coördinatiecentra waarvan de erkenning is afgelopen, enkel van die centra die nu nog notionele interesten aftrekken, kan zeggen dat ze door de hervorming in stand gehouden zijn. Volgens de NBB moet ook rekening worden gehouden met het feit dat een deel van de vermogens van de voormalige coördinatiecentra in België is gebleven doordat ze opnieuw in de ondernemingen van dezelfde groep werden geïnjecteerd. Samengevat: de impact van de hervorming op de verhoging van het eigen vermogen is groter volgens de NBB dan volgens de SDD. Dit verklaart grotendeels waarom de NBB, uitgaande van een gelijkwaardige brutokostprijs, toch op een lagere netto budgettaire kostprijs uitkomt.

Een ander belangrijk punt van verschil in beide ramingen is de behandeling van de dubbele aftrekmogelijkheden. Wanneer een vennootschap aan een vennootschap van dezelfde groep een lening toekent, trekt ze notionele interesten af, terwijl de vennootschap die de schulden terugbetaalt, de interesten van de lening aftrekt. De SDD neemt in zijn evaluatie ook een raming op van de kostprijs van de bijkomende afgetrokken interesten dankzij de hervorming. De NBB vindt dat niet noodzakelijk⁸⁹.

Hervorming van de personenbelasting

De hervorming van de personenbelasting, waarvan de tenuitvoerlegging werd gespreid over de belastingjaren 2002 tot 2005 (inkomsten 2001-2004), bestond in een verhoging van het percentage van de eerste schijf van het barema van de forfaitaire beroepskosten, een uitbreiding van de middelste schalen van het barema en de afschaffing van de hogere marginale aanslagvoeten.

De hervorming van de personenbelasting heeft niet geleid tot een forse daling van de impliciete aanslagvoet van de personenbelasting. Deze loopt terug van 22,5% in 2000 (voor de hervorming) tot 22,3% in 2005 (nadat de maatregel volledig werd ingevoerd). Er moet echter rekening worden gehouden met het feit dat de impliciete aanslagvoet van de personenbelasting een mechanische opwaartse tendens volgt met de stijging van de reële brutolonen, want een aantal loontrekkers gaan over naar hogere belastingschalen. Om de impact van de hervorming van de personenbelasting te meten, moet dus een vergelijking worden gemaakt tussen de waargenomen ontwikkeling van de impliciete aanslagvoet en de theoretische ontwikkeling ervan bij ongewijzigd beleid⁹⁰. Bij ongewijzigd

---

⁸⁸ Volgens de SDD kan het bedrag van de buitenlandse kapitalen die zijn binnengekomen dankzij de hervorming worden gemeten door het verschil te berekenen met de inputs van 2004, d.w.z. net voor de hervorming.

⁸⁹ De ramingen verschillen ook, zij het in mindere mate, op het vlak van de raming van de vermindering van de aftrek van de uitgestelde vroegere verliezen (die aanzienlijker is volgens de SDD dan volgens de NBB), van de raming van de inkomsten uit macro-economische terugverdieneffecten (die door de SDD niet in aanmerking worden genomen) en van de impact die de hervorming heeft gehad op de substitutie tussen geleend kapitaal en eigen kapitaal (die door de SDD niet in aanmerking wordt genomen).

⁹⁰ Om de ontwikkeling van de impliciete aanslagvoet bij ongewijzigd beleid te berekenen, wordt een elasticiteit van de belasting ten aanzien van het belastbaar inkomen van 1,67 toegepast, zoals die wordt geraamd in Lenoir, Th. en Valenduc, Ch., «Herziening van de macro-economische methode voor de raming van de fiscale ontvangsten», *Documentatieblad*, 66ste jaargang, eerste kwartaal 2006.

beleid zou de impliciete aanslagvoet in 2005 zijn uitgekomen op 23,8%, d.i. 1,5% punten hoger dan de waargenomen aanslagvoet.

Ontwikkeling van het beschikbaar gezinsinkomen

De ontwikkeling van het beschikbaar gezinsinkomen is een andere indicator van de secundaire herverdeling van de inkomens, waarbij niet alleen rekening wordt gehouden met de fiscale en parafiscale heffingen die de gezinnen betalen, maar ook met de sociale uitkeringen die ze ontvangen.

De huishoudens zijn terzelfder tijd werknemers en kapitaalbezitters. Ze ontvangen in die zin inkomsten uit arbeid en uit kapitaal. Op deze primaire inkomens betalen de gezinnen belastingen en sociale bijdragen en ontvangen ze sociale uitkeringen. Het beschikbaar gezinsinkomen stemt dus overeen met de primaire inkomsten verminderd met de belastingen en sociale bijdragen en verhoogd met de sociale uitkeringen. Het beschikbaar inkomen stemt overeen met ca. 80% van de primaire inkomsten.

Naargelang van het inkomenspeil doet zich echter een verschillende situatie voor: hoe hoger de gezinsinkomsten, hoe groter het verschil tussen het beschikbaar inkomen en de primaire inkomsten, wat wijst op de herverdeling van de inkomsten tussen de huishoudens. Volgens de EU-SILC-enquête⁹¹ ontvingen de gezinnen die in 2008 tot de 20% rijksten behoorden, gemiddeld een beschikbaar inkomen dat gelijk was aan 70% van hun bruto-inkomsten. Voor de 20% armsten bedroeg deze verhouding 95%⁹².

Als we hieraan de sociale overdrachten in natura toevoegen (de terugbetalingen van de gezondheidszorg door de sociale zekerheid, de bijdrage van de overheidsbesturen aan opvangkosten, schoolkosten, huisvestingskosten enz.), dan verkrijgt men het bijgestuurde beschikbaar inkomen. Dat bedraagt gemiddeld iets minder dan 100% van de primaire inkomsten van de gezinnen. Met andere woorden, wat de gezinnen in de vorm van directe fiscaliteit en parafiscaliteit betalen krijgen ze zo goed als integraal terug in de vorm van sociale uitkeringen en sociale overdrachten in natura. Opgemerkt moet worden dat in deze berekening de indirecte belastingen die de gezinnen betalen, niet zijn inbegrepen, noch de collectieve openbare diensten die de gezinnen gedeeltelijk ontvangen.

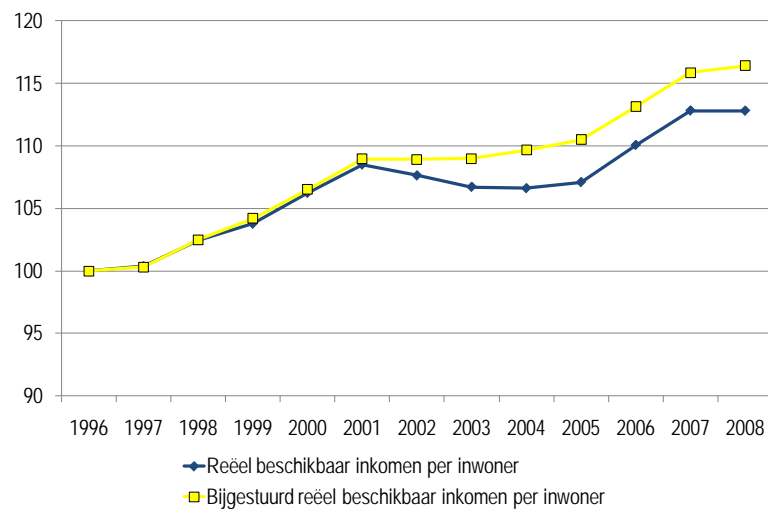
De ontwikkeling van de gezinskoopkracht kan worden gemeten op basis van de ontwikkeling van het bijgestuurde beschikbaar inkomen per inwoner, die wordt gedeflateerd door het indexcijfer van de consumptieprijzen. Grafiek 5-9 toont aan dat de gezinskoopkracht van 1996 tot 2008 met 15% is toegenomen. Ter informatie: deze stijging bedraagt slechts 12% als geen rekening wordt gehouden met de sociale overdrachten in natura.

---

⁹¹ European Union Statistics on Income and Living Conditions, Eurostat.

⁹² De totale bruto-inkomsten van het gezin worden berekend als zijnde de som van alle inkomsten van alle leden van het gezin; daarin zijn inbegrepen: de bruto-inkomens uit loonarbeid, het bruto-inkomen van een zelfstandige (monetair en niet-monetair), het inkomen uit eigendom, de financiële inkomsten, de sociale overdrachten, de andere bruto-inkomsten... Het beschikbaar inkomen is gelijk aan het bruto-inkomen min de belastingen, de sociale lasten en de overdrachten tussen de gezinnen. Het omvat dus niet de sociale uitkeringen die de gezinnen ontvangen.

Grafiek 5-9: Ontwikkeling van het reëel beschikbaar gezinsinkomen per inwoner met of zonder sociale overdrachten in natura.

Bron : INR, berekeningen CRB

Bronvermelding

- BAUGNET, V., K. BURGGRAEVE, L. DRESSE, CH. PIETTE, B. VUIDAR (2010), Positie van België in de wereldhandel, *Economisch Tijdschrift NBB*, juni 2010, blz. 29-56.
- BIATOUR, B. EN KEGELS, C. (2008), "Growth and Productivity in Belgium", *Working Paper Federaal Planbureau*, nr. 17-08, september 2008.
- BIATOUR, B. en C. KEGELS (2010), L'évolution des coûts unitaires du travail en Belgique de 1996 à 2008, *Working Paper Federaal Planbureau*, nr. 14, 24 blz.
- BURGGRAEVE, K., DRESSE, L. EN VULDAR, B. (2009), *Performances extérieures de la Belgique: 1995-2008*, hoorzitting voor de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven, 12 oktober 2009.
- BUYSSE, R., L. SLEUWAEGEN en S. VANDEN BUSSCHE (2009), *Buitenlandse directe investeringen in België*, Vlerick Leuven Gent Management School, 8 blz.
- CRB (2007), *Werk maken van een gemeenschapsoctrooi en van een sterkere octrooicultuur in België*, CRB-advies, Brussel, 11 blz.
- CRB (2009a), *Advies betreffende het versterken van kennisuitwisseling tussen de onderzoekswereld en het bedrijfsleven*, Brussel, CRB, 12 blz.
- CRB (2009b), *Etude sur la structure des coûts de production de l'économie*, Brussel, CRB, 35 blz.
- DEVOLDERE, Isabelle en Leo SLEUWAEGEN (2009), *Werk maken van een creatieve economie*, Leuven, Uitgeverij LannooCampus, 131 blz.
- EC (2007), « Entrepreneurship Survey of the EU (25 member states), the US, Iceland and Norway », *Flash EB series*, nr. 192, 16 blz.
- EC (2009), *Keeping European Consumers Safe, 2008 annual report on the operation of the rapid alert system for non-food consumer products RAPEX*, Luxemburg, 64 blz.
- EUROPESE CENTRALE BANK (2007), *Monthly Bulletin*, mei 2007.
- FEDERAAL PLANBUREAU (2010), *Objectifs BE2020: Les investissements en R&D en Belgique et dans ses Régions*, note, 21 blz.
- HAVIK, K., MC MORROW, K., RÖGER, W. EN TURRINI, A. (2008) "The EU-US Total Factor Productivity Gap: an Industry Perspective", *Economic Paper*, 339, september 2008, European Commission.
- HUVENEERS, C. EN PAMUKÇU, M.T. (2003) "Technologies de l'information et de la communication et organisation des entreprises", in Dekkers, G. en Chantal Kegels (éds), *Les technologies de l'information et de la communication en Belgique. Analyse des effets économiques et sociaux*, *Planning Paper*, 2003, Federaal Planbureau.
- IBM(2009), *Global Location Trends, Annual Report*, 25 blz.
- ILO (2009b), *Report of the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations, Meeting Document International Labour Conference 98th session, report III (part 1A)*, Genève, 760 blz.
- ILO(2009a), *Information Document on Ratifications and Standards-Related Activities (report III(2)), Meeting Document International Labour Conference 98th session, report III (part 2)*, Genève, 270 blz.
- JACOBS, D., A. REA, C. TENEY e.a. (2009), *De sociale lift blijft steken – de prestaties van allochtone leerlingen in de Vlaamse gemeenschap en de Franse gemeenschap*, Brussel, Koning Boudewijnstichting, 93 blz.
- KEGELS, C. (2009) "Alternative Assessment of Belgian Competitiveness", *Working Paper Federaal Planbureau*, nr. 9-09, september 2009.
- KEGELS, C. (2009), *Alternative Assessment of Belgian Competitiveness*, Brussel, Federaal Planbureau, Brussel, 37 blz.

LENOIR, T et VALENDUC, C, « Révision de la méthode macro-économique d'estimation des recettes fiscales », *Bulletin de documentation*, 66ème année, 1er trimestre 2006.

MATTE, M. en B. MICHEL (2010), La part de marché à l'exportation de la Belgique 1993-2008 - changements structurels et compétitivité, Working Paper 6-10, Federaal Planbureau, 20 blz.

MATHIEU, A. EN B. VAN POTTELSBERGHE (2008), *A Note on the Drivers of R&D Intensity*, Brussel, ULB, Solvay Business School, 13 blz.

MICHEL, Bernhard Klaus (2009), *The Impact of Offshoring on Employment in Belgium*, Brussel, Federaal Planbureau, 39 blz.

NBB (2009), *Performances extérieures de la Belgique: une analyse sur la période 1995-2008*, hoorzitting van 12 oktober 2009 voor de CRB.

NBB(2008), *Jaarverslag Economische en Financiële Ontwikkeling*, Brussel, 253 blz.

OECD (2007a), *Environmental Performance Review of China – Conclusions and Recommendations*, 12 blz.

OECD (2007b), *Moving Up the Value Chain, Staying Competitive in the Global Economy – Main Findings*, 27 blz.

ONKELINX, J. en L. SLEUWAEGEN (2008), *Internationalization of SMEs*, Brussel, FDC, 90 blz.

PENEDER, M., K. AIGINGER, G. HUTSCHENREITER (2001), *Structural Change and Economic Growth, Wenen*, WIFO, 164 blz.

SPINNEWYN, H. (2008), *Internationalisering van de Belgische economie: analyse op basis van de filialen van buitenlandse ondernemingen in het buitenland tussen 1995-2005*, Brussel, Federaal Planbureau, 42 blz.

SPITHOVEN, A. EN S. VANDECANDELAERE (2009), *Kennisuitwisseling en technologieoverdracht tussen het bedrijfsleven en de onderzoekswereld*, Brussel, CRB, 289 blz.

THURIK, R. (2007), *Ondernemerschap: de motor van groei?*, hoorzitting van 10 oktober 2007 voor de CRB in het kader van de werkgroep rond ondernemerschap.

VEUGELERS, R. (2008), *Industry-science relaties: evidentie en beleidsimplicaties*, hoorzitting van 10 januari 2008 voor de CRB in het kader van de werkgroep rond industry-science relaties.

WÖLFL, A. (2005) "The Service Economy in OECD countries", *STI working paper*, nr. 3, Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD).

6 Bijlagen

Bijlage 1A : Bedrijfstakkenomenclatuur Nace rev.1 (versie 2003)

Sectie	Afdeling	Omschrijving
A	1	Landbouw, jacht en aanverwante diensten
A	2	Bosbouw, bosexploitatie en aanverwante diensten
B	5	Visserij en het kweken van vis en schaal- en schelpdieren
C	10	Winning van steenkool, bruinkool en turf
C	11	Winning van aardolie en aardgas en aanverwante diensten
C	12	Winning van uranium- en thoriumerts
C	13	Winning van metaalerts
C	14	Overige winning van delfstoffen
D	15	Vervaardiging van voedingsmiddelen en dranken
D	16	Vervaardiging van tabaksproducten
D	17	Vervaardiging van textiel
D	18	Vervaardiging van kleding en bontrijverheid
D	19	Leerrijverheid en vervaardiging van schoeisel
D	20	Houtindustrie en vervaardiging van artikelen van hout, kurk, riet en vlechtwerk
D	21	Papier- en kartonrijverheid
D	22	Uitgeverijen, drukkerijen en reproductie van opgenomen media
D	23	Vervaardiging van cokes, geraffineerde aardolieproducten en splijt- en kweekstoffen
D	24	Chemische nijverheid
D	25	Rubber- en kunststofnijverheid
D	26	Vervaardiging van overige niet-metaalhoudende minerale producten
D	27	Metallurgie
D	28	Vervaardiging van producten van metaal
D	29	Vervaardiging van machines, apparaten en werktuigen
D	30	Vervaardiging van kantoorcomputers en computers
D	31	Vervaardiging van elektrische machines en apparaten
D	32	Vervaardiging van audio-, video- en telecommunicatieapparatuur
D	33	Vervaardiging van medische apparatuur, van precisie- en optische instrumenten en van uurwerken
D	34	Vervaardiging en assemblage van auto's, aanhangwagens en opleggers
D	35	Vervaardiging van overige transportmiddelen
D	36	Vervaardiging van meubels ; overige industrie
D	37	Recuperatie van recycleerbaar afval
E	40	Productie en distributie van elektriciteit, gas, stoom en warm water
E	41	Winning, zuivering en distributie van water
F	45	Bouwnijverheid
G	50	Verkoop en reparatie van auto's en motorrijwielen ; kleinhandel in motorbrandstoffen
G	51	Groothandel en handelsbemiddeling, exclusief de handel in auto's en motorrijwielen
G	52	Kleinhandel, exclusief auto's en motorrijwielen ; reparatie van consumentenartikelen
H	55	Hotels en restaurants
I	60	Vervoer te land
I	61	Vervoer over water
I	62	Luchtvaart
I	63	Vervoerondersteunende activiteiten
I	64	Post en telecommunicatie
J	65	Financiële instellingen
J	66	Verzekeringswezen
J	67	Hulpbedrijven i.v.m. financiële instellingen
K	70	Verhuur en handel in onroerende goederen
K	71	Verhuur zonder bedieningspersoneel
K	72	Informatica en aanverwante activiteiten
K	73	Speur- en ontwikkelingswerk
K	74	Overige zakelijke dienstverlening
L	75	Openbaar bestuur, algemene collectieve diensten en verplichte sociale verzekering
M	80	Onderwijs
N	85	Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening
O	90	Afvalwater- en afvalverzameling ; straatreiniging
O	91	Diverse verenigingen
O	92	Recreatie, cultuur en sport
O	93	Overige diensten
P	95	Particulieren huishoudens met werknemers
Q	99	Extraterritoriale organisaties en lichamen

Bijlage 1B: Bedrijfstakkenomenclatuur Nace rev.2 (versie 2008)

Sectie	Omschrijving
A	Landbouw, bosbouw en visserij
B	Winning van delfstoffen
C	Industrie
D	Productie en distributie van elektriciteit, gas, stoom en gekoelde lucht
E	Distributie van water; afval- en afval-waterbeheer en sanering
F	Bouwnijverheid
H	Groot-en detailhandel; reparatie van auto's en motorfietsen
I	Vervoer en opslag
J	Informatie en communicatie
K	Financiële activiteiten en verzekeringen
L	Exploitatie van en handel in onroerende goed
M	Vrije beroepen en wetenschappelijke en technische activiteiten
N	Administratie en ondersteunende diensten
O	Openbaar bestuur en defensie; Verplichte sociale verzekeringen
P	Onderwijs
Q	Menselijke gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening
R	Kunst, Amusement en recreatie
S	Overige diensten
T	Huishoudens als werkgever; niet gedifferentieerde productie van goederen en diensten door huishoudens voor eigen gebruik
U	Extraterritoriale organisaties en lichamen

Bijlage 2 : Loonkostenontwikkeling per persoon en per uur

Loonkosten per persoon																
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010 ^e	2011 ^p	2012 ^p
Duitsland	0,6%	0,8%	1,0%	2,0%	1,6%	1,3%	1,6%	0,1%	-0,1%	1,3%	1,1%	2,1%	-0,3%	2,2%	2,3%	3,0%
Nederland	2,5%	4,2%	3,5%	4,8%	4,8%	4,4%	3,2%	3,4%	0,9%	2,6%	3,1%	3,6%	1,7%	1,7%	3,1%	2,9%
Frankrijk	1,4%	1,4%	1,9%	2,3%	2,4%	3,4%	3,0%	3,9%	3,0%	3,7%	2,4%	2,5%	1,2%	2,2%	2,2%	3,2%
Gemid. 3	1,0%	1,3%	1,6%	2,4%	2,2%	2,4%	2,3%	1,9%	1,2%	2,3%	1,8%	2,4%	0,5%	2,1%	2,4%	3,1%
België	3,0%	1,2%	3,8%	1,8%	3,8%	3,4%	1,5%	1,8%	1,3%	3,4%	3,6%	3,3%	1,5%	0,7%	n.a.	n.a.
Gemiddelde jaarlijkse arbeidsduur per werknemer																
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010 ^e	2011 ^p	2012 ^p
Duitsland	-0,5%	-0,7%	-0,5%	-0,3%	-1,0%	-0,5%	-1,3%	-0,1%	-0,8%	-0,2%	-0,6%	-0,6%	-2,4%	1,5%	1,5%	-0,6%
Nederland	-0,1%	-1,5%	-0,3%	-1,4%	-0,3%	-0,9%	-0,9%	-0,5%	-0,4%	0,1%	-0,3%	-0,1%	-0,8%	-0,1%	-0,1%	-0,1%
Frankrijk	-0,6%	-0,4%	-0,3%	-1,8%	-1,2%	-1,3%	-0,3%	0,3%	0,2%	0,2%	0,0%	0,4%	-0,7%	0,3%	0,3%	-0,1%
Gemid. 3	-0,5%	-0,7%	-0,4%	-0,9%	-1,0%	-0,8%	-0,9%	0,0%	-0,4%	0,0%	-0,3%	-0,2%	-1,5%	0,9%	0,8%	-0,4%
België	0,1%	0,2%	0,2%	0,1%	0,2%	-0,3%	-0,6%	-0,3%	-0,3%	0,1%	-0,2%	0,1%	-1,3%	0,4%	n.a.	n.a.
Loonkosten per uur																
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010 ^e	2011 ^p	2012 ^p
Duitsland	1,1%	1,5%	1,5%	2,3%	2,7%	1,7%	2,9%	0,2%	0,7%	1,4%	1,7%	2,8%	2,2%	0,7%	0,8%	3,6%
Nederland	2,6%	5,8%	3,8%	6,3%	5,1%	5,3%	4,1%	3,9%	1,2%	2,5%	3,4%	3,7%	2,5%	1,7%	3,2%	2,9%
Frankrijk	2,0%	1,8%	2,3%	4,1%	3,6%	4,7%	3,3%	3,6%	2,8%	3,5%	2,4%	2,1%	1,9%	1,9%	1,9%	3,4%
Gemid. 3	1,5%	2,0%	2,0%	3,4%	3,3%	3,2%	3,2%	1,9%	1,5%	2,3%	2,2%	2,6%	2,1%	1,3%	1,5%	3,4%
België	2,9%	0,9%	3,5%	1,7%	3,6%	3,7%	2,2%	2,1%	1,6%	3,4%	3,7%	3,2%	2,8%	1,1%	n.a.	n.a.

Bronnen : CPB (2010); Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose (2010); Minefi (2010); Federaal Planbureau (2010a); Oeso, *Middellangetermijnsenario*; gemiddelde jaarlijkse arbeidsduur op basis van EAK (Eurostat); eigen berekeningen secretariaat

Bijlage 3 : Wegingscoëfficiënten

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Duitsland	54,8%	54,4%	53,8%	53,4%	52,6%	52,1%	51,6%	51,1%	50,6%	50,0%	49,8%	49,7%	49,5%	49,2%	49,1%	49,0%	49,0%
Nederland	9,3%	9,7%	9,9%	10,3%	10,7%	11,0%	11,2%	11,3%	11,3%	11,5%	11,6%	11,8%	11,7%	11,7%	11,6%	11,6%	11,6%
Frankrijk	35,8%	35,9%	36,3%	36,4%	36,8%	36,9%	37,2%	37,6%	38,1%	38,5%	38,7%	38,7%	38,7%	39,2%	39,3%	39,3%	39,4%

Bron : Oeso, *Middellangetermijnsenario* ; eigen berekeningen secretariaat